

ACTA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE 1982

**HISTORIA
UNIVERSITATIS CAROLINAE
PRAGENSIS
PŘÍSPĚVKY
K DĚJINÁM UNIVERZITY KARLOVY**

TOMUS XXII • FASC. 1

OBSAH

Články

7	Václav Vaněček, „V Praze budou... dvě university...“
15	Miloslav Čedík, Národnostní otázka a rozdělení pražské univerzity
27	Karel Litsch, F. L. Rieger o univerzitní otázce v českém sněmu roku 1866
35	Jan Havránek, Česká univerzita v jednání rakouských úřadů do roku 1881
71	Ladislav Niklíček, Irena Manová, Bohumil Hájek, Profesor Vojtěch Šafařík a počátky výuky chemie na české univerzitě v Praze
95	Theodor Syllaba, První český vědecký seminář na pražské univerzitě (Gebauerův slovanský seminář)
113	Valentin Urfus, Právní romanistika na české univerzitě v Praze před sto lety (K zakladatelskému dílu Leopolda Heyrovského)
123	Ludmila Hlaváčková, Vybudování teoretických ústavů české lékařské fakulty v letech 1883—4

Cizojazyčná shrnutí

14	Václav Vaněček, „Vom Beginne des Wintersemesters 1882/83 an werden in Prag zwei Universitäten bestehen...“
25	Miloslav Čedík, Die Nationalitätenfrage und die Teilung der Universität in Prag
33	Karel Litsch, F. L. Rieger zur Universitätsfrage im böhmischen Landtag im Jahre 1866
68	Jan Havránek, Die tschechische Universität in den Verhandlungen der österreichischen Behörden bis zum Jahre 1881
93	Ladislav Niklíček, Irena Manová, Bohumil Hájek, Professor Vojtěch Šafařík und die Anfänge des Chemieunterrichtes an der tschechischen Universität in Prag
111	Theodor Syllaba, Das erste tschechische wissenschaftliche Seminar an der Prager Universität (Gebauer's slawistisches Seminar)
121	Valentin Urfus, Die Rechtsromanistik an der tschechischen Universität in Prag vor hundert Jahren (Zum Gründungswerk von Leopold Heyrovský)
151	Ludmila Hlaváčková, Der Aufbau der theoretischen Institute an der tschechischen medizinischen Fakultät in den Jahren 1882 bis 1883

„V PRAZE BUDOU DVĚ UNIVERSITY“

(Zák. z 28. 2. 1882, č. 24 Ř. z., § 1)

VÁCLAV VANĚČEK

V podstatě už od roku 1848, zvláště ale od roku 1866, kdy se věci zabýval český zemský sněm, znovu a znovu se objevovala před vídeňskou vládou pražská univerzitní otázka a nejrůznější návrhy na její řešení. Byla to závažná složka širšího problému národnostního, jak jej s sebou neslo habsburské soustátí od konce 18. století vůbec a jeho česko-rakouská část od počátku 19. století zvláště. A tento národnostní problém byl ovšem průvodním jevem ohromného pohybu sociálního, jímž byl u nás vzestup českého pracujícího lidu měst i venkova a jeho boj o politické uplatnění.

Na začátku roku 1881, dvě léta po vstupu českých poslanců na říšskou radu, zdála se být situace zralá k tomu, aby se překročilo k rozhodnutí, jež by na dohlednou dobu uspokojilo všechny zúčastněné činitele. Na straně Vídně byl to parlament se svými dvěma komorami, vláda se svým ministerstvem „kultu a vyučování“ a ovšem také císařský královský dvůr, v jehož čele stál poměrně mladý panovník, bedlivě tehdy ještě sledující vše, co se v monarchii dalo a snažící se pokud možná stát ve všech vážnějších záležitostech přímo u kormidla státní lodi.

Mimořádně důležitým instrumentem řízení vnitřních problémů habsburské říše byl institut zvaný „Allerhöchste Entschliessungen“, což se běžně, ale ne zcela výstižně, tlumočí českým termínem „nejvyšší rozhodnutí“. V odborné státovědecké a právněhistorické literatuře byl a dosud je tento institut opomíjen. Zřejmě v habsburském mocnářství, jež bylo podle litery „státních základních zákonů“ z roku 1867 konstituční monarchií, nebylo právě nejvhodnější na tento pozůstatek absolutistického režimu upozorňovat, zvláště když se nejvyšší rozhodnutí, jako vnitřní závazné pokyny pro vládu, nikde nevyhlašovala. Do reprezentativní rakouské odborné encyklopedie však podstata věci přece jen pronikla.¹⁾ Dovídáme se zde, že

1) Österreichisches Staatswörterbuch. Vydali E. Mischler a J. Ulbrich. 2. vyd., sv. III., Vídeň 1907, 658 ad., heslo Monarchenrecht (autor Franz Hauke). V rozsáhlém díle J. Pražáka, Rakouské právo veřejné. Díl první: Právo ústavní, výklad o tomto institutu nenajdeme (viz část 4., 2. vyd., Praha 1903, § 293 „Výsostná práva vladařova“, 66 ad.). Srov. také Bohuš Rieger v Ottově slovníku naučném XX, 392; XXI., 1904, 217. J. Ulbrich, Lehrbuch des österreichischen Staatsrechts, Berlin 1883, 388, 376 zná termín „Aller-

„pro okruh takových záležitostí, jejichž zvýšený význam je zřejmý, očekává se osobní rozhodnutí (Entschliessung) hlavy státu“. A v téže souvislosti: „Musí se . . . ponechat uvážení panovníka, určití speciálními rozhodnutími kategorie věcí, pro jejichž vyřízení deleguje státní úřady“. Uvidíme dále, jak významnou roli císařské nejvyšší rozhodnutí hrálo v letech 1881—1882 při řešení pražských univerzitních poměrů.

S datem 2. dubna 1881 vypracoval úřední aparát ministra kultu a vyučování (byl jím tehdy svob. pán Siegmund von Conrad-Eybesfeld) pro císaře analýzu, která obsahovala snad vůbec všechny — pokud dnes můžeme soudit — varianty řešení, jak pro další postup přicházely v úvahu. Panovníkovi opravdu stačilo, aby si vybral; aby zvolil variantu, kterou pokládal za politicky nejvhodnější a stanovil tak směr, jímž se jeho vláda měla nadále ubírat. To měla být v dané spletité situaci podstata očekávaného nejvyššího rozhodnutí, pro dvůr jistě nelehkého a mimořádně zodpovědného.

Elaborát označený jako „Vortrag des Ministers für Cultus und Unterricht, Frh. v. Conrad, betreffend die Errichtung einer Čechischen Universität in Prag“ měl číslo ministerstva 401, čítal osm listů popsaných na jedné straně a obsahoval na listě posledním i návrh textu nejvyššího rozhodnutí, jak si je představovalo ministerstvo. Do císařova kabinetu došel 5. dubna a dostal tam číslo 1403.

Jako „přednes“ (byť i písemný) byl to pro jednání u dvora podklad plně vyhovující a panovník se jím zabýval hned v nejbližších dnech. Návrh rozhodnutí dodaný z ministerstva dal císař škrtnout a dne 6. dubna nechal pořídit nový, který pak dostal dalšími úpravami konečnou podobu, dne 11. dubna byl císařem podepsán a o den později byl expedován na ministerstvo.²⁾ Plným právem napsal o čtvrtstoletí později J. Goll, že císařským rozhodnutím z 11. 4. 1881 počíná se „nová a již poslední fáse univerzitní otázky“. ³⁾ Goll sám nicméně text tohoto mimořádně významného aktu do své práce nepojal, takže v příloze našeho článku je uveřejněn poprvé.

O „rozdělení“ pražské univerzity nebyla tu řeč. Císaři šlo o to, aby v Praze napříště byly „dvě univerzity“, aby byly urychleně uvedeny v chod alespoň dvě fakulty (právnícká a filosofická) univerzity české a aby absolventi české univerzity, kteří mají nastoupit „veřejnou praxi“, dckonale ovládali němčinu. Jakým způsobem se tyto požadavky mají realizovat, ponechával císař své administrativě a ústavní legislativě.

höchste Entschliessung“ jen v souvislosti s poměry v absolutistické monarchii. — Nejvyšší rozhodnutí náležela zřejmě do oblasti moci „vládní a výkonné“, i když Montesquieuovo klasické rozlišování sfér státní moci bylo v době, již se zabýváme, v rakouské státnovědecké literatuře již odmítáno (viz J. Fražák, Rakouské právo ústavní III, 1902, 266).

²⁾ Kopie těchto písemností ochotně dodal vídeňský Österreichisches Staatstarchiv Archivu Univerzity Karlovy, který je pohotově poskytl autoru této stati. Oběma těmto archivům rád vzdávám upřímný dík.

³⁾ Goll, Rozdělení, 28.

S pokusem uvést ve skutek všechno, co císař 11. dubna svému ministru kultu a vyučování uložil, se setkáváme již ve vládní předloze podané v poslanecké sněmovně 16. května 1881 a obsahující návrh zákona o „úpravě právních poměrů a studijního řádu na Karlo-Ferdinandově universitě v Praze“.⁴⁾ V důvodové zprávě jsou přímé odkazy na nejvyšší rozhodnutí, jehož dikce je doslova přejímána. Vláda předlohou jen uskutečňuje „die Allerhöchst angeordnete neue Einrichtung der Prager Universität“, což plně odpovídá pojetí císařských rozhodnutí podanému v úvodu našeho článku. Dobře se to jeví v textu předlohy např. ve slovech „Zugleich haben seine k. und k. Apostolische Majestät anzuordnen geruht . . .“, tj. „ráčilo nařídít (Veličenstvo)“.

Další vývoj dobře vylíčil Goll⁵⁾ a bylo by zbytečné k událostem, jak následovaly, se vracet. Stačí upozornit, že vláda v případě pražské univerzitní otázky pokládala za nezbytné řešit věci zákonem, neboť podle jejího pojetí (jistě správného) problém v několika bodech přesahoval možnosti, jež jinak při zřizování vysokých škol a jejich organizaci vláda měla. Právě parlamentní projednávání, jehož zákon vyžadoval, pak způsobilo, že se věc protáhla ještě téměř o rok a že se takřka do poslední chvíle objevovaly pokusy, v písemné formě (zvláště různé petice) konečné řešení ovlivnit.⁶⁾

V souvislosti s tím, co bylo řečeno výše, se ovšem domnívám, že „Allerhöchste Entschliessung“ z 11. dubna 1881 bylo aktem v podstatě jiného charakteru než další dvě nejvyšší rozhodnutí v téže záležitosti vztahující se k podání konkrétních dvou vládních zákonodárných předloh (jednak do sněmovny poslanecké, jednak do sněmovny panské), jak se o nich dále dovídáme a která Goll pak ani neuváděl. Šlo tu totiž o formální akty související s tehdejší zákonodárnou praxí běžnou v Předlitavsku, a tuším i v Uhrách, podle níž se nejvyšším rozhodnutím uváděla každá vládní předloha.⁷⁾

Když se dne 10. února 1882 po dvoudenní debatě přistoupilo v panské sněmovně k hlasování, došlo k určitému překvapení. Pro návrh školské komise panské sněmovny „se vyslovilo jen 55 hlasů, proti němu 82“. Tak věc líčí Goll,⁸⁾ který dodává: „Konečný výsledek byl, jak se v parlamentárním životě nevyskytuje často. Návrh zákona předložený majoritou komise byl zamítnut, přijat návrh minority, a tím budoucí zákon . . ., jak byl vyšel z porad sněmovny poslanecké. Datum jeho sankce je 28. únor r. 1882.“ V Říšském zákoníku vyšel pak s číslem 24 a je pamětihodný především tím, že se v něm o „rozdělení“ pražské univerzity nemluví, až v jeho podstatě „rozdělení“ bylo všeobecně spatřováno, jak to také Goll

4) Text má Goll, Rozdělení, 93 ad.

5) Goll, Rozdělení, 28 ad. Viz podrobně níže v článku J. Havránka.

6) Texty u Golla, 104 ad.

7) Podle J. Ulbricha, Das österreichische Staatsrecht, Tübingen 1909, 74 zmocňuje (ermächtigt) panovník ministerstvo k předkládání návrhů zákonů parlamentním zastupitelstvům.

8) Goll, Rozdělení, 37.

dal přímo do názvu své přednášky a pak i knihy, kterou v tomto článku nejčastěji citujeme.

Pro nás je nejzajímavější, že tu posléze přece jen zvítězilo stanovisko panovníka vyjádřené v nejvyšším rozhodnutí z 11. dubna 1881. Jistě to nebylo jen jeho stanovisko osobní. Nepochybně se v něm uplatnily i názory z jeho užšího poradního okruhu, o jehož složení a vnitřní povaze nemáme zatím pro tuto éru spolehlivou oporu v historickém zpracování.

Císařská vůle se prosadila téměř po roce, s prodlením, které pro řešení pražského univerzitního problému jistě nebylo neúžitečné. Byl tu dán prostor pro další ventilování sporných otázek mezi Čechy a Němci a v neposlední řadě ovšem pro jednání mezi vládou a parlamentem, která musila proběhnout přísně formálně podle platných státních základních zákonů z prosince 1867, na bezvadné ústavní bázi, tak ostatně, jak na to císař sám 11. dubna 1881 poukázal slovy: „die . . . zur v e r f a s s u n g s m ä s s i g e n Behandlung der Angelegenheit erforderlichen Schritte.“

Aby se vyhnul slovu „rozdělení“, zákonodárce použil formulace, kterou soudobí kritikové výsměšně označovali za prorokování: „Od počátku zimního semestru 1882—83 budou v Praze dvě university, totiž C. k. německá Karlo-Ferdinandova universita a C. k. česká⁹⁾ Karlo-Ferdinandova universita“.¹⁰⁾ Tak zněl § 1 zákona, který měl vcelku pouze šest paragrafů a byl v dané situaci a ještě dlouho potom převážně považován za politickou porážku Čechů. K jeho negativnímu hodnocení vedla především úvaha, že takto bylo Vídní jasně blokováno počestění jednotné dosud univerzity v Praze,¹¹⁾ tak jak jsem věc sám formuloval před půl stoletím slovy: „Ve skutečnosti bylo jediným cílem ‚rozdělení‘ přerušit počestovací proces, jež universita jinak musila prodělat a zajistit v jedné z obou částí, na něž se universita měla ‚rozdělit‘, německé menšině z českých zemí národní německou universitu“.

Německá universita v Praze se už tehdy dávno jevila jako umělý novotvar, který nemá existenční perspektivu a na starobylou Karlovu fundaci vlastně ani plně nenavazuje. Každé slovo pronesené o těchto problémech od druhé poloviny 19. století bylo i v době mezi dvěma světovými válkami ještě kupodivu živé. Souviselo to s tím, že vlastně stále dozníval český národně osvobozenec boj, jehož první dramatické vyvrcholení přinesl konec první světové války. Na české straně ještě doznívala kritika, nespokojenost a pocity rakouské křivdy, jak se to ozývá i u Golla a jak to vidíme po r. 1918 v některých dalších českých projevech, od

⁹⁾ V německém textu „böhmische“, nikoli „tschechische“, jak stálo v označení „Přednesu“ ministra císaři z 2. 4. 1881.

¹⁰⁾ V tehdejší úřední češtině: „Od počátku zimního půlletí 1882/1883 budou v Praze dvě university, totiž: C. k. německá universita Karlo-Ferdinandská a C. k. česká universita Karlo-Ferdinandská“.

¹¹⁾ V. Vaněček, Kapitoly o právních dějinách Karlovy university, Praha 1934, 79. (Napsáno a předneseno na právnické fakultě Univerzity Karlovy v zimním semestru 1932—33, tedy v době 50. výročí zákona z r. 1882.) Druhé vydání, Praha 1946.

dvacátých let namnoze zneužívaných proudy buržoazně nacionalistickými, ostře pravicovými a posléze fašistickými, zvláště když z německé strany začalo být analogickými proudy vždy důrazněji poukazováno na křivdu, která se prý pražské německé univerzity stala zákonem z r. 1920 přiznávajícím jedině české univerzity jméno Karlova.

Nicméně, napsal-li Goll, přemáhaje určité rozpaky, že na české straně v roce 1882 „proč to neřící — převládala i radost, že máme svou universitu“¹²⁾, měl také pravdu. Z hlediska části českých kulturních kruhů na přelomu 70. a 80. let 19. století a vůbec konce tohoto století nesporně šlo o značný zisk, byť i zlehčený a oslabený tím, že v české Praze vznikla jasně prorakouská, protičeská a protislovanská universita německá, bašta výbojného pangermánství a — jak se potom ukázalo v souvislostech Mnichova a okupace — i nebezpečná záloha nacistické páté kolony v Československu a fašismu v Evropě vůbec.

Z hlediska Vídně, Habsburků a nejbližší budoucnosti mocnářství jevílo se řešení z roku 1882 jako mimořádně výhodné. Zvláště muselo být vítáno, že se předešlo komplikacím, jaké by jistě bylo další soužití českého a německého živlu vyvolalo na jediné, „společné“ univerzity v Praze, ať již by byla vnitřně „zařizena“ (eingerichtet) jakkoli, např. pomocí paralelních českých a německých fakult v jednotném rámci apod.¹³⁾

V dalším vývoji ovšem přestaly už být živé otázky „svobody vyučovacího jazyka“, jak je bolestně cítil ještě J. Goll, když rozhorleně vytýkal: „Avšak té výlučnosti, jakou stanoví zákon z r. 1882, třeba nebylo a není“.¹⁴⁾ Goll tu měl na mysli předeepsání vyučovacího jazyka, jak bylo obsaženo už v císařském rozhodnutí z 11. dubna 1881, kde se mluví jednou o „Unterrichtssprache“ a podruhé o „Vortragsprache“, jíž má být na německé pražské univerzity je n němčina a na české pražské univerzity je n čeština.¹⁵⁾

Zatím však zákonitost dějin neúprosně připravovala druhé dramatické vyvrcholení pražských univerzitních sporů a jejich konečné vyřešení v druhé světové válce. Vraťme se k nadpisu tohoto článku. Zákonodárné akty nemohou trvale zadržet chod dějin a jejich zákonitost. Mohou je nanejvýš pozdržet, na chvíli zabrzdit. To právě se stalo s tzv. rozdělením pražské univerzity v roce 1882, jak jsme to — na české straně — tušili už v letech 1918—1920; jak jsme to zvláště silně pociťovali v době, kdy od „rozdělení“ uplynulo půl století a jak to zcela jasně vidíme dnes, v odstupu století celého.

S jistou licencí a jako paradox lze říci, že pro německou univerzitu v Praze začal její zánik hned rokem 1882, kdy byla zřízena, k čemuž je třeba dodat „ovšem

¹²⁾ Goll, Rozdělení, 49.

¹³⁾ K takovému námětům z doby před zákonem z r. 1882 viz Goll, Rozdělení, 29.

¹⁴⁾ Goll, Rozdělení, 38.

¹⁵⁾ V císařském rozhodnutí z 11. dubna 1881 se skutečně mluvilo o univerzity „mit ausschliesslich böhmischer Unterrichtssprache“ (viz text v příloze).

¹⁶⁾ Goll, Rozdělení, 7.

poznatelně jen tomu, kdo zná už konec¹⁶⁾ smíme-li užít slov, jichž velký historikograf použil sice pro jinou situaci, ale výstižně i pro to, co zde máme na mysli.

Jak dodatečně konstatoval a potvrdil dekret prezidenta republiky z 18. října 1945, č. 122 Sbirky, německá univerzita v Praze „zanikla 5. května 1945, první dnem povstání pražského lidu“. Takto dramaticky prověřil čas historickou nosnost zákona z r. 1882, jemuž česká kultura, a v první řadě česká věda, sice za mnohé vděčí, jehož vlastní podstata ale už po několika desetiletích octla se v nesmiřitelném rozporu s dějinným vývojem.

PŘÍLOHA

NEJVYŠŠÍ ROZHODNUTÍ Z 11. 4. 1881

Ich genehmige, daß die Karl-Ferdinands-Universität in Prag derart eingerichtet werde,*) daß je eine Universität mit deutscher und böhmischer Unterrichtssprache bestehe, welche beiden Universitäten den Namen Carolo-Ferdinanda fortzuführen haben. An der Universität mit böhmischer Vortragssprache sind vom 1. Oktober 1881 an die rechts- und staatswissenschaftliche sowie die philosophische Fakultät zu aktivieren.

Ich fordere Sie auch, die zu diesem Ende und beziehungsweise zur verfassungsmäßigen Behandlung der Angelegenheit erforderlichen Schritte zu veranlassen und Mir diefalls die geeigneten Anträge zu unterbreiten.

Insbesondere beauftrage ich Sie, Mir bezüglich Staatsprüfungen solche Normen in Vorschlag zu bringen, welche volle Gewähr dafür bieten, daß kein Studierender der Universität mit ausschließlich böhmischer Unterrichtssprache in einen Zweig der öffentlichen Praxis übertrete, ohne die vollkommene Kenntnis der deutschen Sprache, sowie die Fähigkeit sich derselben zu bedienen, nachgewiesen zu haben.

Vlastnoruční podpis panovníka

Wien, am 11. April 1881

*) Navazuje se zde formálně (dikcí: „eingerichtet“) i obsahově na § 19, odst. 3 Základního zákona O všeobecných právech státních občanů z 21. prosince 1867, č. 142 Říšského zákoníka.

„Vom Beginne des Wintersemesters 1882/83 an werden in Prag zwei Universitäten bestehen...“

(Gesetz vom 18. Februar 1882, § 1)

ZUSAMMENFASSUNG

Im Zusammenhang mit der Lösung der Prager Universitätsfrage in den Jahren 1881/1882 widmet der Autor besonders der Institution genannt „Allerhöchste Entschliessungen“ Aufmerksamkeit, die in der Habsburger Monarchie bis zu ihrem Untergang einen sehr interessanten überlebenden Bestandteil des absolutistischen Regimes darstellte.

Für das Universitätsgesetz, erlassen am letzten Tage des Februar 1882, wurde nämlich grundlegend die kaiserliche allerhöchste Entschliessung vom 11. April 1881, deren bis jetzt nicht publizierter Wortlaut, in der Beilage veröffentlicht wird. Gleich wie später im Gesetz war hier über „die Teilung“ der Prager Universität keine Rede. Dem Kaiser handelte es sich darum, dass in Prag weiterhin zwei Universitäten bestehen und dass die Absolventen der tschechischen Universität, die in „die öffentliche Praxis“ eintreten sollen, die deutsche Sprache beherrschen müssen. Beide Akten nehmen an, respektive bestimmen, dass in Prag neben einer deutschen auch eine tschechische Universität mit tschechischer Unterrichtssprache bestehen soll.

Wie bekannt, erlosch die deutsche Universität in Prag *via facti* am 5. Mai 1945, am „ersten Tage des Aufstandes der Prager Bevölkerung“, wie später das Dekret des Präsidenten der Republik vom 18. Oktober 1945 konstatierte und bestätigte. Der Autor schliesst ab, dass die deutsche Universität in Prag das Zeichen ihres Untergangs gleich seit ihrer Errichtung im Jahre 1882 in sich trug. Der Sinn ihrer Existenz und ihre gesellschaftliche Funktion waren vom Anfang an im Widerspruch mit der geschichtlichen Entwicklung des Landes.

NÁRODNOSTNÍ OTÁZKA A ROZDĚLENÍ PRAŽSKÉ UNIVERZITY

MILOSLAV ČEDĪK

I.

I když národnostní otázka na pražské univerzitě byla od poloviny 60. let minulého století předmětem jednání na zemském sněmu a od roku 1880 na říšské radě, což se odráželo na stránkách dobového tisku v četných článkách a polemikách, odborné literatury o rozdělení univerzity na českou a německou máme jen málo.

Větší spis snad chystal prof. Jan Kvíčala, který se v této věci velmi angažoval a v době řešení byl staročeským poslancem na říšské radě. Alespoň to říká v brožurě *Beiträge zur Prager Universitätsfrage*, kterou vydal roku 1881 v nakladatelství Politik s podtitulem *Bruchstücke aus einer grösseren Schrift über diesen Gegenstand*. V ní se zabýval hlavně německým argumentem, že pražská univerzita musí zůstat jazykově německou z důvodu zachování vědecké úrovně, která nemůže být zajištěna v českém jazyce. Kvíčala ukazuje, že čeští profesori nijak nezaostávají po vědecké stránce za německými kolegy, český uchazeč o univerzitní stolicí musí prokazovat svou vědeckou způsobilost podle přísnějších měřítek než uchazeč německý a čeští vědci již prokázali, že náš jazyk se hodí k vědeckému pojednání stejně dobře, jako němčina. Ta má ovšem přednost světového jazyka, ale čeští profesori ji dobře ovládají a mohou tlumočit své vědecké výsledky a názory světové vědecké veřejnosti tímto nebo jiným ze světových jazyků, jak je to běžně zvykem.

V roce 1881 vydal Kvíčala jako další fragment své práce svůj předvolební projev *Zur böhmischen Universitätsfrage*. Zde charakterizuje české a německé hledisko na řešení národnostní otázky na pražské univerzitě. Tehdy již bylo vyhlášeno císařské rozhodnutí o rozdělení, k němuž se ovšem musel ještě projednat návrh příslušného zákona na říšské radě a v panské sněmovně. Češi se nemohou nadále spokojit s tím, že na pražské univerzitě, kde studuje asi dvakrát tolik českých studentů než německých, je z přibližně devadesáti profesorů zatím jen 25 Čechů. To je pozůstatek národní nerovnoprávnosti, která je už dále neudržitelná. České stanovisko bylo takové, že pražská univerzita by měla zůstat jednotná, nerozdělovat se, a to jak v zájmu vědecké spolupráce, tak i v zájmu lepšího budoucího národnostního soužití. Při ponechání utrakvistické (dvoujazyčné) univerzity bylo možno uvažovat o několika modalitách:

- 1) o paritním rozmnožení dosavadního počtu českých stolic při ponechání ostatních zařízení a ústavů ve společném užívání,
- 2) o zavedení národních kurií pro osobní záležitosti uvnitř jednotlivých fakult, nebo konečně
- 3) o zařízení paralelních fakult při ponechání jednotného akademického senátu a rektorátu.

Kvíčala a většina českých profesorů pokládali za nejvhodnější poslední způsob a předložili v tom smyslu memorandum vládě.

Němci odmítali všechny tři navrhované možnosti jako hrozbu budoucí „čechizace“ univerzity a požadovali, aby dosavadní pražská univerzita byla ponechána jako německá a vedle ní založena nová univerzita česká. Vláda přijala v podstatě stanovisko německých profesorů, zmírněné jen v tom, že nedošlo k založení druhé univerzity, nýbrž k „rozdělení“ nynější na německou a českou, přičemž oběma byla formálně přiznána kontinuita s dosavadní univerzitou a ponechán název Carololo-Ferdinanda. Češi, ač zklamáni, nakonec ustoupili a přijali toto řešení, poněvadž se obávali, že by v budoucnu mohly být opět posíleny germanizační snahy a ohrožena existence češtiny na pražské univerzitě úplně.

S historickým odstupem posoudil celou otázku znovu Jaroslav Goll, který si vbral toto téma pro svou instalační rektorskou přednášku, konanou dne 19. listopadu 1907. Přepracováním a rozšířením jeho projevu vznikla kniha *Rozdělení pražské univerzity Karlo-Ferdinandovy roku 1882 a počátek samostatné univerzity české* (Praha, Klub historický 1908). Je to dosud jediná česká monografie o tomto předmětu a obsahuje kromě důkladného historického rozboru v přílohách také bohatou dokumentaci k otázce české univerzity; počíná rezolucemi navrženými na zemském sněmu Riegrem a Thunem, obsahuje petice z let sedmdesátých, pamětní spisy českých a německých profesorů filozofické a lékařské fakulty, petice akademického senátu a další. Goll již může vzít v úvahu nejen akt rozdělení samotný, ale i výsledky, kterých dosáhla samostatná univerzita česká za čtvrt století své činnosti, a právě na jejich základě dospívá k závěru, že rozdělení samo, i když znamenalo spíš koncesi pro Němce a nevýhody pro Čechy, neukázalo se pro nás v dalším vývoji porážkou.

Goll ihned na začátku svého spisu upozornil na cennou německou publikaci o tomto tématu. Píše: „Vítanou pomůckou mi bylo nejobširnější dosud a nejlepší vypsání dějin otázky universitní, které vydal nejmenovaný autor r. 1886 v Lipsku s titulem *Die Karl-Ferdinands-Universität in Prag und die Čechen* (68 str.). Autor nepatří k nám, než jeho vypsání jest klidné a věcné.“¹⁾

Zmíněná lipská práce má podtitul *Ein Beitrag zur Geschichte dieser Universität in den letzten hundert Jahren (1784—1885)* a neznámý autor tu posuzuje národnostní otázku na pražské univerzitě velmi zasvěceně a přitom nezaujatě, se sna-

hou po co největší objektivnosti. Publikace lipského anonyma je jedinou německou monografií o rozdělení pražské univerzity.

Jinak ovšem jsou této otázce věnovány kapitoly, někdy dosti obširné, v řadě prací o dějinách univerzity. Německé pojetí bylo např. podrobně vyloženo v jubilejní publikaci *Die deutsche Karl-Ferdinands-Universität in Prag unter der Regierung seiner Majestät des Kaisers Franz Josef I.* (Prag, K. k. Hof- u. Universitätsbuchhandlung Josef Koch 1889), zvláště v kapitole *Änderungen in der Unterrichtssprache der Universität und Gesetz vom 28. Februar 1832* (str. 19—29). Sborník obsahuje také statistický materiál o studentech, údaje o vyučujících a zvláštní kapitoly o vývoji jednotlivých fakult a oborů. Snaží se o jakousi přehlídku německé vědy v Praze v druhé polovině 19. století. Jeho redaktorem byl sám rektor a autory profesori všech 4 fakult německé univerzity.²⁾

Z právně-historického hlediska pojednal u nás naposledy o rozdělení pražské univerzity Václav Vaněček v kapitole *Universitní zákon z roku 1882 a zákon z roku 1920* v knize *Kapitoly o právních dějinách Karlovy university*.³⁾ Upozornil zde na právní neurčitost pojmu „rozdělení“, kterého ostatně ani v císařském rozhodnutí z 11. 4. 1881, ani v zákoně o dvou univerzitách z 28. 2. 1882 nebylo použito. Po stránce politicko-právní bylo tzv. rozdělení pražské univerzity podle Vaněčka porážkou Čechů, která se ovšem stala minulostí po zániku habsburské monarchie a byla smazána po vytvoření samostatné Československé republiky. Tato porážka, jedna z mnohých, které utrpěla česká politika v Rakousku, byla ale hned vyvážena ohromným hospodářským, sociálním a kulturním vzestupem českého národa koncem minulého a začátkem tohoto století. Tento nevídaný rozvoj, v němž hrála česká univerzita mimořádně důležitou úlohu, přinesl trvalý vklad do našich dějin a odsunul právně politický akt z roku 1882 jaksí na okraj v linii vývoje pražské univerzity.

II.

Ve vývoji národnostní otázky na pražské univerzitě před jejím rozdělením vidíme jasně dvě odlišné etapy: první sahá od konce vlády Marie Terezie a doby josefinské do revoluce 1848, druhá pak je po roce 1848.

První etapu lze nazvat germanizační. Všeobecný školní řád z 6. 12. 1774 zavedl němčinu jako jediný státní jazyk na základních školách s povinnou školní

²⁾ Český pendant k tomuto sborníku tvoří *Památník na oslavu padesátiletého panovníckého jubilea Františka Josefa I.*, který má podtitul *Vědecký a umělecký rozvoj v národě českém 1848—1898* (Praha, ČAVU 1898). Toto obsáhlé dílo porovnává stav české vědy a kultury na konci století se stavem v roce 1848 a je velmi podrobným zdrojem informací o rozmachu, který z hlediska vědeckého pokroku, vývoje českého školství a uměleckého rozkvětu nemá v našich dějinách obdoby.

³⁾ Kniha vznikla z Vaněčkových přednášek, jimiž v r. 1932—33 začal svoji docentskou činnost na právnické fakultě KÚ. Vyšla nákladem Všeherdu ve dvou vydáních, v r. 1934 a 1946.

¹⁾ J. Goll, *Rozdělení pražské univerzity...*, Praha. Klub historický 1908, str. 2.

docházkou od 6. do 12. roku věku. Od roku 1776 byla rušena existující česká gymnázia a němčina se stala výlučně jediným vyučovacím jazykem ve středním školství. Za vlády Josefa II. byla dvorským dekretem z 2. 6. 1783 zavedena němčina místo dosavadního vyučovacího jazyka latinského na vídeňské univerzitě. Guberniální dekret z 29. 7. 1784 tlumočí císařský rozkaz zavést němčinu místo latiny také na pražské univerzitě.

Základní školství se pro jeho rozsáhlost v českých zemích nikdy plně poněmčtit nepodařilo. Střední školství a univerzita byly však do roku 1848 jazykově zcela německé. Česká opozice proti centralizujícím germanizačním opatřením upevňujícího se absolutistického státu byla v té době velmi slabá. Po smrti Josefa II. požadovali sice čeští stavové (Leopoldem II. svolaný zemský sněm) odstranění němčiny z gymnázií a návrat k latině na pražské univerzitě, avšak neuspěli. Jen s největšími obtížemi se podařilo ve Vídni prosadit kompromisní návrh českého gubernia, navrhuující aspoň zřízení stolice českého jazyka na univerzitě (1792), což byla až do roku 1848 jediná pozice českého národního obrození na poněmčeném staroslavném vysokém učení pražském.

A přece právě na půdě pražské univerzity byl předložen rakouskému císaři první český národnostní program. Stalo se tak v proslovu významného českého vědce a národního buditele Josefa Dobrovského na zasedání České učené společnosti dne 25. 9. 1791 v dnešním tzv. Vlasteneckém sále Karolina, konaném za přítomnosti Leopolda II. Jádrem řeči bylo místo, kde Dobrovský zdůraznil číselnou převahu Slovanů nade všemi ostatními národy habsburské říše. Připomněl panovníkovi skutečnost, že z celkového počtu obyvatel monarchie, jichž tehdy bylo 21 miliónů; je Slovanů více než 11 miliónů a z toho 6 miliónů Čechů.⁴⁾ Od té doby se konstatování početní převahy slovanského obyvatelstva vyskytuje stále jako výchozí argument, z něhož se poznenáhlu krystalizuje požadavek národní rovnoprávnosti a federativního uspořádání habsburského státu.

V roce 1848 byl habsburský absolutismus přinucen k ústupu před revolucí. Čeští a němečtí studenti předali 16. března petici akademickému senátu, obsahující vedle řady liberálně demokratických požadavků také žádosti o zrovnoprávnění obou vyučovacích jazyků na pražské univerzitě. Akademický senát a profesorské sbory fakult k petici přistoupily a předaly ji 17. března nejvyššímu purkrabímu. Ten ji provizorně povolil. Výnos nově zřízeného ministerstva vyučování z 31. 3. 1848 č. 252 v bodě 2 pak stanovil, že „... přednášky na pražské univerzitě se mohou konat v české nebo německé zemské řeči, jakož i v každém jiném jazyce“.⁵⁾

Pod dojmem tohoto výnosu a dubnové ústavy, v níž se všem národům Rakouska zaručovala neporušitelnost jejich jazyka a národnosti, napsal Pavel Josef Šafařík mezi 1. a 15. květnem 1848 stať Myšlenky o provedení stejného práva českého a německého jazyka na školách českých, která byla otištěna v Časopisu českého

muzea.⁶⁾ V ní předložil velmi promyšlený plán uskutečnění národního vyrovnání v Rakousku. Vychází z analýzy národnostních poměrů v monarchii, kde Slované nyní se 17 miliony tvoří téměř polovinu, Němci s více než 6 milióny asi pětinu, Románi s 8 milióny více než pětinu a Maďaři se 4 milióny asi devítinu veškerého obyvatelstva. Doporučuje, aby konkrétní uspořádání národnostní otázky, která má své odlišnosti v jednotlivých provinciích, bylo ponecháno zemským sněmům, pro něž by říšský sněm ovšem stanovil závazná všeobecná pravidla. Dále se zabývá poměrem národností v Čechách a na Moravě, kde žijí asi tři čtvrtiny českého a jedna čtvrtina německého obyvatelstva. Rozebírá rozdílné poměry v jednotlivých krajích a bere v úvahu i situaci, že města jsou němečtější než venkov. Takový stav si vyžaduje řešení, aby všechny úřady a soudy byly obsazovány osobami znalými obou zemských jazyků. Pro uplatnění národní rovnoprávnosti v druhé oblasti, kterou tvoří školství, doporučuje Šafařík zásadu:

„Oba národové, Češi i Němci, jsou oprávněni a povoláni, aby se ve svém přirozeném mateřském jazyku a prostředkem jeho duchovně vzdělávali: školy jejich ale musí býti tak zřízeny, aby každému záku nejpohodlnější příležitost byla dána, naučiti se druhému v zemi obyčejnému jazyku v té míře, jak toho budoucí jeho povolání vyhledává, nepozbýváje tím své národnosti.“⁷⁾

Pak pojednává o uspořádání jazykových poměrů na českých školách. Pro školy obecné navrhuje, aby do 3. třídy byly pro Čechy české a pro Němce německé, učení druhému jazyku doporučuje teprve ve 4. až 6. třídě. Na gymnáziích a reálkách v českých krajích se musí vyučovat všechny předměty česky, v německých krajích německy. Jak přitom vyučovat druhému jazyku, měla by vypracovat zvláštní komise expertů. V Čechách bylo tehdy 22 gymnázií. Šafařík rozebírá podrobně národnostní poměry v krajích, kde školy leží, zdůvodňuje, které by měly být české a které německé, a ve čtyřech případech, kde jde o oblasti národnostně smíšené, doporučuje zřídit gymnázia česká i německá.

Při úvahách o univerzitě Šafařík upozorňuje, že kromě nynější zásady, že každému profesorovi a docentovi má být ponecháno na vůli, jakým jazykem chce přednášet, „... již nyní je pilná potřeba, aby se v některých fakultách vybraly a vytknuly ty vědy, které by kvůli nynějším poměrům obou v Čechách přebývajících národů a k vůli uzpůsobení budoucích jejich úředníků, učitelů a duchovních povinně v obou jazycích zemských tj. v českém i v německém přednášeny býti musely, a kde by se tedy volení jazyka nesmělo pozůstaviti na vůli profesorům a docentům.“⁸⁾ Takovými obory jsou např. na lékařské fakultě porodnictví, veterinární medicína, státní a soudní lékařství aj., na právnické fakultě občanské a trestní právo, soudní řád, účetnictví aj. Profesorské stolice by v těchto oborech musely být obsazovány učiteli, schopnými přednášet svůj předmět v obou jazycích, nebo by se musely zřídit paralelní stolice dvě, česká a německá. Dále uvazuje Šafařík

4) Řeč Josefa Dobrovského proslovená dne 25. září 1791 v České učené společnosti. S předmlouvou V. A. Franceva. Praha, J. Štenc 1926, s. 31n.

5) Prov. Gesetz.-Sammlung, sv. 60, s. 100n.

6) Čas. čes. mus. 22, díl 2, 1848, s. 171—197.

7) Tamtéž, s. 184.

8) Tamtéž, s. 194.

o problémech zkoušek, zvláště státních, a doporučuje, aby jazyková otázka, která je tu velmi složitá, byla dána k vyřešení univerzitním učitelům.

Závěrem své studie píše Šafařík o postupném uskutečňování takového plánu. Vždyť v současnosti byla všechna gymnázia německá a na univerzitě se zatím vyučovalo s výjimkou pastorální teologie a porodnictví jen německy. Na školách obecných by bylo možno zavést český jazyk hned od podzimu 1848. Na gymnáziích bude třeba několika let, než se připraví čeští vyučující a vypracují potřebné učebnice. Na univerzitě by se zatím kromě řádné profesury českého jazyka mohly při německých stolicích zřídit paralelně české lektoráty, než by se našly vhodné osobnosti pro obsazení paralelní české stolice.

Šafaříkův projekt vychází z důvěry v konstituční a federativní uspořádání Rakouska, která se v budoucnosti ukázala jako velmi naivní. Když německá revoluce nedokázala řešit demokraticky národnostní otázku a naopak rozněcovala velkoněmecký nacionalismus, odradila si národně osvobozeněcká hnutí ve střední a jihovýchodní Evropě jako potenciální revoluční spojence. Palacký, Havlíček a s nimi i Šafařík se cítili nuceni hledat obranu proti zaplavení od Německa v podpoře rakouského mocnářství, přičemž ovšem hodlali vykonávat nátlak na panovnický dům sjednocením všech Slovanů v Rakousku, které měl připravit Slovanský sjezd. Vláda přitom nešetřila konstitučními sliby a ústupky, které posilovaly v českých liberálech iluze o ústavním a federativním přetvoření monarchie. V dějinách pražské univerzity je významné, že její studentstvo na rozdíl od liberální buržoazie vystoupilo ve svatodušních bouřích a spolu s proletariátem, který se objevil u nás poprvé na politické scéně, tvořilo jedinou důsledně demokratickou sílu v červnových revolučních bouřích. Armáda však nad nimi zvítězila, Slovanský sjezd byl rozehán, povstání studentů a dělníků utopeno v krvi. Liberální buržoazie se nedočkala splnění císařských slibů. O její politice napsal výstižně Jan Šverma v práci Česká otázka ve světle marxismu:

„Zachraňovala dynastii v nejtěžších dobách, očekávajíc od ní odměnu za věrné služby. A tato odměna skutečně přišla. Po dlouhých tahanicích o ústavě rakouská vláda dne 4. března 1849, nehledíc na říšský sněm, prostě ústavu naoktrojovala. Tato oktrojovaná konstituce zdrtila všechny naděje, jimiž se česká buržoazie kojila. Rakousko zůstává centralizovaným státem, v němž hlavní moc nevychází z lidu, ale přináležejí dynastii, trůnu. Ale oktrojovaná ústava neměla dlouhého trvání. Revoluce je definitivně poražena a reakce nepotřebuje žádné zástěrky, aby jí zakrývala svoji faktickou moc.“ Dne 31. prosince 1851 (Silvestrovské patenty) je ústava zrušena a znovu vyhlášen absolutismus. „Reakce triumfuje... V Čechách nastává doba těžké persekuce... O českém politickém životě v tomto období vlastně vůbec nelze mluvit. Česká buržoazie, neodvažujíc se vystoupit proti policejnímu režimu, uplatňuje svoje snahy pouze na poli kulturním, a to ještě velmi nesměle.“⁹⁾

⁹⁾ J. Šverma, Vybrané spisy 1, Praha, SNPL 1955, s. 67—68

V období tzv. Bachova absolutismu sílí znovu germanizační snahy. Nařízení místodržitelského prezidia č. 42 933 z 25. 2. 1854 zavádí opět němčinu jako jediný vyučovací jazyk na gymnázia i v českých krajích. Také na pražské univerzitě vládne zase němčina. Sociální a politické přeměny, doprovázející růst kapitalismu v Rakousku, nebylo však možné více zdržet. Od začátku šedesátých let nastává znovu éra ústavní. Česká buržoazie, neuspokojená ve svých státoprávních požadavcích, se zaměřuje zvláště v sedmdesátých letech na hospodářský konkurenční boj s buržoazií německou a na zápas o kulturní požadavky českého národa — o jazykovou otázku, o univerzitu apod. Na rozdíl od politických neúspěchů dosahuje v oblasti hospodářské, kulturní a školské do konce století nevídaného rozvoje.

III.

Když byl počátkem roku 1866 přijat zákon o rovnoprávnosti češtiny a němčiny na národních a středních školách a když tyto školy byly v roce 1869 převedeny do státního rozpočtu, nastal nezadržitelný růst českého středního školství. Koncem století, v roce 1898, bylo v Čechách a na Moravě už 69 českých gymnázií, reálných gymnázií a reálných škol. Na gymnáziích včetně reálných studovalo 13 227 a na reálkách 7 534 studentů, tj. dohromady 20 770 českých středoškolařů.¹⁰⁾ Rozvoj středního školství vyvolával potřebu české univerzity, spor byl jen o to, jak bylo ukázáno na počátku, v jaké podobě.

Sociologickou stránku procesu nám může ilustrovat i poměr studentů české a německé univerzity po rozdělení. V následující tabulce uvádíme celkový přehled studujících na pražské univerzitě za 50 let od revoluce 1848:¹¹⁾

Nerozdělená univerzita

Rok	Počet studentů	Rok	Počet studentů
1848	2 155	1855—56 ZS	1 051
1849	2 201	LS	962
1850	2 425	1856—57 ZS	1 078
1851	1 432	LS	1 022
1852	1 390	1857—58 ZS	1 070
1853	1 173	LS	996
1853—54 ZS	1 231	1858—59 ZS	1 126
LS	1 084	LS	930
1854—55 ZS	1 104	1859—60 ZS	1 093
LS	964	LS	1 080

¹⁰⁾ Podle J. Šafránka, Rozvoj českého školství. In: Památník na oslavu padesátiletého panovnického jubilea..., Praha, ČAVU 1898, s. 39—51.

¹¹⁾ Všechny číselné údaje o počtu studentů jsou vzaty z výročních přehledů, které vydávala univerzita po názvy Personalstand der deutschen Karl Ferdinands Universität in Prag a Stav osob při c. k. české Karlo-Ferdinandské universitě v Praze.

1866—67 ZS	1 506	1871—72 ZS	1 755
LS	1 400	LS	1 649
1867—68 ZS	1 609	1872—73 ZS	1 859
LS	1 482	LS	1 811
1868—69 ZS	1 581	1873—74 ZS	1 947
LS	1 471	LS	1 904
1869—70 ZS	1 710	1874—75 ZS	2 011
LS	1 567	LS	1 895
1870—71 ZS	1 709	1875—76 ZS	1 885
LS	1 596	LS	1 780
1860—61 ZS	1 178	1876—77 ZS	1 877
LS	1 058	LS	1 785
1861—62 ZS	1 170	1877—78 ZS	1 816
LS	1 092	LS	1 695
1862—63 ZS	1 239	1878—79 ZS	1 838
LS	1 163	LS	1 707
1863—64 ZS	1 288	1879—80 ZS	1 928
LS	1 221	LS	1 819
1864—65 ZS	1 402	1880—81 ZS	2 057
LS	1 312	LS	1 906
1865—66 ZS	1 474	1881—82 ZS	2 147
LS	1 394	LS	1 989

Česká univerzita

Německá univerzita

Rok	Počet studentů	Rok	Počet studentů
1882—83 ZS	1 055	1882—83 ZS	1 695
LS	1 001	LS	1 464
1883—84 ZS	1 481	1883—84 ZS	1 368
LS	1 409	LS	1 243
1884—85 ZS	1 774	1884—85 ZS	1 458
LS	1 701	LS	1 349
1885—86 ZS	2 009	1885—86 ZS	1 545
LS	1 927	LS	1 458
1886—87 ZS	2 172	1886—87 ZS	1 602
LS	2 091	LS	1 483
1887—88 ZS	2 461	1887—88 ZS	1 630
LS	2 361	LS	1 516
1888—89 ZS	2 537	1888—89 ZS	1 643
LS	2 500	LS	1 535
1889—90 ZS	2 528	1889—90 ZS	1 580
LS	2 167	LS	1 328
1890—91 ZS	2 507	1890—91 ZS	1 601
LS	2 308	LS	1 452
1891—92 ZS	2 670	1891—92 ZS	1 460
LS	2 354	LS	1 248
1892—93 ZS	2 733	1892—93 ZS	1 503
LS	2 410	LS	1 287

1893—94 ZS	2 815	1893—94 ZS	1 431
LS	2 495	LS	1 259
1894—95 ZS	2 779	1894—95 ZS	1 369
LS	2 451	LS	1 192
1895—96 ZS	2 766	1895—96 ZS	1 384
LS	2 470	LS	1 232
1896—97 ZS	2 815	1896—97 ZS	1 424
LS	2 521	LS	1 178
1897—98 ZS	2 858	1897—98 ZS	1 336
LS	2 588	LS	1 128

Pokles počtu studentů na nerozdělené univerzitě v padesátých letech nemá nic společného s národnostní otázkou. Byl způsoben změnou postavení filozofické fakulty, která přestala být povinnou přípravkou, jíž museli projít studenti všech dalších fakult. Nyní přešly dva její ročníky ke gymnáziím a fakulta jako taková měla mnohem menší frekvenci studentů.

Na rozdělené univerzitě zůstává celkový počet posluchačů vyšší na univerzitě německé v prvních dvou letech proto, že česká univerzita měla tehdy pouze právnickou a filozofickou fakultu, kdežto německá měla čtyři fakulty. Když se ale podíváme na tyto dvě fakulty zvlášť, vidíme, že v letním semestru 1882, tj. před rozdělením, bylo zapsáno na právnické fakultě 980 a na filozofické 266 řádných posluchačů. Na německé právnické fakultě však bylo od zimního semestru 1882—1883 432 studentů a na filozofické jen 93 posluchačů. Česká univerzita začala mít více posluchačů než německá, když se rozdělila fakulta lékařská, přičemž ale zároveň si německá lékařská fakulta zpočátku zachovávala velký počet posluchačů, což bylo ovlivněno jednak tím, že si oproti české fakultě podržela lepší vybavení (přešla na ni většina lékařských ústavů), dále tím, že při studiu medicíny si stále zachovávala pozici vědeckého jazyka latina, a konečně i tím, že studenti vyšších ročníků chtěli být zkoušeni u profesorů, u nichž studovali. I tak klesl počet studujících lékařství do roku 1898 na německé univerzitě na polovinu počtu na univerzitě české. Teologická fakulta, která se pro odpor arcibiskupa rozdělila až ve šk. roce 1891—92, vykazuje tento pokles: v letním semestru 1891 bylo zapsáno 299 studujících, na německé fakultě v zimním semestru 1891—92 však studovalo jen 50 teologů.

Rozdílné tempo růstu počtu studentů na české a německé univerzitě v Praze se stalo trvalým jevem. Krátce po vypuknutí první světové války měla česká univerzita 4 321, kdežto německá jen 2 067 posluchačů.

Zřízení české univerzity prospělo i rozvoji českého učitelského sboru. Začátky byly skromné. Na podzim 1882 bylo na právnické fakultě 5 řádných a 2 mimořádní, na filozofické fakultě 14 řádných a 6 mimořádných profesorů. Na německé fakultě (právnické) bylo tehdy 9 řádných a 1 mimořádný, na filozofické 22 řádných a 5 mimořádných profesorů. V roce 1898 se počty profesorů na obou univerzitách hodně vyrovnaly, jak je patrné z následující tabulky:

Česká univerzita			Německá univerzita	
Fakulta	ř. prof.	mř. prof.	ř. prof.	mř. prof.
teologická	6	2	6	2
právnícká	12	3	11	2
lékařská	13	6	16	8
filozofická	26	6	28	8
<hr/>				
celkem	57	17	61	20

Obě univerzity se také už téměř vyrovnaly co do počtu soukromých docentů a ostatních členů učitelského sboru (externích vyučujících s tituly profesorů, mř. profesorů, suplujících profesorů nebo docentů, lektorů). Přitom ovšem čeští vyučující měli více než dvojnásobek posluchačů.

Lze říci, že pražská německá univerzita se do konce století stala univerzitou menšinovou a že říšský zákon z r. 1882, který jí při zachování formální rovnoprávnosti zajišťoval přednostní postavení tím, že ústavy zůstaly v rukou dosavadních profesorů, většinou Němců, byl jako právní akt překonán společenským vývojem. Přitom nešlo zdaleka jen o stránku kvantitativní. Česká univerzita se stala významnou základnou rozvoje české vědy a ve většině oborů dosáhla přinejmenším stejné, ne-li vyšší úrovně, než univerzita německá. Česká univerzita i v nerovných poměrech právních a politických a ve stísněných materiálních podmínkách sehrála roli prvořadého vědeckého a kulturního národního centra.

Vracíme-li se s odstupem celého století k složité a rozporuplné době, v níž v dějinách Karlovy univerzity došlo k rozdělení univerzity na českou a německou, činíme tak proto, abychom osvětlili tehdejší události zevrubněji, v celém historickém a sociologickém kontextu, abychom tak učinili sine ira, čehož sotva mohli být schopni přímí účastníci, a v neposlední řadě také proto, obychom ocenili velké zásluhy účastníků tohoto děje, o nichž napsal výstižně Zdeněk Nejedlý:

„Česká univerzita hned při svém založení převzala duchovní vůdcovství v národní kultuře a udržela si je po celé čtvrtstoletí bez výhrady tím, že její profesori, zejména na filozofické fakultě, neviděli svůj úkol jen ve školském traktování své vědy v učebnách univerzitních, nýbrž že se cítili především zavázáni dáti našemu životu duchovnímu i veřejnému to, co měli a mohli dát nejlepšího.“¹²⁾

¹²⁾ Z. Nejedlý, Spisy 15, Z české kultury. Praha, Svoboda 1951, s. 361—362.

Die Nationalitätenfrage und die Teilung der Universität in Prag

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor behandelt zuerst die bisherige Literatur, die sich mit der Nationalitätenfrage an der Prager Universität und mit der Teilung dieser Universität in die tschechische und deutsche befasste, zu welcher es allmählich seit dem Wintersemester des Schuljahres 1882—83 kam. Er macht besonders auf weniger bekannte Arbeiten aufmerksam und bringt eine Übersicht auch der kleineren zeitgenössischen, der Universitätsfrage gewidmeten Publikationen.

Weiter befasst er sich mit der Entwicklung der Nationalitätenfrage an der Prager Universität vor ihrer Teilung. Er sieht dabei zwei Etappen: die erste seit der josephinischen Zeit bis zum Jahre 1848, die zweite seit der Revolution bis zur Teilung der Universität. Er charakterisiert die Stellung der Universitätsfrage im tschechischen nationalen Programm, das in der ersten Epoche J. Dobrovský, in der zweiten dann auf dem Gebiet des Schulwesens P. J. Šafařík formulierten. Sein Projekt für die Durchführung der nationalen Gleichberechtigung aus dem Jahre 1848 analysiert er eingehender, besonders was die Regelung der Sprachverhältnisse an der Prager Universität betrifft. Dann schenkt er seine Aufmerksamkeit dem Einfluss der sozialen und politischen Veränderungen, die die Entwicklung des Kapitalismus in den böhmischen Ländern nach der Niederlage der Revolution 1848 begleiteten, auf die Lösung der Prager Universitätsfrage.

Als nach Beendigung des sog. Bach'schen Absolutismus in den sechziger Jahren die Gleichberechtigung der tschechischen und deutschen Sprache an den Volks- und Mittelschulen erreicht wurde, rief die Entfaltung des tschechischen Mittelschulwesens stets dringender die Notwendigkeit einer tschechischen Universität hervor. Es ging jedoch darum, in welcher Form dies geschehen sollte.

Der Autor widmet hauptsächlich seine Aufmerksamkeit der Entwicklung des Verhältnisses der tschechischen und deutschen Studenten und Lehrer nach der Revolution 1848 und analysiert die statistischen Daten. Er vergleicht die quantitative und qualitative Seite des untersuchten Prozesses und gelangt zur Schlussfolgerung, dass die Prager deutsche Universität bis zum Ende des Jahrhunderts zu einer Minoritätsuniversität wurde, und dass also das Reichsgesetz aus dem Jahre 1882, das ihr bei Einhaltung einer formalen Gleichberechtigung eine Vorrangstellung und materielle Vorteile sicherte, als Rechtsakt durch die faktische gesellschaftliche Entwicklung überholt wurde. Die selbstständige tschechische Universität spielte trotz der nicht gleichberechtigten politischen Verhältnisse und in den dürftigen materiellen Bedingungen die Rolle eines erst-rangigen wissenschaftlichen und kulturellen Zentrums und hatte einen bedeutenden Anteil an der Schaffung der wissenschaftlichen Voraussetzungen für den kulturellen, politischen und wirtschaftlichen Fortschritt des tschechischen Volkes, zu dem es dann am Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts kam.

F. L. RIEGER O UNIVERZITNÍ OTÁZCE V ČESKÉM SNĚMU ROKU 1866

KAREL LITSCH

Vývoj pražské univerzity v období před vydáním zákona z 28. února 1882 (číslo 24 Ř. z.), který svým strohým a přitom tolik diskutovaným prvním paragrafem („od počátku zimního semestru 1882/83 budou v Praze dvě univerzity . . .“) nevedl, v rozporu se zájmy české většiny, k počestění univerzity, nýbrž k jejímu rozdělení, nebyl nikterak jednoduchý a přímočarý.¹⁾ Osvícenské nauky 2. poloviny 18. století přinášely do života univerzit rozhodující změny v názorech na jejich činnost, vedly ke kritice existujících náboženských, vědeckých a politických autorit a projevíly se především v odmítání patriarchálně náboženského pojetí státu a v omezování vlivu církve. V tomto procesu ztrácely univerzity postupně svůj středověký korporativní charakter. Uvedenému vývojovému trendu se nemohly vyhnout ani rakouské univerzity a tím méně pražská Univerzita Karlova, jejíž dějiny jsou ovšem silně determinovány staletou národní nesvobodou, skutečností, že v procesu centralizace tzv. habsburských dědičných zemí ztrácí české království postupně svou samostatnost a je pohlcováno rakouským centralismem.

V období osvíceného absolutismu se objevuje v habsburském soustátí obecný evropský trend, kdy vystupuje zeměpán vůči univerzitám jako moudrý a vzdělaný suverén, který hodlá reformovat a modernizovat vysoké školy. Na pražské univerzitě dochází za Marie Terezie ke studijní reformě,²⁾ jejímž hlavním účelem je přizpůsobení organizace univerzity a studia primární potřebě absolutistického státu, tj. vytvoření kádrů věrných úředníků, vyzkoušených pod státním dozorem na univerzitě a schopných zajistit na určité odborné úrovni a účelově nové funkce státního aparátu. Vzdělání mělo především podporovat státní myšlenku, univerzita měla vychovávat státní občany.

¹⁾ Z nejzávažnější literatury k problematice rozdělení univerzity, viz zejména: Goll, Rozdělení pražské univerzity Karlo-Ferdinandovy roku 1882 a počátek samostatné univerzity české, Praha 1908; Vaněček, Kapitoly o právních dějinách Karlovy univerzity, 2. vyd. Praha 1946; Vojtíšek, Karlova univerzita vždy jen naše, Praha 1946. — K událostem v souvislosti s jednáním českého sněmu v německé literatuře viz: Die Deutsche Karl-Ferdinands-Universität in Prag unter der Regierung S. M. des Kaisers Franz Josef I., Praha 1899; anonym, Die Karl-Ferdinands-Universität in Prag und die Tschechen, Leipzig 1886

²⁾ K tomu viz: Kučera, Raně osvícenský pokus o reformu pražské univerzity, AUC HUCP IV/2, 1963 a tam uvedená literatura.

Rovněž pražská univerzita ztratila v této souvislosti svůj středověký univerzalistický charakter — dochází k jejímu zestátnění. Zároveň se postupně omezuje latina, za podmínek, kdy proces národního obrození nebyl dokončen, neděje se však tak ve prospěch češtiny, ale v zájmu již naznačených centralizačních tendencí ve prospěch němčiny, která byla již roku 1782 Josefem II. označena za „národní idiom“, tedy státní jazyk rakouského soustátí.

Třídní kompromis mezi feudály a buržoazií celého Rakouska, který silně poznamenal porevoluční období a připravoval ve specifické formě bachovského absolutismu přechod k buržoazní správě státu, a to při zachování stavovských privilegií a zároveň respektování všech ekonomických požadavků měšťanstva, se musel nutně v podobě reformy projevit i na rakouských vysokých školách. Jeho výsledkem byly hned na začátku pobřežnové éry univerzitní reformy ministra kultu a vyučování hraběte Lva Thuna-Hohensteina ve Schwarzenbergově ministerstvu.³⁾ Thun, ač celou svou duší konzervativce, chápal správně a v duchu doby, že Rakousko, nepřipustí-li liberální tendence, nemůže nadále hrát rozhodující roli ve střední Evropě. Rakouskému etatismu i Thunovi byl myšlenkově nejbližší pruský univerzitní systém, vytvořený v první čtvrtině 19. století a tento se stal také v určitém směru vzorem pro rakouské univerzitní zákony a nařízení z let 1849—52. Jejich vydáním byly splněny některé požadavky objevující se na univerzitách v revolučním období, zároveň však přispěla modernizace celého školství k řešení potřeb rozvíjející se rakouské průmyslové společnosti.

Je zcela pochopitelné, že na univerzitě, kde studovala většina studentů českého původu, se objevovalo stále častěji volání po českých přednáškách a počestění univerzity. Po úspěchu Čechů na pražském polytechnickém institutu, kde se přednášely od roku 1863 hlavní předměty duplicitně v němčině i češtině, musela se otázka zařazení češtiny na pražské univerzitě dříve nebo později stát kulminačním bodem univerzitního a v určité době i národního života.

Příhodná doba nastala po vydání Schmerlingovy únorové ústavy z roku 1861, která aktivizovala činnost zemských sněmů a vyhradila jim v zákonodárství omezené pravomoci. Mimo jiné mohly zemské sněmy nyní také podávat císaři adresy a přijímat deputace a petice; k fixaci základních občanských práv ovšem v únorové ústavě zatím nedošlo. Belcrediho ministerstvo sice hned po svém nástupu v létě 1865 pozastavilo účinnost únorové ústavy, pravomoci zemských sněmů tím ale nebyly omezeny. Přes porážku české buržoazie v revoluci 1848—49 byl v 50. letech dovršen proces vzniku moderního českého národa se všemi postuláty národního života, avšak bez rozhodujícího politického vlivu české buržoazie. V procesu diferenciací politických stanovisek a programů jednotlivých tříd, vrstev a národností rakouské společnosti formulovala také česká buržoazie svůj politický program a hledala třídní spojence. Výsledkem byl tak zvaný státoprávní program,

³⁾ Blíže: Lentze, Die Universitätsreform des Ministers Graf Leo Thun-Hohenstein, Wien 1962.

který právě v polovině 60. let spojoval bez podstatných rozdílů všechny vrstvy českého národa.⁴⁾ Rozhodující vliv pak tu měla zejména skutečnost, že se podařilo českým poslancům na zemském sněmu vytvořit určitou protiváhu proti Němcům a provádět politiku, která se přes řadu chyb a nedůsledností soustředila na konkrétní nacionální požadavky a žádala i demokratizaci společnosti.⁵⁾

Za této situace předložilo české studentstvo českému zemskému sněmu v listopadu 1865 petici, která požadovala „provedení rovnoprávnosti na vysokých školách“.⁶⁾ Petice nesla podpisy 700 studentů pražské univerzity, což představovalo téměř přesnou polovinu tehdy na univerzitě zapsaných studentů.⁷⁾ Poslanci českého sněmu ochotně reagovali na tak široce založené petiční hnutí, které se mimoto těšilo podpoře celé české veřejnosti a tvořilo jeden z ústředních českých požadavků vůbec. V čelo požadavku o počestění pražské univerzity se postavil zcela zákonitě národní liberál František Rieger, tehdy již všeobecně uznávaná politická hlava Čechů, který předložil ještě s dalšími 72 poslanci návrh sněmovního usnesení na „provedení zrovnoprávnění obou národností na pražské univerzitě“.⁸⁾ V průběhu 20. zasedání čtvrté legislativní periody zemského sněmu, dne 22. ledna 1866 obdržel dr. F. L. Rieger slovo k zdůvodnění svého návrhu.⁹⁾ Jeho projev byl skvělou obhajobou české věci, českých národních tradic a státnosti, ale i tehdejšího významu české vědy a zdůvodnění nutnosti existence české národně vychované inteligence. V úvodu svého projevu stručně a výstižně načrtl hlavní obsah požadavku: „Návrh můj stran provedení rovnoprávnosti obou jazyků zemských na univerzitě zemské v Praze směřuje k tomu, aby alespoň všechny hlavní předměty vědecké na této univerzitě zemské byly přednášeny oběma jazyky zemskými, pak aby možno bylo každému, kdožkoliv jest povinen skládati zkoušku nějakou, skládati ji jazykem českým nebo německým, jak mu právě libo a příhodno“. Návrh tedy nesměřoval k založení samostatné české univerzity nebo k rozdělení stávající Karlo-Ferdinandovy univerzity, jak se později prakticky stalo již výše zmíněným zákonem, nýbrž k zavedení důsledné dvojjazyčnosti univerzity, tzn. zrovnoprávnění češtiny jako zemského jazyka, což by odpovídalo skutečnosti, že pražská univerzita byla od svého založení univerzitou českého království. Čeští poslanci, kteří se stavěli za Riegrův návrh, totiž mohli oprávněně předpokládat, že dojde na základě dovršeného vývoje novodobého českého nacionalismu a národního sebevědomí k dalšímu růstu českého studentstva, který můžeme od počátku 60. let také zcela

⁴⁾ Hodnocení českého státoprávního programu, viz: Vaněček, Dějiny státu a práva v Československu, Praha 1971, str. 331 a násl.

⁵⁾ Dějiny státu a práva na území Československa v období kapitalismu, díl 1, Bratislava 1971, str. 125 a násl.

⁶⁾ Stenografická zpráva o III. sezení čtvrtého roč. zasedání sněmu českého od r. 1861, dne 26. listopadu 1865, str. 25 (dále jen: Stenog. zpráva, III. sezení, 26. XI. 65, str. 25). Viz: Petice došla dne 26. XI. 1865, ad 5 Poslanec Rieger: Petice pražského studentstva v příčině provedení rovnoprávnosti na vysokých školách.

⁷⁾ V roce 1865 bylo na univerzitě zapsáno 1 474 studentů.

⁸⁾ Stenog. zpráva, XX. sezení, příloha 4, str. 4 a 14.

⁹⁾ Tamtéž, str. 23—27.

jednoznačně vysledovat. Početní růst univerzitních studentů je v uvedené době jevem typickým pro všechny státy prodávající po odstranění feudálních zábran obdobný vývoj výrobních sil. Technický pokrok spojený s růstem průmyslové výroby, rozbuje lá státní správa, rozvoj peněžnictví, obchodu, zemědělství, zejména českého středního školství atd., přiváděly na univerzitní studium stále více mládeže z rozvíjejících se českých měst a venkova, což vedlo k relativnímu omezení počtu německých studentů pocházejících převážně z kapitalistických a byrokratických vrstev. Počeštění pražské univerzity po přijetí Riegrova návrhu vládou, by bylo po delším časovém období nevyhnutelné, což dokládají velmi přesvědčivě čísla z počátku 20. století, kdy měla česká univerzita již téměř 4 000 posluchačů a německá univerzita nepřesahovala počet 1 800 zapsaných studentů.¹⁰⁾

Při zdůvodnění návrhu vycházel Rieger z charakteristiky účelu univerzity a uváděl, že „univerzita má dvojitý účel: jeden hlavně státní a druhý vlastně vědecký“. Za účel státní označuje výchovu mužů, „kteří se chtějí věnovat službě veřejné ve velkých duševních záležitostech obyvatelstva zemského, kteří se chtějí státí . . . opatrovníky duševních zájmů obou národností zemských“.¹¹⁾ Rieger zde tedy uznává nepřímou, že je věcí státu zajistit výchovný systém, na druhé straně nevidí ovšem výchovu jako výchovu pro stát, nýbrž jako výchovu působící i pro stát, a to ve smyslu širšího všeobecného „vzdělávání národního“. Nejde mu tedy o pouhou výchovu pro budoucí akademická povolání, nýbrž za jeho účel považuje duševní zájmy národů zemských.

Tento smírlivý postoj k Rakousku při zdůvodnění významu pražské univerzity pro zemskou vzdělanost je nesporně podmíněn názory Palackého, který v témže roce vydal svou Ideu státu rakouského, i představami samotného Riegrova o úloze Rakousko-Uherska a zemském federalismu ve vztahu k „malým zemím a národům“, které přednesl 1866 na českém sněmu. V další části projevu poukazuje Rieger velmi výstižně a s rétorickou obratností na důsledky neznalosti češtiny v odborné činnosti i státní správě. Dokazuje, že není lhostejné, jakým jazykem odborník vzdělání nabyt, nýbrž, jestliže bude jazyka svého úplně mocen, „bude i vědy své v tom jazyce mocen a úřadování mezi lidem“. Lékař potřebuje dokonalou znalost jazyka pacienta, rovněž právník a to bez ohledu na to, zda je úředníkem, nebo advokátem. Zdůrazňuje, že důležitá je i dokonalá znalost jazyka u kněze nebo středoškolského profesora, který se musí „svým vědám naučit na univerzitě v češtině“. Zakoňuje tuto část projevu odvoláním na postulát rovnosti: „Je to postulát rovnoprávnosti, aby úředníci a vůbec duševní pracovníci byli rovněž tak dobře vychováni pro svůj účel a práci, jako jsou jiní pro lid náš německý . . . Je to postulát rovnosti, aby každému Čechu bylo možno dosáti nejvyšší výše vědy a vzdělanosti svým vlastním a přirozeným jazykem.“¹²⁾

10) Viz: Statistická příručka království Českého, Praha 1913, 2. vydání, str. 167.

11) Stenog. zpráva, XX. sezení, str. 24.

12) Tamtéž.

Ve vztahu k pozdějším argumentům odpůrců českých přednášek a zkoušek na pražské univerzitě byly velmi důležité Riegrovy vývody o významu české národní vědy a vědy vůbec. Především se odvolává na výrok ministra Schmerlinga, že „věda jest moc“ a doplňuje ho ve smyslu dobově podmíněných národních představ, kdy říká: „Věda je důstojnost mravní a sociální, jak národu, tak i jednotlivců. Věda je jejich postup k humanitě, věda je čest a sláva národů a chléb národů.“

Riegrova polemika pak přechází do ostřejších forem. Odvolává se v duchu argumentace českých národních liberálů na spravedlnost a princip rovnosti v teorii i praxi a žádá „za národ svůj rovné právo“ ve vědě a vzdělanosti. Po historické argumentaci o kulturním významu českého státu a národa před Bílou Horou a poukazu na význam vědy pro rozvoj živností a průmyslu přechází Rieger ke smírlivějšímu tónu. Zejména zdůrazňuje, že jeho návrh nechce omezovat německé krajan, univerzita musí být podle jeho slov útočištěm pro všechny syny našich národů, je ale nezbytné, aby „mužové, kteří se chtějí věnovat vědě české, měli takové postavení na učilišti veřejném“, aby nemuseli hledat útočiště v profesurách německých, chorvatských, srbských, ruských atd.¹³⁾ K otázce rozvoje české vědy podává stručnou analýzu jejích výsledků v minulosti i současnosti a konstatuje správně, že „vědy, které nebyly překážkou politiky, se dosti příznivě vyvíjely“. Proti námitkám příliš vysokých nákladů při zdvojení přednášek v češtině a němčině připomíná, že náklady, které Rakousko vynakládá „na ústavy vědecké jsou nepatrné“ na tak velké mocnářství a „univerzita podporu státu téměř nepotřebuje“. Také skutečnost, že většina oborů přednášených má více profesorů, umožňuje, aby bez finančních nákladů přednášel jeden v jazyce českém. Realizace výuky v češtině, ke které pak došlo za téměř dvě desetiletí, po rozdělení pražské univerzity, dala Riegrovým vývodům plně za pravdu. I když česká univerzita začínala svou činnost ve velmi skromných podmínkách, dokázala obsadit ve velmi krátké době všechny stolice kvalifikovanými učiteli a stala se centrem vědeckého života.

Jako představitel hospodářsky stále sílící české buržoazie stojí Rieger na platformě buržoazně-liberálního federalismu a žádá národní rovnost v duchu měšťácké demokracie. Nechápe přitom, že pro německou buržoazii, která je v tehdejší době ještě rozhodujícím ekonomickým a politickým faktorem v českých zemích, se stává řešení národnostní otázky stále více také třídní otázkou. V impozantním závěru svého sněmovního projevu nemohl proto dospět k jasnému konstatování, že instituce a třídní obsah školského systému státu jsou podstatnou součástí jeho ústavního života a nerovný přístup ke vzdělání důkazem nerovné aplikace občanských práv. Nicméně však naznačuje, a to velmi správně, i sociální stránku česko-německých rozporů. „Národ, který se institucemi státními odsuzuje a přivádí k tomu, aby vždy musel zůstat v poměru služebním, aby se nemohl vyšínout k vyšším třídám společenstva, ten právě je ve stavu helotství, a nikdy se nedá tohoto výrazu užít právněji a případněji než právě teď . . . Setrvání v tomto bychom mu-

13) Tamtéž, str. 26.

seli považovat za frapantní důkaz nespravedlnosti našeho volebního řádu... Jménem národa a 700 studujících, kteří petici podali, žádám, abyste jí učinili za právo!"

Riegrovo vystoupení sklidilo zasloužený úspěch u české většiny sněmu i v české veřejnosti. Na dalším zasedání sněmu (25. ledna 1866) byla zvolena devítičlenná sněmovní komise, ve které byli zastoupeni vždy tři zástupci jednotlivých volebních kurií. Komise se skládala, jistě nikoliv náhodou, z pěti příslušníků učitelského sboru pražské univerzity: z virilisty rektora univerzity Vincence Náhlovského za kurii velkostatkářů, z dvou vyhraněných odpůrců české věci a centralistů profesorů Höflera a Leopolda rytíře Hasnera za kurii městskou a českých profesorů Punkyně a Tomka za venkovské obce. Kurie velkostatkářská byla dále zastoupena hrabaty Jaromírem Černínem a Rudolfem Chotkem a kurie měst českým právníkem a vlastencem dr. Václavem Seidlem, venkovské obce pak F. L. Riegre. Sněmovní komise se konstitovala relativně brzy pod předsednictvím hraběte Černína a zasedala v kanceláři dr. Riegra.

Výsledkem činnosti komise byl návrh její většiny (pět ku čtyřem), o jehož hlavním obsahu, významu a osudu bude pojednáno na jiném místě. Jeho hlavní myšlenku lze stručně shrnout takto: k provedení jazykové rovnoprávnosti vytvořit na pražské univerzitě paralelní profesury pro všechny zkoušené obory a umožnit složení zkoušek v češtině nebo němčině podle volby kandidáta. V průběhu sněmovní diskuse, která probíhala 1. března 1866¹⁴⁾ a ve které byly předmětem jednání rovněž návrhy menšiny komise, předložené pozdějším ministrem vyučování Leopoldem Hasnerem, vystoupil F. L. Rieger ještě několikrát, a to jak proti útokům na vlastní osobu, tak i proti nacionalistickým a zkresleným názorům Němců a centralistů. Svými dalšími vystoupeními však Rieger rozvedl pouze myšlenky vyslovené již ve svém velkém projevu dne 22. ledna 1866 při zdůvodňování návrhu sněmovního usnesení. Celá hloubka diskuse, všechny okruhy argumentů a směry verbálních útoků odpůrců i obhájců návrhu byly, více či méně, určeny tímto projevem, který představoval pregnantní vyjádření dobově podmíněných názorů české inteligence a všech buržoazních politických směrů české společnosti na poslání a národní funkci pražské univerzity. Riegrův návrh sněmovního usnesení získal i plnou podporu nejširších lidových mas a studentstva, které projevíly svůj souhlas s požadavky návrhu demonstrativní přítomností na galerii sněmovny a před budovou českého sněmu.

¹⁴⁾ Tamtéž, XXXVIII. sezení, str. 3—58.

KAREL LITSCH

F. L. Rieger zur Universitätsfrage im böhmischen Landtag im Jahre 1866

ZUSAMMENFASSUNG

In den sechziger Jahren des 19. Jh. wurde die Forderung der tschechischen Studenten und der gesamten tschechischen Öffentlichkeit immer stärker, an der Prager Universität Vorlesungen und Prüfungen, in voller Gleichberechtigung, auch in tschechischer Sprache abzuhalten. Die nach der Erlassung der Februar-Verfassung von 1861 im böhmischen Landtag entstandene Situation ermöglichte die Sprachfrage auch hier mittels Petitionen von aussen und Anträgen seiner Mitglieder zur Tagesordnung zu bringen. Veranlasst von einer Petition, die von 700 Prager Studenten unterzeichnet war, legte der politische Führer der tschechischen nationalliberalen Gruppe Dr. F. L. Rieger mit 72 Genossen, im Januar 1866 dem Landtag den Antrag vor, die Regierung zu ersuchen, den Unterricht an der Prager Universität in beiden Landessprachen zu organisieren. Dr. Rieger begründete seinen Antrag am 22. Januar 1866 in einer Rede, die eine glänzende Verteidigung der tschechischen nationalen Sache, der nationalen Traditionen und Staatlichkeit darstellte, aber auch eine Betonung der damaligen Bedeutung der tschechischen Wissenschaft und der Notwendigkeit der Existenz einer tschechischen nationalen Intelligenz beinhaltete. Rieger verlangte in der Schlussfolgerung seiner Rede eine formelle nationale Gleichheit im Sinne der bürgerlichen Demokratie und deutete auch die soziale Seite der deutsch-tschechischen Widersprüche an.

ČESKÁ UNIVERZITA V JEDNÁNÍ RAKOUSKÝCH ÚŘADŮ DO ROKU 1881

JAN HAVRÁNEK

Český jazyk pronikl do poslucháren pražské univerzity revoluční cestou. V přeplněné velké aule Karolina byly dne 15. března 1848 s nadšením schváleny požadavky petice podané panovníkovi v přesvědčení „že staré akademické ústavy nemohou odolat bouřím nynějšího věku“. Třetí bod této petice „nejponiženěji prosil“ a zároveň požadoval: „Aby bylo každému možné učiněno, vzdělati se dokonale v obou jazycích zemských, a to ve všech předmětech vyučování vůbec.“¹⁾ Byl to požadavek vskutku naléhavý. O tom, že ani čeští studenti neovládali bohatství výrazů ve své mateřštině natolik, aby byli schopni patřičně přetlumočit německý originál do češtiny, svědčí ta skutečnost, že student Josef Jireček navštívil 16. března 1848 ráno Františka Palackého a požádal jej, aby petici do češtiny přeložil. Tak se také stalo a české znění petice pražské univerzity se ocitlo na prvním místě,²⁾ aby tak vynikl kontrast mezi vahou obou jazyků mezi obyvatelstvem Čech a v posluchárnách jejich univerzity. První české přednášky měli ještě v revolučním roce někteří čeští doktoři a v období odlivu revoluce byli ministrem Lvem Thunem jmenováni na filozofické fakultě profesory Češi, ovšem lidé konzervativního smýšlení. Během padesátých let posluchačů na českých přednáškách ubývalo, chvíli se i zdálo, že tyto přednášky zaniknou vůbec.

Šedesátá léta přinesla velký hospodářský, politický i kulturní nástup Čechů. Již na jejich počátku, v zasedání zemského sněmu dne 20. dubna 1861 vystoupil Václav Zelený s dotazem, jaká opatření vláda chystá ve věci českého vysokého školství. Místodržitel Forgách odpověděl, že zatím budou na právnické fakultě zřízena dvě místa mimořádných profesorů s vyučovacím jazykem českým. Tedy nejen lidé schopni a ochotni přednášet česky, ale lidé, jejichž povinností mělo být vyučovat česky. Goll glosuje tento místodržitelův projev slovy: „A vlastně tou chvílí se počíná dělení university — ovšem poznatelně jen tomu, kdo zná již konec.“³⁾

¹⁾ Stručné dějiny University Karlovy, Praha 1964, s. 182.

²⁾ Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále LA PNP), pozůstalost Josefa Jirečka, kde je uložen originál tohoto překladu psaný rukou Jirečkovou, jemuž podle jeho přiloženého poznámenání Palacký český text diktoval a opravil.

³⁾ Jaroslav Goll, Rozdělení pražské university Karlo-Ferdinandovy roku 1882 a počátek samostatné university české. Praha 1908, s. 7.

Když však v roce 1864 projednával zemský sněm petici českých lékařů a mediků žádající zavedení českých přednášek na lékařskou fakultu, vyslovil pražský německý novinář a poslanec David Kuh námět, aby byla zřízena zvláštní česká univerzita. Na to reagoval Rieger podrážděně: „Máme žádati hodně mnoho, abychom nedostali nic.“ Avšak více než obsahu se jeho obavy týkaly formy, vždyť jeho vlastní návrh z roku 1866 na důsledné zdvojení všech stolic na vždy jednu českou a jednu německou vskutku požadoval „českou univerzitu s jakýmsi existenčním minimem v rámci celé velké univerzity pražské“.⁴⁾ Nevyslovil však tehdy rozhodné, konečné slovo. To vyslovil Jan Evangelista Purkyně při jednání doktorského sboru lékařské fakulty, který předpověděl, že vývoj půjde k samostatné univerzitě české a že sedmimilionovému národu českoslovanskému bude třeba více než jedné univerzity.⁵⁾

Předpoklady pro vznik české univerzity se vytvářely jak v celkovém rozvoji české společnosti, tak na půdě studentských spolků. Akademický čtenářský spolek pomáhal českým studentům nejen svou knihovnou a čítárnou, ale i svými přírodovědnými sbírkami. Během šedesátých let se k němu přidružují odborné spolky, které záhy přerůstají úroveň spolků studentských a stávají se středisky, na jejichž půdě se pěstovala věda českým jazykem. Nejstarší z nich byla Jednota českých matematiků a fyziků, založená již roku 1861, která se záhy ze spolku utrakvistického změnila ve spolek zcela český a po roce 1867 ji následovala i Jednota českých filologů, Klub historický a Klub přírodovědný. Odborný charakter měly na počátku i pozdější studentské zájmové spolky, právníký Všehrd a Spolek českých mediků. Předpoklady k vzniku české univerzity však vytvářela i skutečnost, že na univerzitu přicházeli ve stále větším počtu mladíci, kteří absolvovali česká gymnázia, kteří celou svou přípravu na vysokoškolské studium prodělali v češtině na těchto gymnáziích. V roce 1875 bylo v Čechách již osm českých gymnázií, škol, na kterých němčina, jazyk většiny přednášek a zvláště zkoušek na univerzitě, byla jen nepovinným předmětem. Znalost němčiny u českých studentů byla pochopitelně v této době již menší, než bývala dříve. Svědčí o tom rozbor znalostí němčiny u těch právníků, kteří v letech 1879—80 a 1880—81 skládali státní zkoušky v češtině a němčině. Této možnosti zřejmě využili všichni čeští kandidáti, zatímco němečtí studenti pražské právnické fakulty skládali státní zkoušky pouze v němčině. Z českých uchazečů prokázalo podle mínění zkušebních komisařů, německých profesorů pražské právnické fakulty, v prvním roce ze 70 kandidátů 14 dokonalou, 36 postačující a 20 nedostatečnou znalost němčiny, v druhém roce ze 129 uchazečů znalo němčinu 32 plně, 67 dostatečně a 30 nedostatečně.⁶⁾ Podle to-

4) Goll, Rozdělení, s. 13.

5) Jan Ev. Purkyně, Jazyk český na fakultě lékařské, Časopis lékařů českých, 1867. Purkyně měl zřejmě na mysli Čechy i Slováky, dohromady jich bylo již v roce 1880 přibližně 7 miliónů, naproti tomu počet Čechů samotných překročil hranici 7 miliónů až ve dvacátých letech.

6) Allgemeines Verwaltungsarchiv, Vídeň (dále AVA), fond ministerstvo kultu a vyučování (CUM), presidium, čj. 758/82.

hoto svědectví, které jistě mělo spíše sklon klást na české studenty vyšší než nižší nároky, umělo německy plně 23 procent zkoušených, zatímco znalosti 25 procent právníků byly uznány za zcela nedostatečné (jednou: „höchsts mangelhaft“, jednou: „ganz unvollkommen“).

Zato však generace vycházející z českých gymnázií ovládala dobře svůj mateřský jazyk a nebylo by pro ni jistě problémem najít vhodnou formulaci pro jakkoliv vážný dokument. V tomto směru znamenalo třicet let, která uplynula od roku 1848, velkou změnu. Skutečnost, že zkušebními komisaři u státních zkoušek byli němečtí profesori, často zaujatí proti českým národním snahám, vytvářela nedobrou situaci pro ty z českých studentů, kteří sice německy dokonale znali, ale svou aktivitou v českém studentském hnutí či vzhledem k politickému profilu svých otců nebyli u examinátorů v lásce. Konstantin Jireček, absolvent vídeňského Teresiana, ale také syn bývalého českého ministra a sám funkcionář Akademického čtenářského spolku, se velice vyděsil, když mezi pražskými studenty kolovala pověst, že bude zrušena česká zkušební komise pro gymnázia a všichni budou muset jít ke zkouškám ke Konstantinu Höflerovi a ostatním německým profesorům. Uvažoval v té chvíli, že se přihlásí ke zkouškám ve Vídni u tamní zkušební komise, kde, jak doufal, by mohl být zkoušen bez zaujatosti. Velice si potom oddechl, když se ukázalo, že ke zrušení české zkušební komise nedojde a všechny obavy, že byly liché.⁷⁾ Ostatně zaujatost examinátorů se ukázala při rigorózních zkouškách pozdějšího profesora Bohuslava Riegra, který byl, podle sestřiných zápisků, profesorem Rulfem zkoušen „z předmětů, které se nezkoušejí a na něž odpovídati vlastně nebyl povinnen. Bohuš však šťastně z historie předměty ty znal a odpovídati mohl. Moor co děkan, který obyčejně nezkouší, zkoušel kanonické právo místo jiného a dal mu otázky velmi podivné a těžké, takže se tomu všichni pak divili. Úmysl zničit jej byl patrný. Prošel jednohlasně, ale ne s vyznamenáním“.⁸⁾

Postupně tedy během šedesátých a sedmdesátých let narůstaly předpoklady k české univerzitě jak z hlediska potřeby rozvíjející se české národní společnosti, tak i vzhledem k rozvoji české vědy. Na počátku sedmdesátých let, v době vlády Hohenwartovy a působení Josefa Jirečka v ministerstvu školství se zdála rýsovat příznivá atmosféra pro posílení českého postavení na univerzitní půdě. Zůstalo však vlastně jen u Tomkova návrhu, aby fakulty pražské univerzity byly rozděleny vždy na dvě, českou a německou, z nichž každá by spravovala věci profesorů

7) Archiv na BAN, Sofie, pozůstalost Konstantina Jirečka, aj. 892, Deník, zápis z 16. 2. 1873: Němci zrušili českou zkušební komisi gymnasiální. Bouření mezi filology. Profesori němečtí se budou mstít, že je neposlouchali. Zvláště Bippart. Množství kandidátů ujde na Rus. Obávám se nepokojův. Ve mně všecko vše... Co bude ze mně? Jít do Srbska nebo do Záhřeby? Aneb dělat zkoušky ve Vídni u Vahlena! [profesor klasičké filologie na vídeňské univerzitě — JH.] Tam půjdou mnozí, anť tamní Němci obstojnější než zdejší, kteříž jsou jen pochopy proti Čechům. Či mám dělati u Miklosiče zkoušku z češtiny a chorvatštiny, abych mohl jíti jinam?.. Zápis ze 17. 2. 1873: Zpráva o zrušení komise vztahuje se jen k tomu, že obě komise spojeny v jednu a pres. společný — Volkmann.

8) Archiv Národního muzea (dále ANM), deníky Marie Červinkové-Riegrové, záznam ze dne 5. 4. 1880.

i studentů příslušné národnosti a podávala návrhy na povolávání nových profesorů. Akademický senát a úřad rektora měly zůstat českým i německým fakultám společné. Tomek ujišťuje ve svých pamětech, že ministr Jireček souhlasil s jeho stanoviskem. Jednal s ním o tom ve Vídni v polovině července 1871 a o tři měsíce později již Hohenwartova vláda padla, aniž prosadila kterýkoliv ze zásadních českých požadavků. Jen v jedné věci došlo ke změně. Do té doby jednotná pražská zkušební komise pro uchazeče o profesuru na gymnáziích byla rozdělena na dvě českou, jejímž předsedou se stal právě Tomek, a německou.⁹⁾

Rozdělení fakult, jak je formuloval Tomek, bylo sice nadále základním požadavkem české strany v jejím úsilí o dosažení rovnoprávnosti, ale v sedmdesátých letech se stále více v peticích vyskytovala také alternativa, že by požadavku rovnoprávnosti mohlo být vyhověno „i přetvořením vysokých škol v dvoje stejně zařízené učení, z nichž by jedno sloužilo synům národa českého, druhé pak synům národa německého.“ Těmito slovy vyjadřovala petice přijatá schůzí českých doktorů všech fakult dne 1. srpna 1872 názory, že také rozdělení univerzity by pokládala za řešení, jímž by „co nejdříve na vysokých školách Karlo-Ferdinandských rovnoprávnost obou národností skutečně a úplně byla provedena“. Schůze českých doktorů, již předsedal Jakub Škarda, nepředstavovala všechny české doktory, nýbrž jen jednu, dosti početnou skupinu klonící se tehdy spíše k mladočestství a jejím vůdčím duchem byl zřejmě šestatřicetiletý městský archivář pražský Josef Emler, nedlouho předtím habilitovaný za docenta pomocných věd historických.¹⁰⁾ Pravoslav Trojan byl shromážděním vybrán, aby tuto petici předal při audienci císaři. Audience mu však nebyla udělena na zákrok místodržitele Alexandra barona Kollera, představitele ostře protičesky orientované skupiny ve státním aparátě, skupiny vlivné a početné. Charakteristický je jeho vlastní rukou psaný přípis, kterým doprovázel text petice do Vídně: „Proti tomuto rozdělení se vyslovím právě tak z politických jako z vědeckých důvodů“ a již předem ohlásil, že stejně ostře se postaví proti obdobné petici pražské městské rady, která po petici doktorů měla následovat a také následovala.¹¹⁾ Tehdejší rektor Konstantin Höfler mu krátce poté, 3. srpna 1872, zaslal dopis, kterým polemizoval s argumenty, které vznesl Emler jako doklady o tom, že rovnoprávnost na univerzitě není dodržována. Tvrdil, že nízká vědecká kvalifikace byla příčinou toho, že ani docent Durdík, ani Lindner nebyli povoláni na místo mimořádného profesora filozofie uvolněné smrtí Dostichovou a stejné důvody uváděl i proti docentu Novotnému jako nástupci Purkyňovu a nedostatkem vhodných uchazečů zdůvodňoval, proč není obsazena stolice české literatury. Na závěr dopisu se velice ostře vyslovil proti Emlerovi,

⁹⁾ Václav Vladivoj Tomek, *Paměti z mého života*, Praha 1904, sv. II., s. 211; Karel Kazbunda, *Stolice dějin na pražské universitě*, část II., Praha 1965, s. 104–105. Ani Gollovi ani Kazbundovi se nepodařilo nalézt text Tomkova návrhu, takže zachycení jeho obsahu se opírá pouze o Tomkovy Paměti.

¹⁰⁾ SÚA, PM 1871–80, 6/1/12, čj. 5828/72.

¹¹⁾ Tamtéž, místodržitelovo vyjádření zní: „... daß ich mich gegen eine solche Trennung ebensomal aus politischen als aus wissenschaftlichen Gründen aussprechen werde.“

kterého obvinil, že se ihned po své habilitaci podílel na opozici proti adrese akademického senátu a že jednal proti doktorskému slibu, když veřejně urazil rektora a senát.¹²⁾ Zdá se, že tato žaloba, a ne dvojznačný posudek policejního ředitele Cihlarze o dva roky později, rozhodla o tom, že místo Emlera byl profesorem pomocných věd historických jmenován méně kvalifikovaný německý uchazeč, Höflerův žák Mathias Pangerl.¹³⁾

Otázka národní rovnoprávnosti v univerzitním vzdělání v Praze se znovu ocitla na pořadu jednání zemského sněmu v květnu 1875, kdy sněmu od roku 1872, od petice městské rady pražské, došlo 356 peticí, které žádaly provedení rovnoprávnosti na pražské univerzitě, případně i cestou vytvoření zvláštní české univerzity. Až po roce, 1. dubna 1876 podal zemský výbor zprávu o těchto peticích. Seznámil zároveň, po deseti letech, zemský sněm se stanoviskem, které zaujala Aueršpergova vláda vůči požadavkům zemského sněmu z roku 1866. Odmítla rozhodně požadavky tehdejší autonomistické sněmovní většiny. První z nich, aby všichni profesori mohli podle svého vlastního rozhodnutí přednášet buď německy nebo česky, odmítla, protože by tím byli poškození ti studenti, kteří neovládají oba jazyky, ačkoliv tento požadavek nepřinášel nic nového ve srovnání s uznanými zásadami, podle nichž se na univerzitě postupovalo, a přitom předpokládal, že němčina je dobře známa všem studentům. Druhý požadavek se týkal povolání nových profesorů z řad schopných lidí, aby studenti mohli poslouchat přednášky zvláště z těch předmětů, z nichž skládají státní zkoušky, jak česky, tak německy. Vláda sice tento požadavek zásadně nezamítla, podmínila však jeho splnění jak věcnými, tak i personálními předpoklady; za věcný pokládala existenci potřebné literatury, potřebných pomůcek v češtině, za personální plnou akademickou kvalifikaci učitelů. Třetí požadavek, aby zkoušky mohly být skládány právě tak česky jako německy, odmítla vláda s tím, že komise pro státní zkoušky, při nichž examinatori jsou i lidé, kteří nejsou profesory, jsou sestaveny tak, že je možno skládat zkoušky i česky, avšak ve zkušebních komisích pro historickopravní státní zkoušky a pro všechna rigoróza jsou profesori, kteří neznají český jazyk a protože klasifikaci provádí celá zkušební komise, nelze připustit, aby někteří její členové nemohli sledovat výkon zkoušeného. Tato odpověď, tlumočená ostatně s desetiletým zpožděním, dávala najevo, že chyběla dobrá vůle na straně vlády, zvláště poukaz na to, že nedostatek odborné literatury a studijních pomůcek je na překážku dalšímu rozšiřování počtu českých přednášejících, pobouřil, neboť kdo jiný, než čeští vysokoškolští učitelé, měl být povolán k tomu. potřebné české příručky sepsat. Dále zemský výbor navrhl, aby všechny petice, které zemskému sněmu došly, byly postoupeny vládě. S tímto návrhem se ztotožnila ústavověrná, německá většina dvanáctičlenné komise, které byly sněmem tyto petice postoupeny k projednání. Menšina této komise, sestávající ze tří mladočeských poslanců — staročesi a auto-

¹²⁾ Týž fond, čj. 6131/72.

¹³⁾ Kazbunda, *Stolice dějin*, část II, s. 176–178.

nomistická strana ve velkostatkářské kurii setrvaly tehdy ještě v pasivní opozici — sice souhlasila s postoupením petic vládě, avšak zároveň podala i své osvědčení, v němž polemizovala s argumenty vlády i německé většiny sněmu. Její mluvčí A. P. Trojan vyvracel tvrzení, že není dost skutečně kvalifikovaných českých odborníků, slovy: „Pro vědecké vyučování ve všech odvětvích lidského vědění brzy se najdou způsobilé síly učitelské, jakmile orgánové povolání opravdově budou je hledati, když jim také slušné postavení poskytnou.“ K otázce, jak má být národní rovnoprávnost na pražské univerzitě uskutečněna, se vyslovil ve shodě s peticí z roku 1872: „Ostatně měli jsme i máme za to, že rovnoprávnost národní na univerzitě pražské dala by se úplným obsazením veškerých předmětů učebných v obou jazycích a zároveň zřízením takovýchto komisí zkušebních v každém směru provésti, aniž by potřebí bylo založiti a zaříditi zcela novou univerzitu; přistoupili jsme k novému zřízení univerzity zcela oddělené, teprve když jsme pozorovali, že způsob tento zástupcům německým zdá se býti vhodnějším. Ve smyslu tom buďtež i petice pojaty a posuzovány. Avšak nechceme v tom ohledu ztěžovati provedení věci dobré, zůstávající příslušným místům na vůli, lze-li způsobem tím nebo oním spíše vyhověti prokázané potřebě i žádosti národu českého.“¹⁴⁾

Nejen odpověď vlády, ale také, a možná ještě více, situace na pražské univerzitě ukazovala, jak daleko je ještě do rovnoprávnosti. V zimním semestru roku 1875 až 1876, jak uvedl Trojan ve výše již zmíněném projevu na schůzi zemského sněmu království českého, bylo na třech světských fakultách 65 německých a 12 českých profesorů, 15 německých a 8 českých docentů, 196 přednášek v jazyce německém a 37 v jazyce českém.¹⁵⁾ Činil tedy český podíl mezi profesory světských fakult jenom 16 procent, stejně velký byl i podíl českých přednášek. Tato čísla ukazují, že naděje na počestění univerzity přirozeným vývojem na základě toho, že čeští studenti výrazně převažovali mezi jejími posluchači, byly liché. Vždyť i mezi docenty byly prakticky dvě třetiny Němců a jen třetina Čechů. Rozhodný podnět k tomu, aby se situace změnila, musel tedy přijít zvenčí, z oblasti politické.

Protiturecký zápas balkánských Slovanů posílil sebevědomí slovanských národů v habsburské monarchii, především Čechů. Seismografem tu bylo studentstvo. Přednáška profesora dějin umění Alfreda Woltmanna 26. listopadu 1876 ve spolku Concordia, v níž hovořil o tom, že pražské umělecké památky jsou výtvorem německého ducha a převážně i práce německých rukou, vyvolala demonstrace nejprve českých studentů malířské akademie, kteří byli přísně potrestáni, a pak i českých studentů univerzitních. Vyvrcholily tím, že proti třem stům demonstrujících českých studentů povolal rektor do Karolína policii. Studenti měli nemalý podíl na demonstracích v lednu 1877 při návštěvě generála Čerňajeva v Praze.¹⁶⁾

¹⁴⁾ Goll, Rozdělení, s. 24; Die Karl Ferdinands-Universität und die Čechen. Leipzig 1886, s. 23—28; Kazbunda, Stolice dějin, část II., s. 244—246.

¹⁵⁾ Stenografické zprávy sněmu království českého, V. zasedání, 24. sezení, jednání dne 10. 4. 1876, s. 425; Kazbunda, Stolice dějin, část II., s. 245.

¹⁶⁾ Jan Havránek, Studenti University Karlovy a Břevnovský sjezd sociální demokracie, in: Pocta Václavu Vaněčkoví, Praha 1975, s. 129—130, 132.

V květnu 1877 chtěli prý čeští studenti uspořádat poté, co Rusko vypovědělo válku Turecku, bohoslužby za vítězství ruských zbraní. Podrobné vyšetřování však toto udání nepotvrdilo, jako se nepotvrdila i řada jiných udání, která se snažila vzbudit na nejvyšších místech ve Vídni dojem, že v českém národním hnutí mají velkou váhu síly, které se plně identifikují s politikou carského Ruska. Naproti tomu jen rázný zákrok policie a rektorů vysokých škol pražských zamezil demonstrace připravované na oslavu Husovu 4. a 5. července 1877, k nimž iniciativa vyšla z mladočeského Československého studentského spolku. Obavy z akcí inspirovaných českým studentstvem šly dokonce tak daleko, že místodržitel baron Weber se velice zasadil o to, aby znemožnil uspořádání oslavy pětistého výročí smrti Karla IV. ve velké aule Karolína, k níž vyšla iniciativa od českých studentů. Místodržitel soudil, že má mít český nacionálně politický charakter „a sleduje zřejmě účel vyburcovat české obyvatelstvo z jeho nynější apatie a dát nový impuls českému národnímu uvědomění“. Místodržitel domlouval starostovi Skramlíkovi a zvláště důrazně rektorovi Strengovi, který jej ujistil, že akademický senát odmítne dát aulu pro tuto oslavu k dispozici. Tak se také stalo, akademický senát nedal aulu k dispozici k oslavě úmrtího dne zakladatele univerzity jen proto, že inspirátory akce byli čeští studenti. Proti usnesení hlasovali jen dva zástupci fakulty teologické, vždyť kancléř univerzity, kardinál Schwarzenberg měl mít na připravované oslavě nemalý podíl. Naproti tomu profesori Gindely a Kvičala, kteří byli tehdy členy senátu, se do schůze nedostavili.¹⁷⁾ Tato epizoda dobře odráží atmosféru, která vládla na univerzitě, kde mezi profesory rozhodující slovo měla „strana pruská“, jak se říkalo profesorům povolaným do Prahy z Německé říše.

Situaci mezi českým a německým studentstvem a mezi německými profesory v předvečer rozhodného zápasu za rovnoprávnost na univerzitě zachycují tajné zprávy pražského policejního ředitele Czyhlarze a místodržitele Webera, odpůrce českých snah, z let 1876, 1878 a 1880. Pražská univerzita, jak zjistil na konci roku 1876 Czyhlarz, má na straně profesorů většinu Němců, a to především z ciziny „importovaných německých učitelských sil“, zatímco mezi studentstvem převažuje národní český, či spíše slovanský, živel. Boj mezi profesory a studenty a také mezi českými a německými studenty se policejnímu řediteli jevil jako zápas o německví, který nakonec přechází v zápas o rakušanství. Domácí profesori snad ve svém nitru uznávají vědeckou převahu zahraničních profesorů, ale nemohou se vyrovnat s jejich povýšeností a nadutostí. Snad je důvodem tohoto odporu k nadutosti jistá závist, protože zahraniční profesori jsou lépe odměňováni, mají vyšší platy a více kolejného. Policejnímu řediteli se zdálo, že na filozofické a lékařské fakultě domácí nemohou obstát se svými vědomostmi v konkurenci s cizinci a proto je obviňují z „prušáctví“, ti se však strží toho, aby se k prušáctví hlásili a chovají se „v podstatě“ (im Wesentlichen) podle rakouských zákonů. Ti německí profesori a studenti, kteří zápasí proti slovanským studentům, horují pro

¹⁷⁾ Kazbunda, Stolice dějin, část II., s. 223—224.

německou myšlenku (ne pro pruskou myšlenku), a to převážnou většinou pro německo-rakouskou myšlenku, konec konců pro rakouskou myšlenku vůbec.¹⁸⁾ Místodržitel soudil, že v roce 1876 se poněkud zmírnily dřívější konflikty mezi domácími a zahraničními německými profesory. Německé studentské spolky nepokládal policejní ředitel za nebezpečné a soudil, že nemají žádný politický význam, jejich cílem je jen chození do hospod a pijáctví.¹⁹⁾ Českým studentským spolkům nevěnovala tato zpráva ještě nijak zvláštní pozornost. Místodržitelův zástupce se ve svém doslovu ke zprávě policejního ředitele snažil zmírnit jeho slova, pokud se týkala závisti domácích vůči cizincům, i když potvrzoval, že mají vyšší příjmy. Tvrzení o velkoněmeckém smýšlení velké části zahraničních profesorů však místodržitelův zástupce zformuloval podstatně ostřeji nežli policejní ředitel.²⁰⁾

O dva roky později věnovalo místodržitelství ve zprávě o vlasteneckém smýšlení na školách největší pozornost smýšlení českého vysokoškolského studentstva, které, jak místodržitel soudil, se vyhrocovalo od Woltmannovských demonstrací v roce 1876 a duch vládnoucí mezi českým studentstvem v roce 1878 charakterizuje slovy: „Národní netrpělivost, pohrdání státními institucemi a zákonnou autoritou, vlašnost ve studiu . . . Tento duch nelze označit za loajální tím méně, že v těchto kruzích nenacházíme ani osobní úctu k nejvyššímu panovníckému domu.“²¹⁾ Ani atmosférou mezi německými studenty nebyl místodržitel nadšen, avšak jejich jinak četnější výtržnosti nemají politický charakter a v poměru k dynastii je „nelze označit za neloajální.“ I u nich se setkával s národní netrpělivostí, ale soudil, že podnět k ní dal český separatismus.

¹⁸⁾ SÚA — PMT (tajné spisy) čj. 50. G.P. z 15. 12. 1876. Příslušné místo v originále: „Es ist sonach und streng genommen, zumal wenn man die Studenten so haft in Betracht zieht, ein Kampf um das Deutschthum, der auf Prager Universität Platz greift, und zwar ein Kampf im Lehrkörper selbst als auch unter den Studierenden deutscher und slavischer Zunge und daher selbstverständlich auch beim Schüler gegenüber dem Lehrer. Nirgends fanden sich bisher greifbare Momente, daß dieser Kampf antioesterreichisch wäre; einerseits schwärmt man für das Deutschthum (und nicht Preußenthum) — andererseits und gewiß beim starken Übergewichte — für das Deutsch-Oesterreicherthum, schließlich für Oesterreich überhaupt.“

¹⁹⁾ Tamtéž, příslušná místa v originále: „Was hervor die Tendenzen der an der Prager Universität bestanden Studentenverbindungen anbelangt, so sind dieselben bisher ganz ungefährlich und ohne politische Bedeutung . . . Das Endziel der hiesigen Verbindungen ist immer — das Kneipen d. h. Trinkgelage. In Folge der jüngsten Studenten-Demonstrationen sind, um ein Beispiel anzuführen, zwei Studierende aus einer deutschen Familie (ein Techniker und ein Rechtshörer) aus den Verbindungen, denen sie angehörten, ausgetreten. Als Grund ihres Austrittes gaben sie auf die Frage ihres Vaters an — es habe sie genirt, jedesmal in die sogenannte ‚Kneipzeitung‘ zu kommen, wenn sie nicht mindestens 7 bis 8 Glas Bier getrunken hatten.“

²⁰⁾ Tamtéž, přípis podepsaný Hofmannem 30. 12. 1876. Postoj „pruské strany“ charakterizoval takto: „. . . waltet doch bei vielen derselben die großdeutsche Gesinnung vor und ist bei denselben von einem Oesterreichertum keine Rede“. Ve sborech lékařské a filozofické fakulty je situace taková, že „die Anmaßung, ja Brutalität der sogenannten preußischen Clique daselbst zu großer Unzufriedenheit Anlaß gibt.“

²¹⁾ SÚA, PMT, čj. 68 G.P. z r. 1878. Charakteristika českého studentstva zní: „. . . nationale Unduldsamkeit, Mißachtung der staatlichen Institutionen und der gesetzlichen Autorität, Lauheit in der wissenschaftlichen Ausbildung. Loyal-läßt sich wohl ein solcher Geist um so weniger nennen, als in diesen Kreisen sich eben so wenig persönliche Devotion für das allerhöchste Herrscherhaus konstatiren läßt.“

Zpráva z poloviny roku 1880 podává vcelku shodný obraz politicky aktivního českého studentstva. Tvrdí, že ještě stoupla úloha Akademického čtenářského spolku, odkud byly inspirovány všechny politické demonstrace. Změna postoje české politické reprezentace vůči vládě vedla k tomu, že se opoziční postoj českého studentstva vůči vládě a ústavě sice zmírnil, zato se však ještě více vystupňoval „nacionální fanatismus a nepřátelství vůči Němcům“.²²⁾ Hlášení zvláště zdůrazňovalo osobní vliv Riegrův na Akademický čtenářský spolek, který prý vyzval k práci „na velkém díle sjednocení všech Slovanů.“ Jen mimochodem konstatuje zpráva o smýšlení studentstva na závěr, že ve volbách do výboru ústředního německého spolku „Lese— und Redehalle“ zvítězili kandidáti buršenshaftů „podezřelých z velkoněmectví“ nad představiteli korpsů.

Situace na univerzitě, na kterou nejvyšší místa ve státě pohlížela také pod dojmem těchto důvěrných zpráv, byla však pouze v pozadí jejich zájmu. Univerzita byla politicum a proto také změna poměrů na univerzitě byla důsledkem politických změn. Pád vlády knížete Adolfa Auersperga 16. února 1879 a — po mezidobí kabinetu Stremayerova — ustavení vlády Taaffovy 14. srpna 1879, to byly mezníky změny politického režimu. Příčinou pádu Auerspergovy vlády byl nesouhlas německých liberálů, opory vlády, s politikou dvora a ministra zahraničních věcí Andrássyho na Balkáně, a zvláště pak s okupací Bosny a Hercegoviny. Změněná mezinárodní atmosféra a ještě více únava voličů i politiků z neúspěšné pasivní rezistence vedly již v létě roku 1878 ke smíru staročechů s mladočechy a ke vstupu staročeských poslanců na zemský sněm po volbách dne 24. září 1878. Hlavní otázkou však zůstával vstup českých poslanců do vídeňské říšské rady. Stabilizace dualistického uspořádání habsburské monarchie a politického systému opírajícího se o prosincovou ústavu z roku 1867 v Předlitavsku nutila českou státoprávní opozici zřít se naděje na zásadní přestavbu ve směru federalizmu a spojít se s dílčími ústupky. Když v říjnu roku 1877 formuloval Rieger pro potřeby vůdce pravicové opozice na říšské radě hraběte Karla Hohenwarta pamětní spis o českých politických požadavcích, soustředil se výhradně na jediný problém — reformu volebního práva v Čechách.²³⁾ Když na podzim roku 1878 pobýval Rieger po řadu týdnů ve Vídni, již sám seznam osob, s nimiž se tam setkal, svědčí o tom, že na programu jednání byly i jiné problémy.²⁴⁾ Nicméně však otázka univerzity vystoupila při jednání české opozice s vládou do popředí ponejprv při návštěvě českých politiků ve Vídni při příležitosti oslav stříbrné svatby císařských manželů mezi 20. a 30. dubnem 1879. Dne 25. dubna jednal Rieger s premierem Stremaye-

²²⁾ AVA, CUM, čj. 471/80. Hlášení podepsáno zástupcem místodržitele 30. 8. 1880.

²³⁾ Příspěvky k listáři Dra Frant. Lad. Riegra. Sebral Jan Heidler. Díl II. (1872—1903) (Dále: Příspěvky), Praha 1926, s. 91; Opis pořizený K. Kazbundou, nyní v Archivu Národního muzea.

²⁴⁾ Příspěvky, díl II., s. 106; ANM, deník M. Červinkové, záznamy z 20. 10., 3. 11., 17. 11. a 15. 12. 1878.

rem. „Hodinu mluvil s ním sám. Často jej svými otázkami zahnal do úzkého a řekl mu velmi mnoho ostrých věcí.“²⁵⁾ Současně jednal Karel Sladkovský s ministrem vnitra Taaffem, o němž bylo již známo, že je předurčen jako muž císařovy důvěry k tomu, aby sestavil novou vládu neopírající se o německé liberály. Sladkovskému uložil klub národní strany svobodomyšle, aby „promluvil s ministry v záležitosti české univerzity“. O svých jednáních pak referoval ve schůzi tohoto klubu 30. dubna: „... Co se týče podrobností, zejména otázky univerzity, musím podotknouti, že v ministerstvu vyučování panuje smýšlení nám naprosto nepříznivé. Proto také opominul jsem instruovati se v kancelářích pana Stremayera, nýbrž obrátil jsem se přímo k ministru hr. Taaffovi. Oslovil jsem ho konvencionelním způsobem podotknuv, že s radostí jsme uvítali jeho vstoupení do ministerstva a že již ta okolnost, že se opět uvázal v řízení záležitostí vládních, naplňuje nás nadějami. Přešli jsme poté k věci samé a tu poukázal jsem především k tomu, že v interesu dohodnutí především třeba obrátiti se k záležitostem, které by se cestou administrativní vyřídit daly. Tónem nejmírnějším připomenul jsem čl. 19 zák. Jakmile dokázáno daty statistickými, že činěna národu našemu, co se rovnoprávnosti týče, křivda, tak že nastane vládě povinnost, aby křivdu tu odčinila. Pravit jsem dále: ‚Jestliže se chce, abychom společně s národy jinými pracovali na rozkvětu této říše, pak musíte nám ukázati aspoň d o b r o u v ů l i. Shledáme-li tu u Vás, pak bude se také dokumentovati na straně naší.‘ Na to nedostal jsem odpovědi. Ministr počal mluvit o volebním řádu a rozpřel poté ihned rozmluvu o otázce univerzity. ‚Pánové, toť první podmínka, abyste přišli sem a sami si univerzity vydobyli. Nemohu vám v tom ohledu ničeho přislíbiti, nemohu se tudíž v ničem engažovati. Neboť kdyby předloha v tom směru vládou podaná propadla, co by mi zbylo jiného než odstoupiti?‘ Na to odvětil: ‚Myslím, že byste musel, Excelenci, půdu připraviti tak, aby předloha nepropadla, To zdá se mi úlohou Vaší, aby věc byla zařízena tak, aby spravedlivý požadavek ani propadnouti nemohl.‘ — ‚Toť těžká věc,‘ dal mi za odpověď, ‚v Čechách vane beztoho rozhodný vítr pro obeslání říšské rady a vím velmi dobře, že budete donuceni vstoupiti do parlamentu. Tam pak budete mít nejlepší příležitost vysloviti a hájiti svá desideria.‘ — ‚Podotýkám, že jest Vaše Excellence na omylu. My nevstoupíme do říšského parlamentu nazdařbůh, chceme míti záruku nebo aspoň slib, že naše snahy budete podporovati.‘ — ‚Vláda nemůže se ničím zavázat. Řeknu Vám to upřímně. Vám, jak se podá prst, chcete hned celou ruku. Jakmile povolí se vám v jedné záležitosti, přijdete hned s druhou, třetí, čtvrtou, zkrátka jde to cum gratia in infinitum. Vláda pak dostane se následkem vašich exorbitantních požadavků vždy do nesnází.‘ — ‚Neposuzujte nás, Excelenci, dle dob dřívějších. Nyní stojí věci jinak. Veškeré naše požadavky lze zahrnouti v slova: Chceme, abyste provedli zákony! My jsme zde nyní korektivem, my nemáme úmyslu požadavky zdvoj- a ztrojnásobno-

25) ANM, deník M. Červinkové, záznam z 25. 4. 1879.

vat.‘ Nevedlo to zkrátka k ničemu; skončil slovy: ‚Dokud nejsou volby vykonány, nevím vlastně ani sám, na čem stojím. Když vy mi dáte slib, tu milerád vám uvěřím; máte za sebou stranu a můžete tudíž slib svůj splnit, kdybych však slíbil já něco, mluvil bych do větru, vždyť nevím ani, koho budu míti za sebou...‘ Hrabě Taaffe vyslovil se i k jiným osobnostem z Čech právě tak jako ke mně. Měl pro všechny odpověď stereotypní: ‚Přijďte sem a dobývejte si co chcete...‘ S jiným mladočechem hovořil Taaffe o Skrejšovském. Na jeho odpověď, že Skrejšovský je mezi Čechy v izolaci a v opovržení, Taaffe mu řekl: ‚Možná, že to všechno pravda, nemylte se však: Skrejšovský je z vás přece ten nejmoudřejší, a ten tvrdí, že do rajchsrátu musíte bez všech koncesí, a když ten to tvrdí, tak tam půjdete...‘ Tak proběhlo první předběžné jednání o univerzitě, o němž jsme informováni. Taaffe nic neslíbil, jen naznačil, že když Češi přijdou do Vídně, budou si moci prosadit vytoužené dodržování článku 19., jednajícího o národní rovnoprávnosti, jímž argumentovali již při jednáních o univerzitě na zemském sněmu. Následujícího dne informoval Sladkovský Riegra o svém jednání s Taaffem.²⁶⁾ Když Marie Červinková shrnovala poznatky z vídeňského pobytu, poznamenala si: ‚Rieger velmi často zmiňoval se o potřebě univerzity, o nespravedlivosti na univerzitě panující a vyčítal kolikrát, že pasivní Halič má za české peníze dvě univerzity a my Češové za své vlastní ani jediné.‘²⁷⁾

Univerzitní otázka stála v popředí jednání českých politiků ve Vídni v dubnu roku 1879. Jinak však, a to výrazně ukázal tón, jakým hovořil Taaffe se Sladkovským, jednali čeští politikové ve Vídni za situace, kdy pro izolovanost a vnitřní slabost českého opozičního tábora nebylo možno očekávat za návrat do aktivní politiky, za návrat do říšské rady, příliš velké ústupky ani ze strany německých poslanců z Čech, s jejichž představitelem Eduardem Herbstem se tehdy sešel Rieger ve Vídni, ale nedosáhl žádného úspěchu, ani ze strany vlády samotné. Nejistota, kterou dával Taaffe tak ostentativně najevo v jednáních se Sladkovským, nebyla z jeho strany pouze taktikou vyjednávače, byla odrazem i té skutečnosti, že státní aparát, o který se opíral, pokládal německví za totožné s německým rakusanstvím a konec konců s Rakouskem, jak ukázaly třebas i výše uvedené úřední rozborý situace na pražské univerzitě. Tak nejvíce naděje si odnášel z Vídně Rieger, vždy tíhnoucí spíše k optimistickému nežli k pesimistickému hodnocení situace, ze skutečnosti, kterou pak radostně vyprávěl v rodinném kruhu, „že císař velice přeje si korunovaci, ještě více nežli vstoupení Čechů do říšské rady...“²⁸⁾ Rieger věděl již po třiceti letech politické aktivity ve státě, v jehož čele stál císař František Josef I., jak velikou váhu má v politickém životě osoba panovníkova, nakolik František Josef nejen panuje, ale též vládne.

26) Adolf Srb, Politické dějiny národa českého od roku 1861 až do nastoupení ministerstva Badenova r. 1895, Praha 1899, s. 547—548; ANM, deník M. Červinkové, záznam z 26. 4. 1879.

27) ANM, deník M. Červinkové, záznam z 29. 4. 1879.

28) Tamtéž, záznam z počátku května 1879.

Následující měsíce přinesly Riegrovi, a tím do značné míry i celé české politické reprezentaci, řadu neúspěchů. Ještě při schůzi staročeských i mladočeských poslanců v Praze dne 18. května 1879, ve chvíli, kdy se chystaly volby do říšské rady vypsané na 28. a 30. června, bylo přijato usnesení, „že není příčiny, aby odstoupili od posledního usnesení svého, co se týká obeslání říšské rady.“ Bylo přijato sice jednomyslně, ale jen díky tomu, že z dvou oponentů jeden, Karel Leopold Klauudy, byl z klubu vyloučen a druhý, Eduard Grégr, z klubu vystoupil. Pasivní opozice však padla zásahem z jiné strany. Spočívala totiž od počátku na spolupráci české opozice a konzervativní, autonomistické strany velkostatkářů. A byli to velkostatkáři, kteří první opustili pasivitu, když ve svém volebním prohlášení z 24. června oznámili, že do říšské rady vstoupí. Tomu předcházela dohoda mezi ústavověrnými a konzervativními velkostatkáři, že ze 23 mandátů, které na velkostatkáře z Čech na říšské radě připadaly, postoupí ústavověrní, kteří měli mezi voliči nevelkou většinu a mohli tak docílit zvolení všech 23 poslanců ze svých řad, 10 mandátů straně ústavověrné. Hlava ústavověrné strany mezi českými velkostatkáři kníže Karlos Auersperg se k tomuto kompromisu vyjádřil, že „jest vlasteneckou obětí, přinesenou ku přání projevenému z nejvyšších míst“.²⁹⁾ To znamená, že císař zasáhl — a aristokraté se podřídili. Centralisté tím, že přenechali část mandátů autonomistickým konzervativcům a ti zase tím, že se vrátili do říšské rady bez ohledu na postoj svých spojenců mezi českými poslanci z Čech.

V srpnu byla jmenována Taaffova vláda. Jejím členem se stal jako český ministr krajan předák moravských Čechů Alois Pražák. Riegrovo setrvání v politice pasivní rezistence bylo většinou sboru důvěrníků odmítnuto a 23. září 1879 bylo rozhodnuto vstoupit do říšské rady na základě toho, že, jak se v usnesení této schůze uvádí: „Vláda se schválením panovníka rovné šetření práv všech národů a jich vespolek smíření za úkol sobě vytknula.“ Riegrovi osobně, jak uvádí jeho životopisec, „nastávala cesta do Canossy“.³⁰⁾

Ministr krajan se stal klíčovou osobou v jednání mezi vedením české politiky a vládou. Rieger funkci: „Být poctivým prostředníkem mezi námi a Vídní“, viděl jako hlavní úkol ministra krajana již v květnu, kdy se ještě uvažovalo o obsazení tohoto úřadu hrabětem Janem Harrachem a na univerzitu myslel, když psal o národní rovnoprávnosti podle 19. článku ústavy: „Kdyby byla která vláda posud rovnoprávnost ústavní upřímně a odhodlaně prováděla, byla by dávno ustanovila ze 2 až 3 profesorů téhož předmětu jednoho Čecha —, a univerzita česká byla by již a může být.“³¹⁾ Riegrův dopis byl adresován Pražákovi, ale slova „... a může být“ dávala najevo, že chtěl, aby ti, s nimiž Pražák bude jednat, poznali, že splnění požadavků v otázce univerzitní má pro českou opozici význam zásadní.

Když po třech měsících shrnoval podmínky, za nichž Češi budou ochotni vstoupit do říšské rady, psal Pražákovi: „Já jsem Taaffovi vzkázal písemně a řekl jsem též Hohenwartovi, že ovšem hodláme přijít, pakli se vláda podstatně změní a pakli nám skutky dokáže, že nám rovné právo — co do národnosti a volebního práva zjednatí hodlá...“ Teprve po tomto požadavku rovného práva, v němž rovné právo na univerzitě mělo čelné místo, následuje požadavek potvrzení státního práva a korunovace. Konkretizuje pak požadavky mj. v tom směru, že před příchodem českých poslanců z Čech na říšskou radu by bylo třeba alespoň toto: „... změna ministerstva (s tím programem) a vůbec s programem autonomním hned, a musily by se také v administrativné cestě hned změny a opravy možné zavést: výměna gouvernerův a úřednictva —, obsazení českých profesur na univerzitě —, rozdělení školních rad na českou a německou, školská seminaria česká atd.“³²⁾ Po tomto dopise následovala jednání, Pražák přijel do Malče, Rieger jednal ve Vídni s Taaffem, v Praze s důvěrníky a konečně byla sestavena nová vláda. První Riegrův dopis po Pražákově jmenování ministrem staví již školskou a zvláště univerzitní otázku na první místo. 22. srpna 1879 píše: „Rozumíte tomu, že obor ve kterém se můžete nejvíc zavděčit — i celá vláda Taaffova — národu našemu je školství, tedy postaráte-li se o řádné provedení rovnoprávnosti ve školství. K tomu cíli je třeba míti vliv na ministerstvo vyučování a vymýtiti z tohoto elementy národu našemu rozhodně nepřátelské...“ Navrhuje pak personální změny v řízení středních a národních škol a pokračuje: „... a aby se ve věcech univerzitních (zejména) v Praze nestalo žádné jmenování bez svolení Vašeho a Taaffova. Tomu pak můžete vždy vyložití stav věci — dle referátu z Prahy požádaného —, abyste jemu mohl posvítiti na ty intrigy té koterie prušácké tam, vedené Drem Häringem, která všecky Čechy — ano i Němce rakousky smýšlející, chce z univerzity vyloučiti. Velmi dobré by bylo povolati toho Häringa do Vídně — promoteur ut amoveatur. Vy se potkáte v tomto ministerstvu s pasivním odporem, a budete-li chtít něco dokázati, musíte věci přinéstí hned hotové a koncipované —, aby Stremayer mohl pod to dáti jen podpis svůj.“ Dále žádal sestavení komise, „která by měla ministerstvu podati formulované návrhy —, jakými cestami a nařízeními by se spravedlivým žádostem českého národu na provedení ústavou zaručené rovnoprávnosti již nyní a před svoláním rady říšské dalo vyhověti cestou administrativní bez přílišného obtížení — a bez překročení budgetu. Já opakuji, že by bylo přiměřeno Jirečkovi, co bývalému ministru, svěřit vedení této komise —, a že by se k tomu mohl povolati jeden nebo dva profesori Čechové z každé fakulty, jako např. Tomek, Randa a pak snad Náhlovský z theologie a Eiselt z medicíny. Ti by pak navrhli, kteří profesori němečtí by se mohli přesadit a kteří Čechové ihned jmenovat za profesory řádné, mimořádné nebo placené docenty, jak věc organizovat stran rigoros a státních zkoušek, pak hlavně, kterak organizovat radu školskou, které tuším již bude docházeti mandát. Nestane-li se něco v té

³²⁾ Paměti a listář, díl 2., s. 214.

²⁹⁾ Srb. Politické dějiny, s. 548—553.

³⁰⁾ Hugo Traub, Fr. L. Rieger, Praha 1920, s. 190.

³¹⁾ Paměti a listář Dra Aloise Pražáka, ed. František Kameníček, (dále Paměti a listář), díl 2., s. 196.

věci, pak bude všechna naše práce marná. — Nebo posud nestalo se platné a rozhodné usnešení stran obeslání rady říšské — ...“³³⁾

Rieger chtěl naposledy, k urychlenému vyřízení, školských požadavků, užít hrozby, že by Češi nemuseli přijít do Vídně, kdyby se jim v této věci rychle nevyhovělo. Celý dopis je naplněn požadavky, z nichž některé snad byly v mezích Pražákových možností, ale mnohé jistě ne. Na závěr se přimlouval za to, aby císař při manévrech navštívil prince v Praze a „mohl by císař vzít Taaffa i Vás do Prahy sebou a snad něco stran univerzity, co by již krom toho bylo uraděno, vzít sebou.“³⁴⁾ Tento dopis mluví zcela jasně — výrazný pokrok pro Čechy v univerzitní otázce měl být oním nápadným pokrokem, jímž by bylo možno zastít skutečnost, že v politicky závažných otázkách státoprávních i v otázce úpravy volebního práva nezískali čeští politikové ústupem od pasivní rezistence ničeho. Nebylo to jen mínění Riegrovo. Antonín Zeithammer, jeden z jeho nejbližších spolupracovníků, také stavěl univerzitní otázku do popředí a 8. srpna Riegrovi psal: „Při poslední poradě kladli jsme menší důraz na vyučování, univerzitu atd., mělo by se to též položit na váhu.“³⁵⁾

Vláda měla svou pozici ulehčenu tím, že mezi německými profesory pražské univerzity převažovala strana, které sice kladla odpor dalšímu počesťování univerzity, avšak byla ochotna připustit zřízení druhé, české univerzity v Praze. Úřady byly zprvu touto ústupností překvapeny a vysvětlovaly si ji tím, že „pruská“ strana v profesorských sborech viděla v odchodu českých profesorů vítané posílení svých pozic proti straně „rakouské.“³⁶⁾

Avšak k žádným projevům mimořádné přízně panovníka a vlády ve věci univerzity nedošlo předtím, než čeští poslanci zaujali 7. října 1879 svá místa na říšské radě a o dva dny později podali spolu s konzervativními velkostatkáři své státoprávní ohrazení. Až 17. listopadu pak podalo předsednictvo českého klubu císaři pamětní spis, který shrnoval základní jazykové požadavky českých poslanců.

K uskutečnění rovnoprávnosti na univerzitě směřovaly tři požadavky: „1. Habilitování soukromých docentů napříště povoleno budiž též na základě vědeckých

³³⁾ Paměti a listář, díl 2., s. 228—229.

³⁴⁾ Paměti a listář, díl 2., s. 230.

³⁵⁾ Příspěvky, s. 120.

³⁶⁾ SÚA, PMT, čj. 54 G.P. z r. 1879 Důvěrník tlumočil policii 24. 5. názor, který převládal v pražských německých kruzích, že zřízení české univerzity v Praze nebude žádným neštěstím pro Němce, protože bude vždy pozadu (da letztere der deutschen immer nachstehen... werde) a česká mládež, pokud se bude chtít uplatnit v politickém životě, bude nucena si osvojit němčinu. Místodržitel Weber připojil k informaci tento komentář: „Diese in der That stauenswerthe Anschauung veranlaßt mich, dem Ursprung und den Motiven derselben näher auf den Grund zu gehen und da erfuhr ich dann, daß dieselbe den im Deutschen Casino zu Prag maßgebenden sogenannten preußischen Professoren entstamme, welchen bei den gegenwärtigen Verhältnissen der Universität um ihre Majorität in den Professorenkollegien und um ihre Gottesähnlichkeit bange wird.“

spisů jen jazykem českým podaných; 2. na všech fakultách opatřena budiž možnost, aby jak státní tak i přísné zkoušky doktorátní celkem konány byly také po česku; 3. budiž jmenován dostatečný počet profesorů českých.“³⁷⁾ Nebylo to požadavky příliš dalekosáhlé, zvláště požadavek „dostatečného počtu“ českých profesorů v návaznosti na předchozí požadavek českých zkoušek přímo navozoval výklad, že bylo požadováno pouze obsazení míst profesorů těch předmětů, které byly zkoušeny při rigorosech a státních zkouškách. Mezi českou veřejností, a to mezi stoupenci obou stran, zavládla podle důvěrného hlášení pražské policie nespokojenost s tímto memorandem, protože „v něm nebyla zmíněna česká univerzita, zatímco již po léta je v českém národním hnutí dogmaticky pokládáno zřízení české univerzity za jeden z hlavních národních požadavků.“³⁸⁾

Na memorandum českých poslanců byl odpovědi v prosinci roku 1879 vydaný pamětní spis, podepsaný většinou německých profesorů a docentů filozofické a lékařské fakulty. Klíčovým bodem tohoto pamětního spisu byl jeho třetí odstavec: „Zdá-li se již z jakýchkoliv důvodů nutné, aby byl Čechům dán prostor k uspokojení oněch národních potřeb, které v poslední době chtějí uspokojit na pražské univerzitě, nemůže se tak stát, aniž by byly vážně poškozeny vědecké zájmy univerzity, ani pouhým zvětšením počtu českých profesur, ani zřízením českých paralelních fakult, ale pouze vytvořením zvláštní české univerzity.“³⁹⁾ Značný počet profesorů, kteří tento pamětní spis nepodepsali, svědčí o tom, což ostatně později potvrdila i minoritní voia, že nemalá skupina rozhodných německých nacionalistů ve sboru se stavěla proti jakýmkoli ústupkům vlády, které by přinesly rozšířené pole působnosti Čechům na univerzitní půdě v Praze vůbec. Němečtí poslanci z Čech vypracovali jako odpověď na memorandum českých poslanců svůj pamětní spis, který 9. února 1880 předali císaři. V něm se vyslovili k univerzitní otázce ve stejném duchu jako němečtí profesori. Rozhodně odmítali další rozšiřování pozic češtiny na univerzitě, zdůvodňovali to též celostátním významem pražské univerzity. Jako možné řešení navrhovali zřízení vlastní české univerzity, požadovali však, aby ve věci zkoušek byla učiněna taková opatření, aby tím státní správa netrpěla, jinými slovy žádali, aby byla od absolventů české univerzity, zvláště právníků, při zkouškách vyžadována dobrá znalost němčiny.⁴⁰⁾ Na pamětní spis německých profesorů odpověděli čeští profesori a docenti fakulty filozofické a lékařské 18. února obsáhlým, ale nedůrazným pamětním spisem. Obnovili v něm požadavek dělení fakultních sborů i akademického senátu ve dvě kolegia, české

³⁷⁾ Srb, Politické dějiny, s. 566; Goll, Rozdělení, s. 25. Gollův překlad německého originálu se nepodstatně liší od dobového překladu otištěného tehdy v českých novinách, který uvádím ve znění otištěném v Srbově knize.

³⁸⁾ SÚA, PMT, čj. 113 G.P. z r. 1879. Hlášení z 11. 12. uvádí, že příčinou nespokojenosti s pamětním spisem je zejména to, že: „darin die böhmische Universität nicht erwähnt wurde, während doch jahrelang der böhmischen Bewegung die Gründung einer böhmischen Universität als ein Dogma als eine der Hauptforderungen der Nation hingestellt wurde.“

³⁹⁾ Goll, Rozdělení s. 85, přeložil JH.

⁴⁰⁾ Srb, Politické dějiny, s. 571.

a německé, k projednávání personálií učitelů i studentů. Zároveň však naznačovali, že by to bylo jen přechodné zařízení, protože „vytvoření nové české univerzity nemůže být dílem okamžiku“ a existence univerzity s podvojnými sbory měla být nezbytným provizorem, o němž nelze říci, „bude-li trvat pět, deset, dvacet nebo i více let“. Jaroslav Goll se po čtvrtstoletí vracel k tomuto návrhu slovy: „Když dnes hledíme zpátky, nemůžeme se ubránit dojmu, že tento plán byl — utopie.“ Naznačil, že čeští profesori a docenti již v té chvíli prakticky přijali myšlenku rozdělení univerzity a „naš pamětní spis byl jen to, co se zove: *sauver l'honneur du drapeau*“.⁴¹⁾

Odpor proti českým požadavkům byl však silný zejména v úřadě, který měl ve věci univerzity rozhodné slovo — v ministerstvu kultu a vyučování. Projevilo se to již 6. února 1880, když Josef Jireček jako zpravodaj rozpočtového výboru vyzval vládu, aby požádala o poskytnutí dodatečných úvěrů k rychlému provedení rovnoprávnosti na pražské univerzitě. Karl von Stremayer, ministr spravedlnosti, který spravoval i ministerstvo vyučování, se na výzvu liberálního poslance Herbsta vyjádřil k Jirečkovu návrhu ve schůzi výboru. Jeho odpověď musela zklamati optimisty mezi českými zástupci, když prohlásil, že je v zájmu státu i na prospěch kultury, aby pražská univerzita zachovala svůj německý charakter, aniž by se bránilo snaživým elementům jiné národnosti uspokojit její potřeby, avšak jen za stejných požadavků na vědeckou kvalifikaci. Kdykoliv jim čeští uchazeči dostáli, byl prý na ně vzat ohled. Zejména na fakultě lékařské se udělalo vše, co bylo možno, aby se získaly kvalifikované české síly, ale bez výsledku. Rozdělení univerzity sice ministr pokládal za žádoucí, avšak nedovolovaly je finanční ohledy a za dané situace by neznamenal pokrok. Uzavřel slovy: „Co se v Rakousku děje na prospěch německého jazyka, neděje se v zájmu německého národa, ale v zájmu státu a kultury.“⁴²⁾ Tak tón ministrova projevu byl mnohem odmítavější než memoranda většiny německých profesorů pražské univerzity. Jirečkem navržená rezoluce byla však přijata jak většinou výboru, tak v dubnu i většinou 167 proti 143 hlasům v plénu poslanecké sněmovny. To již byl v čele ministerstva vyučování od 17. února 1880 baron Sigmund Conrad von Eybesfeld, jeho vystupování však nevzbudilo nadšení českých poslanců, zvláště když v projevu k úředníkům svého ministerstva prohlásil, že svůj úřad bude zastávat zcela v duchu svého předchůdce, ministra Stremayera. Ostatně, jak Goll právem poznamenal, rozhodování o nových českých profesorech bylo politickou záležitostí a leželo přímo v rukou premierových.⁴³⁾ Výsledky jarního zasedání parlamentu ukazovaly, že rok 1880 nebude ještě rokem, v němž bude vyřešena pražská univerzitní otázka. Ostatně Taaffe zřejmě soudil, že pro tento rok se stalo dosti nařízeními o užívání češtiny

⁴¹⁾ Goll, Rozdělení, s. 88—93, 46.

⁴²⁾ Srb, Politické dějiny, s. 572; Goll, Rozdělení, s. 25—26.

⁴³⁾ Srb, Politické dějiny, s. 574—575; Goll, Rozdělení, s. 28, kde mj. píše: „... každé jmenování českého profesora musilo býti zapláceno na politickém trhu parlamentárním: rychlým vyprodáváním by byla cena tohoto zboží klesala.“

a němčiny ve styku politických a soudních úřadů v království českém se stranami z 19. dubna 1880, tzv. Stremayerovými nařízeními.⁴⁴⁾

Při prvním projednávání o univerzitní otázce na sklonku roku 1879 a počátku roku následujícího byl Josef Jireček ústřední postavou jednání na české straně. Rieger ho požádal v dopise z 13. srpna 1879, aby se věci ujmul: „Když je nyní dobrá vůle, bude se snad moci ve školství našem docíliti cestou administrativní více oprav. Žádám Vás, abyste si tuto věc obral za zvláštní — ovšem velmi vděčný a populární úkol svůj...“ Po pojednání o otázkách nižšího školství pak Rieger pokračoval: „Pak by bylo třeba sestavit pomocí Randy, Tomka a snad Eiselta a Náhlovského komisi soukromou, která by navrhla, jak by se česká universita dala bez hluku doplnit — a stolice české obsaditi silami spolehlivými, slibujícími vědě zdar a české universitě a literatuře čest. Já jsem s Taaffem o tom mluvil a pravil jsem mu, že Vy věci rozumíte, že znáte, co je možného a že nic exorbitantního žádati nebudete, aby sám pod Vaším vedením takovou komisi sestavil, aneb přivoli, abyste Vy sám takovou sestavil a novému ministerstvu návrhy podal. On mi přisvědčil. On pak máje hlavu jinak zaujatou sotva co udělá — a budete tedy muset sám věci se ujmout a s hotovými návrhy předstoupiti, jež by pak celá naše delegace in corpore celým důrazem podporovala.“⁴⁵⁾ Jireček komisi ve složení ještě poněkud širším 30. září svolal a 1. října 1879 se sešla v Královské české společnosti nauk,⁴⁶⁾ ale to, co očekával Rieger, splnila jen zčásti. Jen Kvíčala vypracoval návrh na obsazení českých stolic na filozofické fakultě a zaslal jej Jirečkovi,⁴⁷⁾ zatímco jednání o právnické a lékařské fakultě se Jirečkovi zcela vymklo z rukou a otázka teologické fakulty, kterou pokládal kardinál Bedřich Schwarzenberg více méně právem za své diecéšní kněžské učiliště, byla zcela vyňata z jednání. Tak mají dokumenty z Jirečkovy pozůstalosti význam vlastně jen pro jednání o filozofické fakultě, a přitom velice dobře obražejí jak představy a iluze české strany, tak i dávají nahlédnout do stanovisek vídeňských úřadů.

Náladu, která vládla v kruzích pražských vysokoškolských učitelů, odrážejí výborně dopisy Jana Krejčího, profesora geologie na české technice, který býval Jirečkovým přítelem za studentských let. Když se dověděl o tom, že Jireček byl pověřen koordinováním jednání o univerzitní otázce, napsal mu 7. prosince 1879: „... Doufám, ba věřím již najisto, že Tvým působením universitní otázka naše šťastně se rozřeší a že se mi upraví na naší univerzitě místočko mé snaze a čin-

⁴⁴⁾ Srb, Politické dějiny, s. 575.

⁴⁵⁾ LA PNP, Josef Jireček, 3 J 16, dopis F. L. Riegra datovaný 13. 8. 1879.

⁴⁶⁾ LA PNP, Josef Jireček, 3 J 11, Jirečkův deník z roku 1879. Ke dni 30. 9. 1871: „Pozvání Kvíčale, Náhlovskému, Bořickému, Čelakovskému, Randovi, Ottovi, Eiseltovi ke schůzi o universitních věcech.“ Ke dni 1. října: „Potom soukromý rozhovor v učené společnosti o universitě, kde přítomni: Dr. Náhlovský, Randa, Kvíčala, Ott, Emler, Studnička, Frič, Čelakovský, Bořický, Eiselt, Gebauer.“ Malá komise, kterou měl na mysli Rieger, se tedy nikdy nesešla.

⁴⁷⁾ LA PNP, Josef Jireček 3 J 14, Kvíčalův dopis z 9. 11. 1879. Plný text v příloze 1.

nosti přiměřené.⁴⁸⁾ Avšak již dosti záhy nalezneme v jeho dopise netrpělivý tón. 13. února 1880 píše: „Prosím Tě, domluv všem, jichž se to týká, že důvěra v ně naprosto zmizí, že se nebudou moci doma ani před lidmi ukázat, jestli aspoň s zajištěnou universitou se nevrátí. Mně se zdá, že ten nešťastný utraktivismus, jak se některým líbí, nám mnoho pokazil, vždyť náš prospěch by to byl nejlepší, kdyby i fakulty i senát dle kurií rozděleny, Němci by nemohli ničeho vytýkat, a nám by to tak bylo k největšímu užítku. Senátům ať předsedají střídavě rektor a prorektor, kteří by pak dle národnosti se střídali. Tím by se zachovala nejlépe historická kontinuita. O sbírky nám tolik nejde, něco se dá přece dělením získat, když to vláda nařídí, něco se koupí, nejvíce jde o místnosti a v tom ohledu by při rozhodnutí vlády a při dobré vůli dala se věc dobře uspořádat. Mějme prozatím aspoň filos. fakultu na zřeteli. Jestli se gymnasium staroměstské odstraní, byla by ihned pro obě kurie té fakulty v Klementinum další místa. Také by Královovská kasárny se výborně hodily k umístění v celých přednáškách třeba dvou a více fakult. Pro přírodopisné přednášky stačil by dům u naší techniky, posud od trestnice najatý, mohly by tam státi sbírky i umístiti se síně k přednášení . . .

Truchlím velice, že německá zuřivost národní našemu právu tak brutálně křivdí; když by naši hlaváci byli měli před lety za Potockého trochu politického věhlasu, věc ta by byla dávno vyřízena tak, jak ji potřebujeme. Očekáváme dychtivě, jaký průběh debaty budou mít v plném sedění. Prosím Tě, obrň se důtklivou a důmyslnou řečí, Tobě co referentu dána bude velká příležitost říci to, co jiní nedovedou a čemu jich rozum nestačí, nedej si tu příležitost ujíti, jako Zeithammer při otázce branné. . . . cítíš zajisté se mnou, jak mnoho na tom záleží, aby celá naše snaha po vzbuzení vědeckého ruchu v českém národu zřízením university přišla do pravého proudu, aby nabyla podstaty a skutečné podoby. Bojím se, abychom ku sklonku života nemusili opuštění toho vyždáti, že celý náš život byl marný, že jsme se hnali za mlhovinou. Jak ale okřejeme, až zazní české slovo z tolika nových kateder, omládneme a po těch několika letech pokojně sestoupíme do jámy.“⁴⁹⁾ Avšak již za dva měsíce, když se záležitost s českou univerzitou, tj. především s jmenováním českých univerzitních profesorů, nehýbala z místa, ozývají se v Krejčího dopise i výčitky. Krejčího žádost o převedení z techniky na univerzitu ležela ve stole ministra Conrada a v dopise Jirečkovi o tom píše: „Mně na tom záleží z dvou příčin; předně abych ku konci své učitelské činnosti ještě na naší universitě, jejíhož dočkání se bylo odjakživa mé nejvroucnější přání, mohl účinkovati a pak abych si postavení co do příjmů polepšil, an jsem při svém platu 2 500 zl. a svých sedmi dětech nucen věno své manželky kus po kusu přisazovati, takže ani svým dcerám nic nebudu moci zanechat.“⁵⁰⁾ Krejčího dopis ukazuje, kde bylo ve složitých jednáních českých představitelů s ministerstvem v roce 1880 nejobolavější místo. Bylo to v otázce jmenování českých profesorů. Většina

jednání probíhala, zdá se, ústně, najdeme však i v korespondenci stopy úporného odporu ministerské byrokracie proti jmenování českých profesorů. Tak v dopisech ministra Conrada—Eybesfelda Jirečkovi z 25. června a 5. října 1880 je energicky obhajován pomalý a opatrný postup ministerstva v případě jmenování Emanuela Bořického a Antonína Friče profesory zamítavými posudky vídeňských odborníků. Zdržovací taktiku ministr obhajoval tím, že by neuváženým jmenováním prosazoval sice soukromé, ale poškozoval nacionální zájmy.⁵¹⁾ Jirečkovi a Riegrovy pozůstalosti sice obsahují doklady o úporném úsilí Františka Věnceslava Jeřábka, aby se stal profesorem především na základě své poslancecké a redaktorské činnosti a později při zřizování lékařské fakulty došlo k asi dvěma omylům, ale paušální obvinění v ministrově dopise bylo nepochybně odrazem nedostatku dobré vůle na ministerstvu. Právě dopisy z Vídně zasílané Jirečkovi jeho bratrem Hermenegildem, úředníkem ministerstva vyučování, a jeho bývalým kolegou v Hohenwartově vládě Karlem Habětínkem, o tom vypovídají.

V českých univerzitních kruzích, zejména mezi učiteli filozofické fakulty, bylo již od podzimu roku 1879 jasno v tom, že nejbližším cílem je plné oddělení českých a německých fakult i akademických senátů. Jen společný úřad rektorský. v němž by se profesori českých i německých fakult pravidelně střídali, měl symbolicky vyjadřovat společnou tradici. Na jedné straně tu byla dlouhodobá perspektiva, kterou sledovali jak čeští historikové,⁵²⁾ tak i někteří ze současníků,⁵³⁾ a z níž vyplývalo, že „pražská univerzita patří Čechům“, a proto „k jejímu počestění dojíť musí“, na druhé straně konkrétní dobová situace, v níž působily na německé straně nemalé síly, které chtěly jakýkoliv další pokrok češtiny a české vědy na univerzitě zabrzdit. Působily jak na univerzitě, tak na ministerstvu, a měly plnou podporu místodržitele Webera,⁵⁴⁾ který do poslední chvíle se zasazoval o zachování německého charakteru pražské univerzity.

⁵¹⁾ LA PNP, Josef Jireček 3 J 11, dopis S. v. Conrada-Eybesfelda zní: „Aber wo diese Prämissen (das Votum des Professoren-Kollegiums, kompetentes Votum) absolut fehlen, würde ich nur das Privatinteresse förderliches, den nationalen aber schädliches versuchen, wenn ich ohne weiters mit schnellen Ernennungen vorginge, die vor der Kritik nicht Stand halten würden.“

⁵²⁾ Václav Vaněček, Kapitoly o právních dějinách Karlovy university, 2. vyd., Praha 1946, s. 85: „Těm lidem z českého tábora, kteří si uvědomovali jak historii, tak vývojové možnosti v budoucnosti, bylo zjevné, že pražská universita patří Čechům, že k jejímu počestění dojíť musí, že ostatně v jistém smyslu českou býtí ani nepřestala . . .“

⁵³⁾ SÚA, PMT, čj. 1 z r. 1880. V přehledu politické situace v českém táboře z 6. ledna 1880 se píše o nesnážích, které má Rieger s mladočechy: „Das punctum saliens sei aber die Frage der Prager Universität und in dieser Beziehung wurde die Kreirung einer besonderen českischen Universität entschieden perhoreseirt hiebei von der Voraussetzung ausgehend, daß die deutschen Hörer sich immer mehr der Universität in Wien zuwenden werden und sich diesem nach im Laufe der Zeit die Prager Universität zu einer rein czechischen gestalten wird.“

⁵⁴⁾ AVA, CUM, čj. 401/1881. Místodržitel při zaslání protokolů porady českých a německých univerzitních profesorů ve dnech 2.—6. března 1881 do Vídně připojil své zásadní ohrazení proti jakékoliv formě počestování pražské univerzity: „Die Verhandlungen der Enquête haben durchaus nichts zu Tage gefördert, was mein über diese Frage bereits erstattetes auf hochwichtige staatliche Rücksichten basirtes Gutachten in Wien zu beirren oder umzustossen geeignet wäre, und ich kann dabei nur wiederholt meine warnende

⁴⁸⁾ LA PNP, Josef Jireček 3 J 14, dopis Jana Krejčího ze 7. 12. 1879.

⁴⁹⁾ LA PNP, Josef Jireček 3 J 14, dopis Jana Krejčího ze 13. 2. 1880.

⁵⁰⁾ LA PNP, Josef Jireček 3 J 14, dopis Jana Krejčího ze 14. 4. 1880.

Netrpělivost, která se ozvala v Krejčího dopise již na jaře 1880, se na sklonku léta téhož roku měnila v otevřené rozčarování v celé české veřejnosti, jak to konstatovala důvěrná policejní zpráva.⁵⁵⁾ Nejen, že se nehýbalo kupředu řešení univerzitní problematiky vcelku, ale také pomalý postup při jmenování nových profesorů vyvolával nespokojenost.⁵⁶⁾

Nespokojenost v české veřejnosti rostla, avšak za situace, kdy návrat do říšské rady dosvědčil neúspěch politiky pasivní rezistence, nemohla být ničím jiným než podporou požadavkům českých politiků při jednáních s vládními místy. Klíčové místo mělo zřejmě jednání Riegra s Taaffem 7. prosince 1881. Nenajdeme o něm příliš mnoho zpráv, v Riegrově pozůstalosti nic. Podle zmínky v hlášení, které poslal místopředseda Taaffovi, se v Praze povídalo, že při něm bylo dosaženo kompromisu, že Rieger nebude již stavět státoprávní požadavky a Taaffe mu zato slíbil, že splní nejnaléhavější národní požadavky, zřejmě v prvé řadě ty, které se týkaly univerzitní otázky.⁵⁷⁾ Řešení, které by vycházelo z rozdělení profesorských sborů na dvě kolegia, bylo již opuštěno ve chvíli, kdy akademický senát se proti němu dne 15. prosince 1880 rozhodně postavil.⁵⁸⁾ Na poradě českých profesorů svolané poslancem (to akcentuje policejní zpráva) Kvíčalou 8. prosince 1880 se sice ještě většina hlasů vyslovila pro utrakvistickou univerzitu,⁵⁹⁾ ale ve skutečně rozhodujících jednáních Kvíčaly s Randou se již vycházelo z požadavku existence samostatné české univerzity, a to univerzity úplné, se všemi fakultami. Do Prahy se sjeli k jednání Českého klubu v těch dnech četní poslanci, aby připravili poslední nápor k úspěšnému dokončení jednání o univerzitní otázce.⁶⁰⁾ Vskutku také vstoupila tehdy jednání do rozhodující, závěrečné fáze.

Atmosféra, ve které tato jednání probíhala, se zdála vedoucím českým politikům být příznivou. Riegrova dcera si v lednu 1881 poznamenala do deníku: „Dvůr odvrací se do ústavské strany. Pověst, že Rieger ministrem.“⁶¹⁾ Rieger se ministrem nestal, ale snaha dvora docílit shody s českými politiky za cenu ústupku v univerzitní otázce tu měla bezesporu rozhodující význam v tom, že se věci pohnuly kupředu, jak si počátkem února poznamenala Marie Červinková: „Věci prospívají s univerzitou, císař je přízniv.“⁶²⁾

Dne 8. ledna 1881 jednal akademický senát univerzity o otázce dělení. Podně-

Stimme gegen die Čechisirung der Prager Universität ebenso wie gegen die Errichtung einer neuen böhmischen Universität erheben.“

⁵⁵⁾ SÚA, PMT, čj. 77 G.P. z 30. 7. 1880. Stálé zdržování jak při řešení univerzitní otázky vcelku, tak při jmenování nových českých profesorů se prý v pražské veřejnosti vysvětlovalo nepřátelským postojem uherských úřadů k národnímu hnutí v Předlitavsku.

⁵⁶⁾ SÚA, PMT čj. 93 G.P. z 24. 9. 1880. Nejhučněji dával svou nespokojenost najevo Jeřábek, který prý chtěl po svém jmenování profesorem složit svůj poslanecký mandát, ale za dané situace si ho podržel.

⁵⁷⁾ SÚA PMT čj. 121 G.P. z 10. 12. 1880.

⁵⁸⁾ SÚA PMT čj. 123 G.P. z 15. 12. 1880.

⁵⁹⁾ SÚA PMT čj. 121 z r. 1880; AVA CUM čj. 838/1880.

⁶⁰⁾ SÚA PMT čj. 118, 119 ze 7. 12. 1880.

⁶¹⁾ ANM, deník M. Červinkové, záznam z r. 1881, „Přehled politický“, leden 1881.

⁶²⁾ ANM, deník M. Červinkové, tamtéž, počátek února 1881.

tem byla žádost ministerstva z 9. prosince 1880, aby se senát vyjádřil k požadavku mnohých poslanců z Čech na rozdělení sborů filozofické a právnické fakulty podle vyučovacího jazyka. Senát přijal na základě referátu prorektora Ernsta Macha všemi hlasy proti jednomu usnesení, jehož klíčový, 2. bod zněl:

„Senát nic nenamítá proti rozdělení jednotlivých fakult podle jazyka, pokud toto rozdělení bude úplné, česká oddělení budou zcela vydělena a začleněna do (přechodně neúplné) české univerzity.“⁶³⁾

Profesor bohoslovecké fakulty Klemens Borový, který jediný hlasoval proti tomuto usnesení, podal své separátní votum, v němž se dožadoval zřízení paralelních fakult ve smyslu požadavku českých poslanců. Dva němečtí profesori však zaujali jiné stanovisko než většina senátu. Byl to druhý referent profesor Rulf z fakulty právnické a profesor Vering z téže fakulty. Hlasovali pro Machův návrh jen proto, že „úplné rozdělení pokládali za menší zlo než zřízení paralelních fakult“, avšak zároveň se vyslovili oba pro návrh usnesení, který předložil Rulf a v němž se pravilo:

„Akademický senát by se měl zcela rozhodně jak z všeobecně vědeckého, tak i ze zvláštního rakouského stanoviska vyslovit nejen proti zvláštní české univerzitě, nýbrž i proti dalšímu rozmnožování českých kateder, zvláště pro povinné předměty a pro uchování převážně německého charakteru existující univerzity.“⁶⁴⁾

Toto minoritní votum by bylo možno přejít jako projev nálady části německých profesorů, o nichž psal pražský policejní ředitel, že „křičí jen kvůli svému kolejnému“ a na něž není třeba brát ohled.⁶⁵⁾ Avšak nezůstalo jen při tom. Místopředseda Weber se plně postavil na jejich stanovisko, ba byl ještě neústupnější, když v obsáhlém přípisu ministru Sigmundu sv. pánu Conradovi z Eybesfeldu shrnul všechny argumenty centralisticky smýšlející německé byrokracie nejen proti české univerzitě, ale proti české vědě a kultuře, proti českému národnímu hnutí vůbec. Zdůraznil, že vždy jeden národ musí být vládnoucí a druhý podřízený a v Čechách každý vzdělaný člověk umí německy, ale jen několik málo profesorů umí česky a tak by se vedení univerzity musilo ocitnout v českých rukou a univerzita by přestala být německou. Nesouhlasil s Machovým návrhem na rozdělení jako menší zlo, a rozebral oba úkoly univerzity, pěstování vědy a výchovu lidí, kteří mají být nositeli státní autority. Připustil sice značný rozvoj české řeči a li-

⁶³⁾ AVA, CUM čj. 205 z r. 1881: „Gegen die Theilung einzelner Facultäten nach der Sprache hat der Senat nichts einzuwenden, wenn diese Theilung auch eine vollständige ist, die böhmischen Abtheilungen ganz ausgeschieden und einer (vorläufig unvollständigen) böhmischen Universität einverleibt werden.“

⁶⁴⁾ AVA CUM čj. 205 z r. 1881: „Der akademische Senat möge vom allgemein wissenschaftlichen sowohl als speciell österreichischen Standpunkte sich nicht nur gegen eine weitere Vermehrung böhmischer Lehrkanzeln, namentlich für Obligatorien, und für die Erhaltung des überragend deutschen Charakters der bestehenden Universität mit aller Entschiedenheit aussprechen.“

⁶⁵⁾ SÚA PMT čj. 2 ze 4. 1. 1881: „Einige deutsche Professoren, die lediglich wegen ihrer Collegiengelder schreien, werde man nicht berücksichtigen und die tüchtigen Köpfe unter ihnen würden keine Schaden leiden, weil sie ihre czechischen Hörer ohnedies behalten werden.“

teratury v 19. století, opřený o rozvoj německé vědy, nicméně však popřel, že by česká literatura již dosáhla úrovně evropských kulturních národů. Dále dokazoval, že v řadě oborů pěstovaných na právnické a filozofické fakultě vůbec neexistuje česká vědecká literatura. Jen na poli národních dějin, filologie a archeologie, přírodopisu a básnictví si česká tvorba může činit nárok na originalitu a hodnotu. Avšak i to je znehodnoceno vírou v rukopisné padělky — zde čtenář, podle rukopisu nejspíše císař, na okraj poznamenal: „Proč ta ironie?“. Pak následoval obdobně ironický šleh proti české žurnalistice a místopředseda dokazoval, že český univerzitní profesor by byl jen tlumočnickem výsledků německé vědy v českém jazyce. Hrozil tím, že počestění přítomné a příští generace inteligence povede k vytlačení Němců ze země. Český vychovaná inteligence nebude chtít ani moci německy úřadovat a tím se uvolní pouta vízící Čechy k centru říše a otevře se cesta k federalizaci. Tak by se v Čechách dostali k moci staročeši a mladočeši. Místopředseda pak pohrozil tím, že by jejich postup vpřed znamenal demokratizaci a naznačil i sociálně demokratické nebezpečí. Pak argumentoval tím, že jak staročeši, tak i mladočeši pěstují kult Husa a Žižky i mučedníků z roku 1621. Dále poukazoval na špatné zkušenosti s absolventy české techniky, kteří neuměli německy. „Učinilo se již dosti pro počestění studující mládeže. Učinit víc by bylo neštěstím a je třeba zvolat: *Hannibal ante portas!*“⁶⁶⁾

Dramatická místopředsedova výstraha nakonec nebyla vyslyšena, zůstala jen dokumentem toho, jak úporně se byrokracie bránila proti tomuto pokroku českého národního života. Čeští poslanci a spolu s nimi i konzervativní aristokraté z Čech se upnuli na univerzitní otázku jako na „nejnaléhavější a vlastně jediný požadavek, který je třeba v říšské radě prosadit, přičemž se soustředili na to, co bylo v dané chvíli dosažitelné“.⁶⁷⁾ Avšak přesto, že Alois Pražák byl v polovině ledna pověřen vedením ministerstva spravedlnosti a také další změny v Taaffově vládě ukazovaly na přiblížení vlády pravicovým stranám, k nimž se počítali i čeští poslanci, byly první měsíce roku 1881 ve znamení značné nervozity mezi českými představiteli. Vždyť ani Pražákův dopis Riegrovi z 13. ledna 1881 nezněl zrovna příliš slibně: „Myslím, že budete spokojeni nejen v otázce doplnění panského domu, také v jiném ohledu, jestli se vůbec nestane proměna, že vláda odstoupí, což není nemožné. Univerzitní otázka je předmětem důtklivých porad a musí se rozhodnouti ve směr práva.“⁶⁸⁾ Při jmenování do panské sněmovny 18. ledna 1881 však Češi příliš spokojeni nebyli — mezi 15 nově jmenovanými členy byl jen jeden Čech, profesor pražské právnické fakulty Antonín Randa.

Na sklonku ledna se „poměr mezi českým klubem a vládou stával stále nesnesitelnějším, neboť v národě českém vzrůstala se nespokojenost následkem likna-

vosti vlády u vyplňování nejnaléhavějších požadavků českých. Čeští poslanci rozhodli se, že si od hraběte Taaffa vyžádají definitivního prohlášení, jak se v otázce univerzitní zachová hodlá, a že dle toho zařídí svůj příští poměr k vládě. Hrabě Taaffe i ministr vyučování baron Conrad ubezpečovali, že stane se v otázce té národu českému po právu a oznámili, že co nejdříve se bude konat komise, která poměry místní vyšetřiti má. Tak v rozpočtovém výboru dána českým poslancům od jednotlivých členů vlády uspokojující prohlášení. Tak odpověděl ve schůzi výboru toho dne 9. února 1881 konané ministr Conrad na dotaz v příčině univerzity, že vláda uznává oprávněnost českého národa na universitu, a že uvažuje o tom, jakým způsobem přání tomu vyhověti možno, a že jakmile dotyčná komise práci svou vykoná, náležitá opatření buď cestou administrativní, buď zákonodárnou učiněna budou.“⁶⁹⁾ Takto shrnul poslední fázi jednání Adolf Srb ve svých Politických dějinách národa českého.

Ve světle důvěrných informací o schůzích Českého klubu v těchto dnech se zdá, že nálada tam byla vskutku velmi vzrušená.⁷⁰⁾ Zatím probíhala vládní jednání svým, zcela nevzrušeným tempem,⁷¹⁾ což potvrdila skutečnost, že teprve ve dnech 2.—6. března 1881 se sešla na pražském místopředsedství porada expertů, kteří měli projednat okolnosti spojené s tím, co čeští účastníci chápali jako „zrušení a rozdělení stávající univerzity“.⁷²⁾ Jednání ankety se zúčastnil odborový rada rytíř von David a tajemník hrabě Latour z ministerstva, čeští profesori Randa, Kvíčala a Eiselt, němečtí představitelé profesori Czyhlarz, Mach a Hering a k nim třeba připočít i rektora Kremera. Němečtí představitelé zůstali věrni stanovisku vyjádřenému v pamětním spise z prosince 1879 a přijatému většinou senátu, stanovisku, které bylo nejčastěji zastáváno bývalým rektorem, profesorem Ernstem Macheni. Ve srovnání se stanoviskem Rulfovy skupiny a také významné části byrokracie představované místopředsedou Weberem to bylo jistě stanovisko konciliantní, projevující pochopení pro české potřeby a ovšem též pro to, že určitá ústupnost v této otázce byla s odvoláním na názor nejvyšších míst představována vládními

⁶⁹⁾ Srb, Politické dějiny, sv. 1. s. 590.

⁷⁰⁾ SÚA PMT čj. 8, 13, 14, 17 G.P. z r. 1881.

⁷¹⁾ Akta ministerské rady byla postižena požárem roku 1927, zachovaly se však programy schůzí vlády (Tagesordnungen), uložené v AVA. Z nich vyplývá, že „otázka úpravy poměrů na pražské univerzitě“ byla ponejprv jako 6. bod na programu jednání vlády dne 26. 1. 1881. Dále se o „pražské univerzitní otázce“ jednalo 21. 3. (9. bod), 30. 3. (5. bod) a 31. 3. (9. bod). 1. dubna byl jediným programovým bodem vládní schůze návrh nejvyššího rozhodnutí o pražské univerzitě (Entwurf einer allerhöchsten Entschliessung betreffend der Verfügungen hinsichtlich der Prager Universität). 10. dubna 1881 předsedal schůzi vlády císař a 1. bodem programu bylo „Rozdělení pražské univerzity“ (Theilung der Prager Universität).

⁷²⁾ Goll, Rozdělení, s. 30; Protokol těchto jednání je uložen jako příloha v AVA CUM čj. 401 Präs. z r. 1881 a tužkou psaný bezprostřední záznam je uložen v registratuře pražského místopředsedství. Protokol zřejmě nezbudil na ministerstvu skoro žádný zájem. Na rozdíl od ostatních přípisů z Prahy, v nichž bývá často zatrhováno, je zcela čistý, jen na jednom místě škrtl při jednom vystoupení odborový rada David své jméno a nadepsal Latourovo a tak pravděpodobně opravil omyl zapisovatele. V pražských staročeských kruzích se však na svolání ankety hledělo jako na zdržovací manévr vlády a jako na doklad nedostatku dobré vůle ze strany vlády — SÚA PMT čj. 14 G.P. z 2. 2. 1881.

⁶⁶⁾ AVA CUM čj. 107 z r. 1881. Plný text v příloze 2.

⁶⁷⁾ SÚA PMT čj. 5 ze 14. 1. 1881. Na poradě u Riegrovi 10. 1. 1881 byla univerzitní otázka „als die dringendste, ja die einzige Forderung anerkannt worden, welche die Czechischen Reichsrathabgeordneten mit allen Mitteln anstreben haben werden.“

⁶⁸⁾ Příspěvky, sv. II, s. 142—143.

kruhy jako věc státního zájmu. Rozdíly v názorech účastníků ankety pochopitelně zůstávaly, zejména v otázce kontinuity. Němečtí účastníci byli ochotni koncedovat české univerzitě návaznost na tradice a historické jméno, ale trvaly na faktické návaznosti německé univerzity na univerzitu dosavadní. Zásadní stanovisko českých politických představitelů, zejména Riegra samotného, a celková situace v poslední fázi jednání před vydáním císařova „nejvyššího rozhodnutí“ způsobily, že tento dokument neobsahoval nic, co by stvrzovalo stanovisko představitelů německé části sboru.

Avšak ani zásadní odpůrci české univerzity se nevzdali. Místodržitel doprovodil protokol ankety a závěrečná shrnutí stanovisek, která k němu obě strany připojily, připsal, v němž výrazně opakoval své hledisko, vycházející „z nejvyšších státních zájmů“ a znovu varoval jak před počestěním pražské univerzity, tak i před zříznutím univerzity české.⁷³⁾ Ve středu jednání, a také nepřízně z české strany, se ocitl v březnu 1881 ministr Conrad. „Conrad musí padnout! Takový byl asi hlas v klubu. (Zde to již ne od Jeřábka, od jiných.) Mezitím Clam sešel se tuším u Dunajewského neb u Pražáka s Conradem a vypucoval ho jako psa, že stále univerzitě činí překážky. Pak v poradě (to mám od otce i jiných) Dunajewski ujal se naší věci — též na Conrada spustil a vůbec — co myslí, že kvůli takové věci chtějí vysazovat nebezpečí celé ministerstvo, že jest to u Čechů sine qua non.“⁷⁴⁾ Avšak nátlak na jednotlivé ministry, zvláště na Conrada, kterého pokládal spíše za odpůrce než podporovatele českých národních snah, byl od začátku roku cílevědomě organizován Riegrem. Již v lednu v dopise Pražákovi si nejprve postěžoval, jak pomalu ministerstvo splňuje česká přání na poli školství vůbec a při jmenování profesorů zvláště — zmínil se o Seydlerově jmenování a Šafaříkově přeložení — a uzavřel hrozbou: „Nám nezbude nic jiného než začítí aspoň proti Conradovi křižácké tažení —, který je takový ignorant, že se docenta ptá, zdali přednáší — a jiného docenta se ptal, zdali se již habilitoval? To a podobné anekdoty potřebujeme jen v interpelaci nebo v řeči přednést a budeme ho zbaveni, jelikož bude zabit směšností a bude se muset vystěhovat z krásného bytu, jež si tak šikovně dal opravit! Uhlídáme.“⁷⁵⁾ Ostatně i pomoc Dunajewského, ba i Pražákova byla z Riegrových stran vynucována i hrozbami. V již citovaném dopise se dále píše: „... požádejte Dunajevského o pomoc —, jinak on to odnese a nedostane podporu naší strany pro své předlohy, a Vy sám již i od Moravanů jste tupen, že se našich věcí národních neujmáte dosti rozhodně. Slyšel jsem to na vlastní uši, že si na Vás dělají posměšky.“⁷⁶⁾

⁷³⁾ AVA CUM čj. 401 z r. 1881. Vyjádření místodržitele Webera: „Die Verhandlungen der Enquête haben durchaus nichts zu Tage gefördert, was mein über diese Frage bereits erstattetes auf hochwichtige staatliche Rücksichten basiertes Gutachten zu beirren oder umzustossen geeignet wäre, und ich kann dabei nur wiederholt meine warnende Stimme gegen die Čechisirung der Prager Universität ebenso wie gegen die Errichtung einer neuen čechischen Universität erheben.“

⁷⁴⁾ ANM, deník M. Červinkové, záznam z března 1881.

⁷⁵⁾ Paměti a listář, díl 2., s. 280, dopis datovaný 10. 1. 1881.

⁷⁶⁾ Tamtéž, s. 280.

Březnová jednání Českého klubu v Praze byla vzrušená. Přetřásala se možnost opětového návratu do pasivity, vláda byla napadána jako celek, Rieger se však zastával Taaffa, že není protivníkem českých požadavků ve věci univerzity, byla tu i chvíle, kdy se policejní informátor domníval, že je dokonce ohrožena i pozice Riegrova.⁷⁷⁾ Až v předvečer vydání císařova rozhodnutí, kdy již i ministr Pražák se nebál informovat staročeské vedení o tomto aktu, zavládla v klubu lepší nálada. Hovořilo se o tom, že také česká lékařská fakulta zahájí činnost v nadcházejícím roce a dokonce i o změně na místě místodržitele v Čechách, kde prý předák konzervativní strany, kníže Karel Schwarzenberg měl vystřídat neoblíbeného Webera⁷⁸⁾. Další schůze klubu byla pak ve znamení velikého osobního úspěchu Riegrova. Poprvé od vstupu na říšskou radu se mohl ve svém exposé pochlubit reálnými výsledky. Taaffe prý poznal, ujišťova! Rieger, že je nutno se podřídit vůli většiny a díky tomu je možno tak obtížnou univerzitní otázku pokládat za vyřešenou. Bude však třeba tento vydobytý ústupek bránit proti byrokracii, která se bude snažit uplatňovat taktiku omezování a odkladů.⁷⁹⁾ I když se ukázalo, že před uskutečněním cíle české politiky bylo třeba překonat odpor i jiných činitelů, bylo Riegrovo optimistické vystoupení vcelku oprávněno — o existenci české univerzity bylo císařem rozhodnuto.

⁷⁷⁾ SÚA PMT čj. 21, 23, 27 G.P. z r. 1881.

⁷⁸⁾ SÚA PMT čj. 30 G.P. z r. 1881.

⁷⁹⁾ SÚA PMT čj. 31 G.P. z 12. 4. 1881, Rieger kladl důraz zejména na to, aby: „die volle Wirkung dieser, einem nationalfeindlichen System abgerungenen Konzession, nicht durch bureaukratische Kniffe zerkümmert, die Sache nicht durch eine stiefmütterliche Organisation zweier Fakultäten als abgethan angesehen und die vollständige Durchführung nicht ad calendas graecas verschleppt werde.“

PŘÍLOHA 1

KVIČALŮV DOPIS JOSEFU JIREČKOVÍ Z 9. LISTOPADU 1879 S NÁVRHEM
NA ČESKOU FILOZOFICKOU FAKULTU

LA PNP, Josef Jireček 3 J 14

Vysoce ctěný pane ministře!

Ve schůzi, která se pod Vašnostiným předsednictvím na začátku měsíce října v místnostech učené společnosti odbyvala, ráčil jste podotknouti, abychom, viděla-li by se komu toho potřeba, v příčině provedení rovnoprávnosti na universitě mínění své Vašnostem dopisem sdělili. Na základě tohoto ctěného výzvání a na základě svých zkušeností chystal jsem o filozofické fakultě obšírnější promemoria, kteráž jsem Vašnostem hodlal zaslati. Poněvadž však pro všeliké jiné práce výklad ten posud nemohl jsem ukončiti, dovoluji si v tomto listě aspoň některé momenty Vašnostině laskavě úvaze odporučiti.

1) Ve schůzi svrchu zmíněné převládalo mínění, kterého jsem také já se rozhodně zastával, že nezbytné jest rozdělení na dva sbory profesorské pod zvláštními děkany, mají-li se třenic zameziti, které s úkolem naším pěstování vědy se nesrovnávají. Idea zachování jednotných sborů byla dříve také mou ideou zamilovanou, ale trpké zkušenosti zvláště posledních dob poučily mne o tom, že tento ideál za našich poměrů pouhým nepraktickým blouzněním by byl. Snad jen na theologické fakultě, jejížto poměry jsou docela zvláštní, takového rozdělení není potřebí. Dva akad. senáty jsou nutnou konsekvencí; jednota by pouze společným rektorem (kterýž by per turnum od německých a českých sborů se volil) byla naznačena. Sbory profesorské volí nyní dle zákona z r. 1873 po 4 volitelích, a těchto 16 volitelů volí rektora. To ustanovení by zůstalo.

2) My profesori čeští na fakultě filozofické odloučením od Němců činili bychom ihned sbor počtem i váhou pro začátek úplně dostačující:

pro filosofii: Durdík*)

pro historii: Tomek, Gindely**)

pro matematiku: Studnička***)

pro přírodní vědy: Bořický, Čelakovský, Frič

pro klasickou filologii: Kvičala****)

pro slov. filologii: Hattala+), Gebauer.++)

Tento sbor by hned po svém ustavení se musil učiniti vhodné návrhy na doplnění, kteréž by se zajisté v krátké době s úplným šetřením zákonů posavadních dalo provésti. Mámeť celou řadu privátních docentů snaživých z nichž někteří i pracemi vědeckými i působením akademickým dokázali, že zasluhují býti jmenováni mimořádnými profesory. Docenti habilitovaní jsou:

*) Rozumí se, že by ještě také na získání jiné síly musilo se pomýšleti.

***) Nejisto prý, nezůstal-li by při německém sboru.

****) Weyr, mimoř. prof. na české polytechnice, zajisté by zasluhoval mimoř. profesury na univ.

*****) Král se hodlá habilitovati.

+) Kdyby zůstal při německém sboru, nebylo by právě neštěstím.

++) Gebauer jest již titulárním mimoř. profesorem. Výsledky jeho vědecké činnosti ráčíte lépe znáti než já, úsudek o tom přísluší zvláště Vašnosti. Já jsem přesvědčen, že zasluhuje býti řádným profesorem, jakož řádná profesura v Záhřebě mu byla nabídnuta. Rozdíl pro finance rak. byl by beztoho při tom nepatrný.

pro historii: Kalousek, Goll, Jireček (bohužel nás opustil), Rezek
pro fysiku: Seydler, Domalíp
pro mathem.: Weyr Eduard
pro aesthetiku a historii hudby: Hostinský
pro lučbu: Nevole, Bělohoubek
pro orient. jazyky: Košut
pro zoologii: Vejvodský
pro klass. filologii podnikne habilitaci, jak doufám, ještě v tomto semestru Král (později Daneš, Seidl).

3) Velmi důležitou věcí, o níž při poradě na zač. října odbývané zmínka se nestala, jsou na fil. fakultě semináře. Důležitost seminářův uznána nejen na universitách v Němcích, nýbrž také v Rakousku v poslední době tou měrou, že máme nyní na fil. fak. sedm takových ústavů. První z nich byl filologický seminář (zřízený již r. 1851), na začátku let sedmdesátých zřízen historický seminář, a nyní jest, jak praveno, sedm seminářů, a sice

1. filologický seminář (ředitel Kvičala, Linker) = 6 hodin týdně
2. filologický proseminář (řízen nyní od priv. docentů Rzacha a Schuberta) = 3 hod.
3. historický seminář (Höfler, Jung pro starý věk) = 5 hod.
4. germanist. seminář (Kelle) = 2 hod.
5. paedagog. seminář (Willmann) = 2 hod.
6. mathemat. seminář (Durège, Lippich) = 3 hod.
7. seminář pro franštinu a angličtinu.

Posud všechny tyto semináře byly německé. Jenom já jsem již před 20 roky, když jsem ředitelem fil. sem. se stal, dal členům na vůli, aby práce seminární buď latinsky, nebo německy, nebo česky sepsané odevzdávali; ale interpretace a recense prací seminárních musila se arci i u mne latinsky nebo německy dít, aby si Němci nemohli stěžovati, že nerozumějí češtině, nemají z českých disputací užítku.

Prosím Vaši Excelenci snažně, aby se při rokování výslovně a rozhodně také o tom stala zmínka, že „české universitě“ přísluší také „v principu“ všechny semináře posud zřízené. Provedení „principu“ z veliké části ihned jest možné, a sice takto

1. filol. seminář (Kvičala, později také Král).
2. filol. proseminář (mohl by hned Král zatím řídit)
3. histor. seminář (Tomek a x)
4. mathem. a fysik. semin. (Studnička a x)
5. naproti german. semináři nutný by byl seminář pro slavistiku a zvláště pro češtinu (zajisté Gebauer, zdaliž také Hattala?)

Dle mého mínění by tím zařízením výlohy na semináře nerozmnožily se velice; rozmnožily by se jen co se týká remunerace nových ředitelů. Ale stran stipendií od státu pro seminaristy ustanovených vyslovila by se zásada: „Všechna nynější stipendia rozdělí se na dvě stejné polovice, z nichž jedna připadne německému, druhá českému semináři.“ Tak např. v semináři filologickém jest 8 stipendií po 30 zlat. každého semestru (dříve po 50 zlat.; nyní stala se redukce za účelem úspory) a 6 stipendií pro zvláště vynikající členy po 300 zl. ročně. Nechtě tedy případnou německému semináři 4 stip. po 30 zlat. a 3 po 300 zl., a českému taktéž. V prosemináři filolog. není ani žádných stipendií vůbec.

4) Stran užívání místností tj. poslucháren nechtě zůstanou v platnosti ustanovení

*) Dle číselného poměru českých a německých posluchačů příslušela by arci Čechům větší část; avšak v praxi musíme snad na polovici přestatí.

posavadní, tj. je přednost má řádný prof. před mimořádným, a tento opět před priv. docentem. V jednotlivých skupinách pak rozhoduje senium.

5) Stran užívání sbírek přírodovědeckých nechť se stane shoda mezi německými profesory a českými s intervencí obou děkanů na základě principu rovnoprávnosti.

Bude-li se Vaší Excelencí dopis tento zbytečným zdáti, prosím, račte mne pokládati za omluvena vyzváním Vašnostiným a pak upřímným snažením mým, abych k provedení dobré a důležité věci dle skrovných sil svých přispěl.

Račte Vaše Excellenci výraz mé neobmezené úcty přijmouti.

V Praze (na Smíchově) dne 9. listopadu 1879

J. Kvíčala

PŘÍLOHA 2

PŘÍPIS MÍSTODRŽITELE V PRAZE PHILIPPA SV. PÁNA WEBERA VON EBENHOF MINISTRU KULTU A VYUČOVÁNÍ SIGMUNDU SV. PÁNU CONRADOVI VON EYBESFELD VE VĚCI ČESKÉ UNIVERZITY Z 21. LEDNA 1881

AVA CUM, čj. 107 praes. (pražského místodržitelství 484 praes.)

Hochwohlgeborener Freiherr!

Mit dem Erlasse Eurer Excellenz vom 20. Dezember 1880 Zahi 898/C.U.M. wurde ich beauftragt die Aeußerung des akademischen Senats der Prager Universität über eine Trennung der Lehrkörper an der juristischen und philosophischen Fakultät nach der Vortragssprache gutachtlich vorzulegen und dobei eventuell die Errichtung einer eigenen českischen Universität, vorderhand mit Ausschluß der medizinischen Fakultät in den Kreis der Erwägungen zu ziehen.

Nachdem mir am 19. d. Mts. von dem Rector magnificus der an Eure Excellenz erstattete Bericht des akademischen Senates vom 8. d. Mts. N. E. 205 überreicht wurde, so erlaube ich mir dieses Schriftstück sammt Beilagen mit folgendem Gutachten ehrerbietigst vorzulegen.

Der mit allen gegen eine Stimme nach dem Antrage des Professors Mach gefaßte Beschluß des akademischen Senates lautet:

„1. Der Vorschlag, die Lehrkörper an der juristischen und philosophischen Fakultät nach der Vortragssprache zu trennen, ist in seiner undeutlichen Fassung nicht diskutierbar, soweit man aber die Tendenz und den Sinn desselben vermuthen kann, ist er nicht annehmbar.

2. Gegen die Theilung einzelner Fakultäten nach der Sprache hat der Senat nichts einzuwenden, wenn diese Theilung eine vollständige ist, die českischen Abtheilungen ganz ausgeschieden und einer (vorläufig unvollständigen) českischen Universität einverleibt werden.“

Diesem zweiten Punkte stimmten die Professoren Rulf und Vering insofern zu, als sie eine völlige Trennung eben nur für ein geringeres Uibel ansehen, als die Errichtung von Parallel-Fakultäten.

Ursprünglich aber hatte Vering für den Antrag Rulf gestimmt, welcher lautet:

„Der akademische Senat möge vom allgemein wissenschaftlichen sowohl als speziell österreichischen Standpunkte sich nicht nur gegen eine besondere českische Universität, sondern auch gegen eine weitere Vermehrung českischer Lehrkanzeln, namentlich für die Obligatfächer, und für die Erhaltung des überwiegend deutschen Charakters der Universität mit aller Entschiedenheit aussprechen.“

Eine Stimme endlich (Professor Borový) beantragte: „Den Anforderungen, welche die Professoren böhmischer Zunge bezüglich der Durchführung der Gleichberechtigung hegen, sei freundlich entgegenzukommen und deren Verwirklichung bei dem hohen Ministerium zu befürworten.“ Diesem Antrage trat kein Senatsmitglied bei.

Was nun den Majoritätsbeschluß Punkt 1 betrifft, so enthält das beiliegende Referat des Professors Mach die Begründung, warum der Vorschlag zur Trennung der Fakultäten als unannehmbar angesehen werde. Diese Begründung gipfelt eigentlich in der Erwägung der großen Schwierigkeiten, welche sich durch eine Trennung nicht nur in der Besorgung der Fakultätsgeschäfte, sondern auch in der obersten Leitung der Universität ergeben würden.

In der That läßt es sich nicht läugnen, daß diese Schwierigkeiten kaum zu überwinden sind, jedenfalls aber ein steter Anlaß zu nationalem Zank und Hader wären, daß an ein ruhiges, der Wissenschaft als solcher gewidmetes Wirken nicht gedacht werden könnte und daß darunter ganz gewiß die Sache leiden würde. Zwar wurde ein genau präcisirtes Programm über den Wirkungskreis der akademischen Organe für den Fall der Trennung der beiden genannten Fakultäten nicht diskutiert, weil eben ein solches Programm nicht vorliegt, so reiflich man aber die Corollarien dieser Trennung durchdenken mag, so gelangt man zu dem Schluß, daß immer eine der Nationen die herrschende, die andere die unterliegende sein werde und da hiezulande ein jeder auf höhere Bildung Anspruch Machende der deutschen Sprache, aber nur wenige Professoren der böhmischen Sprache kündigt sind, so ist es wohl unzweifelhaft, daß sich die Leitung der Universität stets in čechischen Händen befinde und daß die Universität aufhören würde eine deutsche zu sein. Dies schwebt den deutschen Professoren vor, ja es ist ihnen klar, und deshalb greifen sie, wie es nennen, „zu dem kleineren Uibel“ und ziehen die Errichtung einer ganz abgesonderten čechischen Universität vor.

Wenn ich nun aber auch die von dem Referenten Professor Mach geltend gemachten Schwierigkeiten vollkommen anerkenne und demzufolge auf die Annahme des Vorschlages zur Trennung der beiden genannten Fakultäten nicht antragen kann, so vermag ich doch andererseits unmöglich dem Punkte 2 der Beschlüsse des akademischen Senates beizustimmen, noch weniger aber die Motivirung zu akzeptiren, es sei die Errichtung einer eigenen čechischen Universität in Prag als das kleinere der beiden Uibel anzusehen.

Ich werde es ersuchen diese Ansicht zu begründen.

Im Gefüge der staatlichen Einrichtungen haben nach meinem Dafürhalten die Universitäten einer doppelten Zweck zu verfolgen: die Pflege der Wissenschaft und die Heranbildung aller jener Männer, welche auf Grund eines höheren Wissens die wichtigsten Aufgaben des Staates — sei es als Angestellte desselben, sei es auf Grund einer ausdrücklichen oder stillschweigenden Autorisation — fördern helfen, als: Beamte, Seelsorger, Aerzte, Rechtsfreunde, Lehrerbildner u.s.w.

Was den ersten Zweck, die Pflege der Wissenschaft, betrifft, so ist es wohl eine unerläßliche Vorbedingung der Errichtung einer Universität, daß das Volk, in dessen Sprache eine Universität gegründet werden soll, eine vollkommen fertige Literatur besitze, daß diese Literatur auf der Höhe der Wissenschaft stehe. Nicht die Universität ist es, welche auf den Krücken einer anderen Sprache die Literatur des Volkes schaffen soll, sondern die Literatur zieht die Errichtung der Universität nach sich.

Niemand — er sei denn von nationalem Vorurtheile befangen oder nicht vertraut mit den Vorgängen im Lande — wird läugnen können, daß die čechische Sprache im Laufe des 19. Jahrhunderts gestützt auf die natürlichen Anlagen des Volkes und auf die Bildungsmittel der deutschen Wissenschaft, sowie gefördert durch nationalen Eifer, große, ja überraschende Fortschritte gemacht hat, und daß namentlich in den letzten drei Jahrzehnten die Zahl der čechischen Schriftsteller und čechischer Druckschriften eine bedeutende Höhe erreicht hat. Die Frage aber, ob denn diese Literatur auf der Höhe der Wissenschaft, auf der Höhe der Sprachen der Culturvölker Europas stehe, muß verneint werden.

Das Gebiet der Medizin und auch jenes der Theologie steht hier ohnehin außer Frage, diese beiden Fakultäten hat das hohe Ministerium selbst nicht in Kreis der Erwägungen zu ziehen angeordnet; aber auch die beiden andern Fakultäten — die juridische und philosophische — umfassen Materien, in deren wissenschaftliche Behandlung die čechische Literatur mit wenigen Ausnahmen bisher nicht herangetreten ist. Naturrecht, Kirchenrecht, Völkerrecht, Rechtsgeschichte, Strafrecht, Nationalökonomie, Finanzwissenschaft, Bergrecht, Verwaltungslehre, Statistik, Gewerbe- und Handelspolitik, Philosophie,

Aesthetik, Pädagogik, Mathematik, Physik(!) Chemie, Allgemeine Geschichte u.s.w. haben in der čechischen Original-Literatur keine Vertretung, welche auf der Höhe der Wissenschaft stünde und was bisher zum vermittelnden Faktor zwischen Lehrer und Schüler dient, ist Ergebnis von Uebersetzungen und der Inhalt von Heften, welche auch der Uebersetzung ihren Ursprung verdanken.

Es erübrigt somit etwas Specialgeschichte, slavische Philologie und Archäologie, Naturhistorisches und Dichtkunst, was auf Originalität und Werth in der böhmischen Literatur Anspruch machen kann. Schade nur, daß im Ressort der Dichtkunst dem gesammten herangewachsenen und heranwachsenden Geschlechte und zwar zum Nachtheile des nationalen Friedens die dichterischen Erzeugnisse der Neuzeit als Perlen des Alterthums vorgeführt werden, welche einer der ersten Slavisten Europa's, Kopitar, und früher schon der hochgelehrte eigene Sohn des Vaterlandes, Dobrowsky, als eine Fälschung erklärt haben (Königinhofer Handschrift).

in margine: *Wozu diese Ironie?!*

Noch eines hochentwickelten Produktes des čechischen Schriftstellerthum muß ich erwähnen; es ist dies neben einer zahlreichen Romanliteratur die böhmische Journalistik, welche sich, sowohl was die Zahl der periodischen Blätter als auch die stylistische Gewandtheit betrifft, zu einer staunenswerthen Höhe emporgeschwungen hat; gewiß aber mit wenigen Ausnahmen nicht zum Frommen der Wissenschaftlichkeit und der Pflege der Wissenschaft, weil tiefer Gründlichkeit, sittlichen Ernstes und oft auch der Wahrhaftigkeit entbehrend.

Wenn nun in der eigenen Sprache und Literatur die wissenschaftlichen Quellen ermangeln, so ist es ja doch selbstverständlich, daß der Lehrer, wenn er nicht ein bloßer praelector von Uebersetzungen und Excerpten sondern wirklich ein Mann der Wissenschaft sein soll, sein Wissen aus der Literatur eines andern Volkes — naturgemäß in Oesterreich aus der deutschen Literatur — schöpfen muß: mit andern Worten, es muß der čechische Universitätsprofessor deutsche Bildung besitzen.

Nun möchte ich mir doch die Frage vorlegen, warum denn der čechische Universitätsprofessor — sei es nun zu seinem Commodum oder zu seinem onus — *deutscher* Bildung bedürfe und warum dem Beamten, dem Geistlichen, dem Arzte, dem Advokaten, dem Mittelschullehrer u.s.w. kurz Allen, welche auf Bildung Anspruch machen und Bildung brauchen, der Vortheil *deutscher Bildung entzogen* und

in margine podtržení tužkou slov: *deutscher Bildung entzogen*, a glosa: „wie so denn? Ist nicht die deutsche Univ. nach wie vor?“

verkümmert oder, wenn man will, die Last der Aneignung deutscher Bildung erspart werden soll?

Wenn die nationalen Heißsporne diese Frage *aufrichtig* beantworten wollten, so könnten sie gar nichts anderes erwidern, als daß sie die gegenwärtige und die künftige Generation absolut čechisiren und das verhaßte Deutschthum aus dem Lande verdrängen wollen. Und doch verdanken diese Heißsporne ihre Bildung der deutschen Wissenschaft, sind selbst der deutschen Sprache mächtig, ja senden ihre eigenen Kinder nach Deutschland zum Zwecke der Erlernung der deutschen Sprache, gönnen dem von andern Eltern geborenen Nachwuchs den Vortheil nicht, deutsche Bildung zu genießen.

in margine: ?

Für den Staat aber wären die Folgen einer Čechisirung der Universität oder der Errichtung einer eigenen čechischen Universität geradezu verhängnissvoll.

Wenn einmal alle jene Funktionäre des Staates und der Oeffentlichkeit, welche ihre Bildung auf der Universität zu suchen haben, Administrativbeamte, Finanzbeamte, Richter, Seelsorger, Aerzte, Advokaten, Lehrer u.s.w. nur der čechischen Sprache kündigt sein

werden, dann wird die Regierung nicht den Muth haben, ja sie darf dann gar nicht die Unbilligkeit oder Ungerechtigkeit begehen, von diesem Nachwuchse zu verlangen, daß derselbe deutsch amtire. Die Behörden würden vollständig čechisirt, die Verbindung des Landes mit dem Centrum des Reiches würde anfangs gelockert und dann ganz unterbunden und der Weg zur Föderalisierung Oesterreichs geebnet sein. Und die Personen, die bei einer solchen Lage der Dinge die maßgebenden und wortführenden sein würden, brächten dieß in nicht sehr langer Zeit zu Stande.

Die Föderalisten haben es bisher wohlweise unterlassen, den Föderalismus Oesterreichs in finanzieller Beziehung ziffermäßig klarzustellen. Sie haben — wenigstens in der Oeffentlichkeit — noch nicht geoffenbart, wie die passiven Provinzen ihr Leben fristen sollen, auf welche Weise an dem Militäretat erspart werden soll, ob die kleinen Centra in den Föderationsgruppen bei dem Heißhunger gewisser Volksmänner nicht vielleicht ebensoviel an Beamtenbesoldungen verschlingen werden, als das einzige große Verwaltungscentrum in Wien: sie haben bisher nur die autonome Verwaltung als die Panacee der Verwohlfleierung gepriesen. Allein diese Art der Verwaltung würde weder der böhmischen noch der deutschen Bevölkerung in Böhmen zusagen und würde, wenn auch nicht an fixen Gehalten so doch in ändern ungenannten Rubriken dem Volke theurer zu stehen kommen als die gegenwärtige kaiserliche Verwaltung. Doch ich will die Frage der Föderalisierung Oesterreichs vom priziipiellen Standpunkte ganz und gar unerörtert lassen: und mich auf den konkreten Fall Böhmens beschränken.

Welche Partei ist es denn, die im Falle der Čechisirung Böhmens und der mit derselben Hand in Hand gehenden Föderalisierung dem Lande ihren Stempel aufdrücken würde? Ist es die Partei des konservativen Adels, ist es die Partei der Altčechen oder jene der Jungčechen? Die Partei des konservativen Adels ist zu wenig zahlreich, um in einer Epoche, wo neben den Gefahr drohenden social-demokratischen Umtrieben auch andere Parteien und unter ihnen auch die Alt- und Jungčechen und zwar im allereigensten demokratischen Interesse nach der Erweiterung des Wahlrechtes und nach der Abschaffung der Interessenvertretung schreien, dem Gros der alt- und jungčechischen Wortführer die Spitze bieten zu können.

Gewiß ist sie dessen schon gewahr geworden, daß die Altčechen — rücksichtlich der Jungčechen hat sie dies schon seit jeher offen ausgesprochen — nicht jenen konservativen Fond haben, welche den Trägern altadeliger altösterreichischer Namen zusagen kann und ist sie des nicht überzeugt, so wird sie Zukunft eines Andern in keineswegs erfreulicher Weise belehren. Die Alt- und Jungčechen aber, so sehr sie sich auch in inferioren Fragen je nach Maßstabe persönlicher Interessen und häuslicher Angelegenheiten, oft in leidenschaftlicher Weise befenden, sind eines Sinnes in ihren allgemein slavischen und speziell čechischen nationalen Traditionen, in ihrem Deutschenhasse, in ihrem Hus- und Žižka - Cultus und — was vom österreichischen Standpunkte besonders ins Auge zu fassen ist — in ihren Klagen über die Niederlage in der Schlacht am Weissen Berge und in der Glorifizierung des Märtyrertums der hingerichteten Aufrührer. Diese Übereinstimmung ist eine feststehende Thatsache, sie äußert sich in den Veröffentlichungen der alt- und jungčechischen Presse und in der Haltung des altčechischen „český klub“, der ebenso Partei nimmt für die Verherrlichung Žižka's, wie für den Ankauf des Geburtshauses des Magister Hus Gelder sammelt und in seiner zu Tausenden im Lande verbreiteten Flugschrift über die Volkszählung alle Reminiszenzen für Žižka, für Hus und für die Märtyrer vom Jahre 1621 wachruft und propagirt.

„Eitler Wahn wäre es zu glauben“ — äußerte ein Jungčeche, — „daß die Altčechen, die Nachkommen Hus' und Žižka's, weniger demokratisch wären als wir!“ Und dieser Ausspruch stimmt überein mit den Wahrnehmungen, die sich dem aufmerksamen Beobachter und dem Leser der im Lande erscheinenden Druckschriften aufdrängen.

Der Cultus der nationalen Herren [Heroen — ? JH.] ist eine der Hauptaufgaben der Volksführer und in der That hat diese Instigation bereits einen Grad erreicht, der an Größenwahn gränzt.

Ist auch die Uebersetzung, welche ich mir im Anschluße hier beizulegen erlaube, nur einem Provinzialblatte entnommen, so ist sie leider nur sehr oft sich wiederholendes Symptom der Gesinnungen, welche den Zeitungslesern eingepfht werden. [Přiloha v aktech chybí. — JH.]

Wenn ich nun behaupte, daß die Čechisirung der Prager Universität einer nationalen Partei zur vollen Herrschaft im Lande verhelfen würde, welche dem Interesse Oesterreichs nicht zum Heile wäre, wenn ich dies auf Grund der Erfahrungen eines ganzen Lebens und der genauen Kenntnis der Verhältnisse des Landes und der Geschichte desselben behaupte, so glaube ich der Wahrheit durchaus nicht Gewalt anzuthun.

Wenn mir entgegnet werden wollte, daß mich ja die Trennung der technischen Hochschule in eine deutsche und böhmische Lügen strafe, daß die Erfahrungen, welche diese Trennung biete, befriedigend seien und nicht jene Gefahren zeigen, welche ich in Bezug auf die Trennung der Universität befürchten zu müssen glaube, so erlaube ich mir folgendes zu bemerken:

Vor Allem ist die Einwirkung der technischen Hochschule auf den Nachwuchs für den staatlichen Organismus nicht von so weittragender und einschneidender Art als jene der Universität. Die Zöglinge der Technik, welche sich dem Staatsdienste zuwenden, sind ein verschwindend kleiner Bruchtheil gegen die Masse der jungen Leute, welche aus den Räumen der Universität dem Staatsdienste zuströmen, daher mit diesen gar nicht zu vergleichen.

Zudem empfinden die Hörer der böhmischen Technik gar sehr den Mangel der Kenntnis der deutschen Sprache und deutscher Bildung und pflegen, sobald sie sich nach mangelhafter Unterweisung an den Mittelschulen während ihres Aufenthaltes in Prag die deutsche Sprache halbwegs angeeignet haben, auch die Vorlesungen an der deutschen Technik zu besuchen, um sich für Anstellungen außerhalb der engen Gränze ihrer Muttersprache zu befähigen.

Was ich aber in betreff der Bildung der Professoren an einer čechischen Universität gesagt habe, gilt von den Professoren an der čechischen Technik zum mindesten in demselben Maße. Auch diese müssen, um auf der Höhe der Wissenschaft zu bleiben, und um den Schülern die Produkte des forschenden Geistes zu vermitteln, in steter Evidenz der wichtigsten einschlägigen literarischen Werke der Culturvölker Europa's sein. Diese aber kann ihnen die čechische Literatur nicht bieten, ja nicht einmal im Wege der Uebersetzungen vermag dieselbe dem raschen Fluge der technischen Wissenschaften zu folgen, weil hiezu die Männer und die materiellen Mittel fehlen.

Aus dem Gesagten geht hervor, daß ich im Wesentlichen dem Antrage, welchen Professor Rulík im akademischen Senate gestellt hat, beistimme.

Seine Erörterungen sind ebenfalls der Erfahrung entnommen, und wenn er es beklagt, daß schon gegenwärtig die aus den čechischen Mittelschulen hervorgegangenen Universitätshörer zu ihrem und zu des Staates Nachtheile meist nur kümmerlich deutsch verstehen, demzufolge in den Geist der Vorgetragenen nicht einzudringen vermögen und mit großen Schwierigkeiten zu kämpfen haben, so ist dies auch vollkommen in der Wahrheit gegründet. Es ist wahrlich für die Čechisirung der studirenden Jugend nur zu viel geschehen; ein mehreres wäre von Unheil. Hannibal ante portas! könnte man rufen.

Doch was bereits geschehen, ist eben die Folge parlamentarischer Verhandlungen, parlamentarischer Compromisse, Consequenz geschichtlicher Thatsachen und kann nicht

ungeschehen gemacht werden. Das Uibel wo möglich zu verkleinern, nicht aber zu potenzieren, ist Aufgabe der Gegenwart.

Sollten meine Aeußerungen vielleicht zu schroff erscheinen, so bitte ich wenigstens die Versicherung gnädig entgegenzunehmen, daß ich dieselben nach bestem Wissen und Gewissen abgegeben und daß mich dabei der reinste patriotische Sinn geleitet.

Da der vorliegende Bericht naturgemäß das staatspolizeiliche Gebiet betreten hat, so erlaube ich mir eine Abschrift desselben Sr. Exzellenz dem Herrn Leiter des Ministeriums des Innern unter Einem zu überreichen.

Prag, den 21. Jänner 1881

Weber

An Seine des k. k. Ministers für Cultus und Unterricht *Herrn Dor. Sigmund Freiherrn Conrad von Eybesfeld* Excellenz

Pozn. vydavatele: V obou přílohách byla při přepisu respektována dobová pravopisná norma.

JAN HAVRÁNEK

Die tschechische Universität in den Verhandlungen der österreichischen Behörden bis zum Jahre 1881

ZUSAMMENFASSUNG

Die Gleichberechtigung der tschechischen Sprache mit der deutschen als Vortragssprache an der Prager Universität war eine der Forderungen der Studenten in den Revolutionstagen im März 1848. Sie wurde von den Behörden bewilligt und einige Doktoren begannen schon im Revolutionsjahr mit den tschechischen Vorlesungen. In den fünfziger Jahren wurden einige Professoren berufen, die auch tschechische Vorlesungen hielten.

Die Zahl der tschechischen Vorlesungen war nicht groß, wenn in den sechziger Jahren die tschechische Öffentlichkeit die Einführung der Lehrstühle für tschechisch vortragende Professoren für die Lehrgegenstände an allen vier Fakultäten verlangte. Die Anzahl der Tschechen in den Professorenkollegien wuchs aber sehr langsam. Im Jahre 1875 waren noch immer nur 16 Prozent der Tschechen unter den Prager Professoren. In den sechziger und siebziger Jahren entstanden in Böhmen viele Gymnasien mit tschechischer Unterrichtssprache. So kam an die Universität, wo die deutsche Sprache noch immer eine dominierende Stellung hatte, eine Generation von tschechischen Studenten, von denen die Hälfte die deutsche Sprache nur mittelmäßig beherrschte und die Kenntnisse der deutschen Sprache von einem Viertel der tschechischen Studenten wurden von den Examinatoren als ungenügend bezeichnet.

Im Jahre 1872 verlangten die Petitionen der tschechischen Doktoren, des Prager Stadtrates und der Vertretungen von Hunderten von tschechischen Gemeinden volle Gleichberechtigung der tschechischen Sprache an der Universität und eventuell ihre Teilung. Die staatlichen und die akademischen Behörden orientierten sich jedoch auf die Erhaltung des status quo. Der Kampf der Balkanslaven gegen die Türkenherrschaft beeinflusste die rege politische Tätigkeit der tschechischen Studenten seit der Hälfte der siebziger Jahre. Neben den Konflikten zwischen tschechischen Studenten und deutschen Professoren, spielten im damaligen täglichen Leben der Universität auch Konflikte zwischen den einheimischen Professoren und denen, die aus dem Deutschen Reiche

kamen, eine bedeutende Rolle. Die Zustände an der Universität illustriert der Artikel auch auf Grund der Stimmungsberichte der Prager Polizeidirektion.

Die Veränderung der politischen Lage im Staate und der Übergang der tschechischen politischen Repräsentation von der passiven Resistenz zur Teilnahme an der die Regierung Taaffe unterstützenden Koalition des „Eisernen Ringes“, brachten Voraussetzungen zu einer für die Tschechen günstigen Lösung der Prager Universitätsfrage. Die Zustände in diesem Bereich waren die bedeutendste, jedoch fast die einzige Konzession, die die von F. L. Rieger geführten Alltschechen für ihren Beitritt zur Koalition gewannen. Die Parteiführung und ihr nahestehende tschechische Professoren verlangten die Gründung paralleler, sprachlich abgesonderter Fakultäten und akademischer Senate an einer Universität mit einem gemeinsamen Rektor. Die Mehrheit der deutschen Professoren unterstützten den von E. Mach vorgelegten Vorschlag auf die Teilung der Prager Universität, eine Minderheit verlangte die Erhaltung und sogar Stärkung des deutschen Charakters der Prager Universität. Die Minderheit wurde von einflussreichen Staatsbeamten unterstützt, u. a. auch vom Prager Statthalter Weber, dessen Promemoria als Beilage zu diesem Artikel veröffentlicht wird.

Die politischen Verhandlungen erreichten in den ersten Monaten des Jahres 1881 ihren Gipfelpunkt. Die tschechischen Abgeordneten drohten für den Fall der Nichterfüllung ihrer Forderungen in der Universitätsfrage mit dem wiederholten Übergang in die passive Resistenz, was zum Fall der Regierung Taaffe führen konnte. Dabei machten sie klar, dass sie mit der Alternative der Teilung der Universität in zwei gleichberechtigte, sprachlich abgesonderte Universitäten zufrieden sein würden. Das Ergebnis der Verhandlungen, deren Verlauf auf Grund von Akten aus staatlichen Archiven und privaten Nachlässen der tschechischen Politiker rekonstruiert wird, war die allerhöchste Entschliessung vom 11. April 1881. Die Entschliessung des Kaisers, dass in Prag anstatt einer zwei Universitäten bestehen werden, war trotz gewisser späterer Komplikationen für die Lösung der Prager Universitätsfrage massgebend.

**PROFESOR VOJTĚCH ŠAFAŘÍK
A POČÁTKY VÝUKY CHEMIE NA ČESKÉ UNIVERZITĚ V PRAZE**

LADISLAV NIKLÍČEK, IRENA MANOVÁ, BOHUMIL HÁJEK

Dne 27. dubna 1882 pronesl svou nástupní přednášku na české univerzitě v Praze, nazvanou „Stručný přehled dějin chemie“, řádný profesor chemie Vojtěch Šafařík.¹⁾ Univerzitním profesorem byl tento triapadesátiletý chemik, astronom a přírodovědec všestranných zájmů jmenován 7. března 1882.²⁾ V tehdejší české společnosti bylo Šafaříkovo jmenování prvním univerzitním profesorem, který měl chemii vyučovat českým jazykem, přijato zcela samozřejmě, jako událost, která vyplynula z dosavadních Šafaříkových zásluh o rozvoj české chemie. Skutečnost, že se jednalo o syna Pavla Josefa Šafaříka, nebyla rozhodující. Ostatně průběh Šafaříkovy předcházející nelehké vědecké a pedagogické kariéry byl dokladem toho, že představitelé české buržoazní politiky byli ve vztahu k tomuto „synovi slavného otce“ mnohem méně sentimentální, než připouštělo historické povědomí, jež se o této otázce vytvořilo někdy na počátku našeho století a mnohdy přetrvává dodnes.

Pravdou ovšem je, že v době svého jmenování profesorem chemie na české univerzitě v Praze měl Vojtěch Šafařík zenit vědecké, pedagogické a společenské aktivity už za sebou. Nicméně ani toto konstatování nemůže vyvolat pochybnost o tom, že na počátku osmdesátých let 19. století nebylo možno nalézt mezi českými chemiky osobnost vhodnější a o českou chemii zaslouženější. Jmenování univerzitním profesorem bylo završením Šafaříkova více než třicetiletého úsilí o rozvoj české chemie v nelehkém období jejich filologických, vědeckých a pedagogických počátků. Zároveň vývoj české chemie od počátku padesátých do počátku osmdesátých let 19. století je nedílnou součástí historie české vědy v období, v němž se vytvářely základní předpoklady pro vznik české univerzity. A v této historii měl profesor Vojtěch Šafařík významnou úlohu.

1. PŘEDSTAVITEL ZAKLADATELSKÉ GENERACE

V 19. století se jako součást české národní vědy formovala česká chemie. Zakladatelskou generaci novodobé jazykově české chemie představovali pře-

¹⁾ Šafařík, V.: Stručný přehled dějin chemie. Úvodní čtení profesora V. Šafaříka při počátku přednášek na Univerzitě pražské dne 27. dubna 1882, Praha 1882.

²⁾ Archiv UK, f. Filozofická fakulta, osobní spis profesora Vojtěcha Šafaříka.

devším Vojtěch Šafařík (1829—1902),³⁾ Bernard Bořivoj Quadrat (1821 až 1895),⁴⁾ Jan Staněk (1828—1868)⁵⁾ a František Štolba (1839—1910).⁶⁾

Prvé období vývoje novodobé české chemie je těsně spjato s procesem průmyslové revoluce v českých zemích, zvláště s jejím dovršením na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 19. století.⁷⁾ „Mechanicko-chemická“ revoluce byla oním základním procesem, v němž musíme hledat původ potřeby novodobé české přírodovědy. Pouze na základě pochopení této potřeby můžeme dostatečně vysvětlit rozvoj chemie na středních, odborných a vysokých školách i postavení, které chemie měla v hospodářských a vědeckých společnostech, jež byly v průběhu minulého století zakládány. Na orientaci v polovině 19. století nastupující generace českých přírodovědců se významně podíleli představitelé české národně obrozené politiky, vědy a literatury, kteří pochopili, že národnostní emancipace není pouze emancipací jazykovou, kulturní, případně politickou, ale především emancipací ekonomickou. To vše se dalo za situace, kdy hluboko do druhé poloviny 19. století většina průmyslu v českých zemích byla v rukou německé buržoazie. Přitom úsilí o vytvoření jazykově české přírodovědy mělo také výrazný demokratizační rys — snahu o zpřístupnění vědeckých poznatků širším vrstvám české společnosti.

Je známo, že tento proces nepostupoval ve všech oborech vědy rovnoměrně a že mezi jednotlivými přírodními, exaktními a technickými vědami nacházíme podstatné rozdíly v charakteru počáteční etapy jejich počestování. V evropském či světovém vývoji některých věd se účast vědců, kteří se hlásili k českému národu, až do konce 19. století nijak neprojevila. Počátky jejich novodobé české interpretace jsou spojeny především s filologickým snažením (tvorba českého názvosloví a terminologie) a zakládáním českých institucí pro jejich rozvoj. Širší základní tendenci nacházíme například při rozboru vývoje lékařských věd, kde šlo navíc o jazykové počestění velkého množství nových poznatků, které čeští lékaři — Jiří Procháska, Jan Evangelista Purkyně a mnoho jiných — do vývoje tehdejší evropské medicíny již přinesli.

Konkrétní a živou součástí historie úspěchů i úskalí bojů o českou vědu a školství v 19. století je také dílo prvního profesora chemie na české univerzitě Vojtěcha Šafaříka. Tento syn Pavla Josefa Šafaříka se narodil 26. října 1829 v srbském Novém Sadě. Od roku 1833 Šafaříkovi žili v Praze, kde Vojtěch Šafařík v letech

³⁾ Hájek, B., Niklíček, L., Manová, I.: Profesor Vojtěch Šafařík — jeden ze zakladatelů české chemie, Sborník Vysoké školy chemicko-technologické v Praze, A 19, Příspěvek k historii chemie v českých zemích, Praha 1979, s. 21—66 (v této studii jsme podali souhrnný přehled o literatuře k osobnosti a dílu V. Šafaříka).

⁴⁾ Tamtéž, s. 30—35.

⁵⁾ Hájek, B., Niklíček, L., Manová, I.: Jan Staněk — první český profesor chemie, Sborník Vysoké školy chemicko-technologické v Praze, A 16, Praha 1977, s. 59—89.

⁶⁾ Milbauer, J.: Quadrat, Štolba a Preis, zvl. otisk z Sborníku Masarykovy akademie práce, Praha 1938.

⁷⁾ Hájek, B., Niklíček, L.: Průmyslová revoluce jako jedna ze základních determinantů prvního období vzniku a vývoje české chemie, Práce z dějin přírodních věd, 6, Praha 1978, s. 187—192.

1839—1845 absolvoval Akademické gymnázium a potom absolvoval dva ročníky filozofické fakulty. Od roku 1847 studoval chemii na chemickém ústavu pražské univerzity u Liebigova žáka profesora Josefa Redtenbachera a v letech 1850 až 1851 u profesora Bernarda Bořivoje Quadrata na brněnské polytechnice.

V letech 1851—1856 byl V. Šafařík suplujícím učitelem chemie na vyšší české reálce v Praze. Těsně před nástupem na toto místo dostal úkol vytvořit české chemické názvosloví. V červnu 1851, z pověření ministerstva kultu a vyučování, sestavil P. J. Šafařík zvláštní komisi, která měla pro potřeby českých gymnázií a reálek připravit německo-český slovník vědeckého názvosloví.⁸⁾ Na pomoc ke své rozsáhlé práci si komise — P. J. Šafařík, F. L. Čelakovský, K. J. Erben, K. Štorch a J. Jireček — přizvala řadu dalších odborníků. K nim patřil i Vojtěch Šafařík, který pro připravovaný slovník zpracovával materiál z oblasti chemie, geologie a astronomie.

Tvorba českého chemického názvosloví byla jedním z nejobtížnějších úkolů komise. Vojtěch Šafařík při této činnosti navazoval na dílo, které v tomto směru vykonal, za pomoci Josefa Jungmanna, Josefa Svatopluka Presla a jež bylo zachováno hlavně v Preslově knize „Lučba čili chemie zkusná“ (I. díl, Praha 1828; II. díl, Praha 1835). Po celou dobu tvorby základů českého chemického názvosloví se museli jeho autoři obrátit mezi mnoha často protichůdnými chemickými teoriemi, jež se týkaly jak nejmenších částic hmoty, tak i otázek atomových a slučovací vah, ekvivalentů — rovnomocnin. Ještě v padesátých letech minulého století chemici plně nevysvětlovali pojem chemického mocenství a nejasnosti a zmatky v základních pojmech nevyřešil ani mezinárodní kongres chemiků, který se konal roku 1860 v Karlsruhe. Znalost této situace nás bezpečně chrání před ahistorickou kritičností vůči dílu hlavních tvůrců českého chemického názvosloví.

Výsledku Šafaříkovy práce však hrozilo ještě jedno nebezpečí, kterému se obrátit vyhnul. Nenechal se totiž ovlivnit pokusy o vytvoření „čistě českého“ chemického názvosloví, které podnikali na přelomu čtyřicátých a padesátých let 19. století K. S. Amerling a F. S. Kodym. Šafařík, jak později pravdivě zdůrazňoval, zůstal „... na cestě Preslem ražené, položiv sobě za cíl, abych jeho zásady, možná-li ještě důsledněji provedl, abych všemožně vymýtil, co by se přičilo ústrojí jazyka a jmenovitě, abych bránil purismu přílišnému, jehož provedení rozsáhlost věd den ode dne nemožnějším činí a jehož důsledné zavedení do všech jazyků evropských by vědy učinilo dělidlem, nikoliv spojídlem člověčenstva: chtěl jsem se, jedním slovem řečeno, přiblížit vědeckému (řecko-latinskému) názvosloví vše-evropskému, pokud tomu genius slovanštiny dovoloval.“⁹⁾

Vojtěch Šafařík velice šťastně upustil od mnoha Preslem zaváděných „ryze českých“ názvů prvků (např. nebesník — uran, těžík — wolfram, chaluzík — jód)

⁸⁾ Základní informace o vzniku Německo-českého slovníku vědeckého názvosloví pro gymnázia a reálné školy (Praha 1853, 342 s.) obsahuje především předmluva tohoto slovníku (s. III—VIII), jejímž autorem je P. J. Šafařík.

⁹⁾ Šafařík, V.: Základové chemie čili lučby, Praha 1860, předmluva, s. V—VI.

a od jejich českých symbolů. Při tvorbě názvů sloučenin vycházel — podobně jako Presl, ale přitom mnohem důsledněji — z dualistické elektrochemické teorie J. J. Berzelia a z tehdejšího pojetí ekvivalentů — rovnomocnin, které chápal jako „základní čísla, podle kterých se prvkové ve svých sloučeninách spravují“.¹⁰⁾ K Preslem zavedeným pěti koncovkám vyjadřujícím poměry prvků. Šafařík zavedl ještě koncovku -ičnatý (pro poměr 2:1) a koncovku -istý (pro poměr 1:7). Toto upravené a podstatně doplněné a upřesněné Preslovo české chemické názvosloví Vojtěch Šafařík poprvé uveřejnil v „Německo-českém slovníku vědeckého názvosloví pro gymnázia a reálné školy“ (Praha 1853, 342 s.), jehož vydáním byla dovršena činnost komise vedené P. J. Šafaříkem. Způsob tvorby českého názvosloví vysvětlil sám P. J. Šafařík v úvodní stati slovníku.

Je nesporné, že dvaadvacetiletý Vojtěch Šafařík při tvorbě českého chemického názvosloví, které se stalo pevným základem pro pozdější rozvoj česky psané pedagogické a vědecké chemické literatury a jedním z předpokladů kvalitní interpretace výsledků vývoje evropské chemie studentům českých středních, odborných a později i vysokých škol, prokázal odbornou a vědeckou erudici a vrozený cit pro živý český jazyk (zde ovšem nesmíme zapomínat ani na zřejmou pomoc P. J. Šafaříka). Šafaříkem dotvořená česká chemická nomenklatura plně vyhovovala do té doby, pokud bylo chemické složení anorganických látek vyjadřováno ekvivalenty. Obtíže nastaly tehdy, když ekvivalenty byly nahrazovány atomovými vahami prvků (relativními atomovými hmotnostmi) a když byl zaváděn pojem mocenství prvků. Trvalo však téměř padesát let, než byla roku 1918 tato situace vyřešena přijetím reformy Somnier-Bařkovy a Votočkovy. Avšak také Alexander Sommer-Batěk a Emil Votoček svůj návrh na reformu české chemické nomenklatury vypracovali na těch pevných základech a zásadách, které položili J. S. Presl a V. Šafařík.¹¹⁾

Šafaříkův podíl na tvorbě českého chemického názvosloví se tak stal významnou, i když ve své době nepřilíš doceněnou součástí snah po vytvoření jazykové české přírodovědy. V padesátých letech stál v čele těchto snah Jan Evangelista Purkyně a Vojtěch Šafařík se horlivě účastnil mnohých podniků, které Purkyně inspiroval. Podílel se na přednáškách Přírodnického odboru českého muzea, zúčastnil se příprav na vydávání časopisu „Živa“¹²⁾ a publikoval v něm řadu článků. Ve své původní experimentální práci chemika studoval kyanoplatnatany. Zabýval se však také i dalšími přírodními vědami, především astronomií, meteorologií a geologií. Do češtiny překládal německou přírodovědeckou literaturu a velice aktivní byl i v mnoha dalších oblastech českého vědeckého, kulturního a politického života. Při tom celkem nevšimavě přecházel stále mrzutější výtky svého otce, který se domníval, že podstoupení státní zkoušky na univerzitě (ta byla předpokladem pro skutečné ustanovení Vojtěcha Šafaříka profesorem na reálce) by bylo pro budoucí

¹⁰⁾ Tamtéž, s. 6—7.

¹¹⁾ Votoček, E.: Chemie anorganická, Praha 1922, s. 124.

¹²⁾ Purkyně, J. E.: Sebrané spisy, sv. VIII., Praha 1960, s. 190.

životní perspektivu daleko větší jistotou, než sebehlubší studium mnoha problémů tehdejší přírodovědy.

V polovině padesátých let dolehaly na Vojtěcha Šafaříka velké existenční starosti. Po uzavření konkordátu mezi monarchií a katolickou církví (v srpnu 1855) musel jako protestant v dubnu 1856 opustit své místo na české reálce¹³⁾ a ani jeho kolegové mu přitom neprojevili příliš velkou solidaritu.¹⁴⁾ Bylo mu však poskytnuto státní stipendium na zahraniční studijní pobyt. V letech 1856 až 1858 Šafařík nejprve studoval přírodní vědy na berlínské univerzitě a potom chemii na univerzitě v Göttingen, v proslulé laboratoři Friedricha Wöhlera, který jeho vědeckou práci orientoval především na chemii vanadu.¹⁵⁾ Mimo to se Šafařík ve Wöhlerově laboratoři zabýval (společně s W. Hallwachsem) studiem organokovových sloučenin. Výsledkem této práce byla příprava diethylmagnesia, první organické sloučeniny hořčíku. Ještě po více než čtyřiceti letech, na počátku našeho století, když se organické sloučeniny hořčíku staly v podobě tzv. Grignardových činidel důležitou pomůckou pro četné syntézy organických sloučenin, byla Šafaříkova a Hallwachsova práce, publikovaná roku 1858 v Liebigoých a Wöhlerových „Annalen der Chemie“ (109, 206), připomínána v odborné literatuře jako jeden z prvních významných kroků na cestě k poznání organokovových sloučenin.¹⁶⁾

Výsledky Šafaříkovy práce a studia u Wöhlera ukázaly, že Šafařík byl v padesátých letech „... na nejlepší cestě stát se moderním chemickým badatelem.“¹⁷⁾ I sám Wöhler — v dopise, který roku 1858 poslal vídeňskému ministrovi kultu a vyučování hraběti Thunovi — byl přesvědčen, že V. Šafařík prokázal schopnost vykonávat špičkovou vědeckou a pedagogickou práci a že je „... mladým talentovaným mužem, jehož si bude jednou Rakousko vážit.“¹⁸⁾

Roku 1860 vyšla Šafaříkova více než osmisetstránková česká učebnice „Základové chemie čili lučby“.¹⁹⁾ Kniha byla výsledkem Šafaříkovy mnohaleté práce. O její vydání Vojtěch Šafařík dlouhá léta marně usiloval a teprve po pokorných intervencích P. J. Šafaříka²⁰⁾ se roku 1858 rozhodla knihu vydat Matice česká. Trvalo téměř dva roky, než Šafaříkovy „Základové chemie“ vyšly. Staly se jedním z nejvýznamnějších příspěvků ke vzniku jazykově české přírodovědy a zasloužily se o demokratizaci vědy v rámci české společnosti druhé poloviny 19. století. Voj-

¹³⁾ Archív Univerzity Karlovy, f. Filozofická fakulta, osobní spis profesora Vojtěcha Šafaříka.

¹⁴⁾ Frič, J. V.: Paměti, sv. 2, Praha 1960, s. 484.

¹⁵⁾ Šafařík, A.: Beiträge zur Kenntnis der Vanadienverbindungen, Sitzungsber. kaiserl. Akademie d. Wissensch. Mat.-naturwiss. Classe, XXIII. B., 3—17 (1858).

¹⁶⁾ Schmidt, J.: Organische Magnesiumverbindungen und ihre Anwendung zu Synthesen, Stuttgart 1905, s. 1—2.

¹⁷⁾ Brauner, B.: Dimitrij Mendělejev, in Dopisy D. I. Mendělejeva českému chemiku Bohuslavu Braunerovi, Praha 1952, s. 41.

¹⁸⁾ Citace převzata z: Literární archív PNP, pozůstalost V. Šafaříka, životopis V. Š. sepsaný Paulinou Šafaříkovou (originál Wöhlerova dopisu jsme nenalezli).

¹⁹⁾ Šafařík, V.: Základové chemie čili lučby, v Praze, pomocí Matice české. 803 s., mimo zvlášť stránkovanou předmluvu.

²⁰⁾ Literární archív PNP, pozůstalost Vojtěcha Šafaříka, dopis P. J. Šafaříka z 5. 5. 1858 (adresát není uveden).

těch Šafařík sice v padesátých letech nepsal obecné úvahy o potřebnosti jazykově české přírodovědy, ale svým rozsáhlým kompendiem v praxi dokázal, že teorie a konkrétní poznatky chemie je možno na úrovni, srozumitelně a systematicky interpretovat českým jazykem. Svým kompendiem dal Šafařík české chemii vysokoškolskou učebnici dříve, než se české přednášky z chemie prosadily na pražských vysokých školách. Dramatický vývoj chemie v druhé polovině 19. století a Šafaříkova komplikovaná cesta k vysokoškolské profesuře však způsobily, že Šafařík pro své vysokoškolské posluchače musel nakonec psát učebnice nové.

Šafaříkova kniha byla právem velice vřele přijata ve zprávě, která byla roku 1860 otištěna v Purkyňově „Živě“²¹⁾ ale to nijak nemohlo ulehčit smutnou a svým způsobem paradoxní osobní situaci jejího autora, který dlouho nenalézal v Čechách existenční uplatnění. V letech 1859—1861 byl Vojtěch Šafařík profesorem na soukromé obchodní akademii ve Vídni. Potom roku 1863 marně žádal o místo českého profesora chemie na pražské polytechnice²²⁾ a nebylo vyhověno ani jeho první žádosti o místo skriptora knihovny polytechniky, kterou podal roku 1864. Když po schválení „Organického statutu“ pražské polytechniky (r. 1863) byla na této škole prosazena jazyková rovnoprávnost a byly vypsané konkursy na místa českých profesorů některých základních předmětů, V. Šafařík se do konkursu na místo řádného profesora všeobecné a speciální chemie v českém vyučovacím jazyce ani nepřihlásil. Zřejmě zvážil své málo nadějně vyhlídky ve srovnání s tehdy známým českým poslancem a politikem Janem Staňkem a asi bral ohled také na to, že se o místo českého profesora ucházel jeho učitel, přítel a první chemik, jenž českým jazykem publikoval své experimentální práce, B. B. Quadrat. Ani Quadrat, přes bohatou vědeckou a publikační činnost a velké pedagogické zkušenosti, které získal jako Redtenbacherův asistent na pražské univerzitě a jako profesor brněnské polytechniky, v konkursu neuspěl. Místo prvního český vyučujícího vysokoškolského profesora chemie dostal Jan Staněk.²³⁾

V polovině roku 1864 začal Šafařík vážně uvažovat o získání učitelského místa na některé ruské nebo německé univerzitě. V dopise ze srpna 1864 (zřejmě V. V. Tomkovi) si s trpkou ironií stěžoval na pražské „otce vlasti“ a „tribuny plebis“, kteří mu — jako např. F. L. Rieger — ani neodpověděli na jeho dopisy. A pokračoval: „... každý prachobyčejný člověk s mými vlohami a mou učeností by byl ve světě trochu dále než já. Pořád mi jen píší z Prahy: My Vás potřebujeme, my nemáme důkladných pracovníků, přijďte sem, až tu budete, my se o Vás postaráme. Merci bien! Na práci jsem dobrý, ale koláče si nechají pánové sami pro sebe. Vždyť ani skriptorství mi nedali...“²⁴⁾

²¹⁾ Živa, 8, 1860 sv. 3, s. 190—192.

²²⁾ Velflík, A. V.: Dějiny technického učení v Praze s dějinným přehledem nejstarších inženýrských škol, jakož i akademií v Rakousku, na nichž bylo vědám inženýrským nejdříve vyučováno, I. díl, Praha 1906—1909, s. 407.

²³⁾ Hájek, B., Niklíček, L., Manová, I.: Jan Staněk — ..., s. 86—87.

²⁴⁾ Literární archiv PNP, pozůstalost Vojtěcha Šafaříka, dopis Vojtěcha Šafaříka z 25. 8. 1864.

Teprve roku 1865 dostal Šafařík místo skriptora knihovny pražské polytechniky. Pracoval zde pod nesnášenlivým dohledem německých profesorů, kteří si právě jeho často vybírali za záminku k zostřování vztahů mezi německou a českou částí profesorského sboru a za jeden z údajných argumentů, že jazykově utrakvistická polytechnika by měla být rozdělena na dvě samostatné polytechniky — českou a německou.²⁵⁾ Polytechnika Šafaříkovi ani neumožnila, aby si osobně mohl převzít doktorát filozofie, který mu roku 1867 na základě disertace o sloučeninách vanadu udělila univerzita v Göttingen. Až po smrti Jana Staňka roku 1868 začal Šafařík suplovat české přednášky z všeobecné a analytické chemie na dvoj-jazyčně pražské polytechnice.

Do svých čtyřiceti let tak byl přední český chemik postihován neuznáním, které nemůžeme vysvětlovat pouze národnostním útlakem a „obecnými“ politickými poměry, které byly vlastní celé rakouské monarchii. Jejich podstatu spíše nalezneme v nezájmu některých reprezentantů české politiky o uplatnění talentu, který Vojtěch Šafařík mnohokrát prokázal. To vše, spolu se strastmi celé rodiny P. J. Šafaříka, špatným zdravotním stavem a s mnohými problémy materiálního charakteru, zanechalo stopy na poněkud uzavřené osobnosti Vojtěcha Šafaříka.

Po rozdělení pražské polytechniky na dvě vysoké školy — českou a německou — byl Vojtěch Šafařík roku 1869 jmenován řádným profesorem všeobecné a analytické chemie na Českém polytechnickém ústavu Království českého.²⁶⁾ Profesorem chemické technologie byl na této škole jmenován František Štolba.

V prvních letech po svém jmenování vysokoškolským profesorem se V. Šafařík musel zabývat řadou vědeckých, pedagogických a organizátorských úkolů. Šafaříkovým hlavním úkolem bylo vybudovat na české polytechnice výuku všeobecné a analytické chemie tak, aby její úroveň odpovídala neustálým a převratným změnám ve všech oblastech tehdejší chemie. Přitom se Šafařík musel zabývat problematikou, jejíž hranice začínaly u sledování dramatických změn v základních chemických teoriích a končily u vleklých sporů o zvýšení platů asistentům či u starosti o základní vybavení každého studenta při cvičeních v laboratoři. Kromě toho V. Šafaříka a F. Štolbu zaměstnávaly jak časté změny v organizaci české polytechniky vůbec, tak i změny v obsahu a rozsahu výuky chemie na této škole zvlášť.

Vojtěch Šafařík jako žák Redtenbacherův a Wöhlerův měl ty nejlepší vzory k tomu, aby své posluchače seznamoval se základy vědecké činnosti. Avšak zkušenosti, které získal u svých velkých učitelů, se až příliš často ostře střetávaly s drsnou konkrétní realitou podmínek prvních let výuky chemie na samostatné české polytechnice. Příčinu tohoto stavu bychom mohli nalézt především v tom, že česká polytechnika se rozhodně netěšila obzvláštní přízni jí nadřazeného zemského

²⁵⁾ Ondrášková, K.: Vývoj knihoven na ČVUT v Praze v 19. století, Acta polytechnica, VI, 1, 1969, s. 55—65.

²⁶⁾ Archiv ČVUT, I. Rektorát české techniky, Protokoly o schůzích profesorského sboru, schůze 4. 10. 1869.

výboru a sněmu Království českého, v sedmdesátých letech ovládaného převážně německými úředníky a politiky.

Šafaříkovy přednášky z obecné a analytické chemie patřily podle pozdějších vzpomínek posluchačů polytechniky k nejsilnějším zážitkům jejich vysokoškolského studia. Vojtěch Šafařík imponoval studentům svým rozsáhlým přírodovědeckým, historickým a literárněvědným vzděláním. Například Bohuslav Raýman, který na pražské polytechnice studoval v letech 1872—1875, ještě téměř po třiceti letech byl Šafaříkovi vděčen jako „modernímu učiteli chemie“, který v podmínkách, kdy na polytechnice nebyly výzkumné laboratoře, měl radost z každého úspěchu svých žáků v laboratořích zahraničních.²⁷⁾

Také Bohuslav Brauner roku 1908, v době, kdy jeho vztah k Šafaříkovu dílu byl už dávno poznamenán mnohou osobní hořkostí, vzpomínal, že ho ke studiu na české polytechnice roku 1873 přivábila „... slavná a tajuplná osobnost Vojtěcha Šafaříka“.²⁸⁾ V letech 1873—1875 Brauner poslouchal Šafaříkovy přednášky z anorganické a organické chemie a absolvoval pod Šafaříkovým vedením praktická cvičení z kvalitativní a kvantitativní chemické analýzy.²⁹⁾ Brauner napsal, že Šafařík ve svých přednáškách „... předvedl svým žákům chemii jakožto dílo vynikajících osob, jakožto souvislou řadu fakt, kterou znamenití badatelé odkryli a početných, mnohdy prudkých diskusích teoreticky osvětili a srovnali.“³⁰⁾ Je nesporné, že uvedený Šafaříkův způsob výkladu základních chemických teorií se v počátečním období emancipace české přírodovědy stával prostředkem neustále připomínajícím nutnost jejího aktivního zařazení do širšího mezinárodního kontextu. Svým objektivním působením na posluchače musel mimo jiné ukazovat na absurdnost ještě stále přežívajícího provincionalismu a na nebezpečí pouze „vlastivědného“ pojetí přírodovědecké práce v Čechách.

Jinak prý, podle Braunera, byl při hlubším studiu odborné literatury každý Šafaříkův žák ponechán sám sobě a „... zejména návod k samostatnému chemickému řešení třeba i malých problémů vědeckých nenáležel do vyučovacího programu školy Šafaříkovy.“³¹⁾ Brauner však už nedodává, že pro individuální přístup a pro řízení samostatné práce studentů Šafařík neměl na české polytechnice ani čas a ani nejnütnější podmínky. Přitom o prospěšnosti uvedeného přístupu k posluchačům musel být, už jako Redtenbacherův žák, zcela a nepochybně přesvědčen.

Jistou, i když ani zde ne úplnou, představu o obsahu a úrovni Šafaříkových přednášek si můžeme vytvořit z jeho nedokončené „Rukověti chemie pro vysoké učení české“ (z této původně široce koncipované učebnice vyšly v letech 1878—1881 pouze první čtyři sešity). V úvodu k této učebnici Šafařík upřímně vysvětloval těžkou a samým převratným vývojem základních chemických teorií v šedesá-

tých letech determinovanou úlohu napsat základní studijní příručku, která by odpovídala současné úrovni světové chemie. Stojí rovněž za zmínku, že v uvedené učebnici Šafařík informoval své žáky o Mendělejevově zákonu periodičnosti prvků formulovaném roku 1869³²⁾ (ani ne rok po první Braunerově informaci o Mendělejevově objevu uveřejněné v Listech chemických).

Pod vedením či bezprostředním vlivem Vojtěcha Šafaříka a také Františka Štolby působili v letech 1869—1882 na české polytechnice v Praze ve funkci docentů, adjunktů a asistentů další chemici. Mnozí z nich se později stali významnými osobnostmi české chemie 19. a 20. století a spoluzakladateli už skutečných vědeckých škol. Z Šafaříkových mladších kolegů je třeba alespoň připomenout mnohostrannou osobnost s rozsáhlými mezinárodními vědeckými a zřejmě i politickými kontakty, docenta Karla Otakara Čecha (1842—1895), kvasného technologa a později profesora Antonína Bělohoubka (1845—1910), Šafaříkova asistenta a průkopníka agrochemie v Čechách Františka Farského (1846—1927), nadějněho cukrovarnického technologa Ferdinanda Jičínského (1846—1877) aj. Jako Šafaříkovi asistenti na pražské polytechnice začínali svou dráhu vysokoškolských učitelů profesor anorganické a analytické chemie, zakladatel české vědecké školy v analytické chemii Karel Preis (1846—1916) a první vysokoškolský učitel, který na pražské technice přednášel organickou chemii jako samostatný obor, později univerzitní profesor a významný organizátor vědy Bohuslav Raýman (1852 až 1910).

V první polovině sedmdesátých let 19. století měl Šafařík ještě dostatek sil k některým organizátorským snahám a pokoušel se také o návrat k původní vědecké práci chemika.³³⁾ Později jeho aktivita v oblasti chemie díky jiným přírodovědeckým zájmům, především o astronomii, chatrnému zdraví a i změnám v osobním životě pozvolna opadávala. Nicméně se na počátku osmdesátých let minulého století Šafařík musel znovu intenzivně věnovat zásadním otázkám další perspektivy vysokoškolské výuky chemie a české přírodovědy vůbec.

Na jaře roku 1880 probíhaly poslední přípravy na I. sjezd českých přírodovědců a lékařů, který se uskutečnil ve dnech 15.—17. května 1880 v Praze. Sjezd byl koncipován jako přehlídka úspěchů české přírodovědy druhé poloviny 19. století. Hlavním organizátorem sjezdu byl profesor Jan Krejčí. Druhou významnou osobností sjezdu byl Vojtěch Šafařík, který byl zároveň předsedou chemického odboru tohoto zasedání. Úvodní přednášku na schůzi chemického odboru sjezdu pronesl Vojtěch Šafařík na téma „O nynějších směrech práce chemické a o úkolu vědy chemické“. Nosnou myšlenkou přednášky byla úvaha o místu jazykově české pří-

²⁷⁾ Raýman, B.: Vojtěch Šafařík a K. V. Zenger, Živa, 11, 1901, s. 58.

²⁸⁾ Brauner, B.: Dimitrij Ivanovič Mendělejev, ... s. 40.

²⁹⁾ Literární archiv PNP, pozůstalost B. Braunera, vysvědčení, které V. Šafařík Braunerovi vystavil 22. 7. 1880.

³⁰⁾ Brauner, B.: c. d., s. 40.

³¹⁾ Tamtéž.

³²⁾ Šafařík, V.: Rukověť chemie pro vysoké učení české, díl I., sešit I., Praha 1878, s. 58—59.

³³⁾ Roku 1872 se V. Šafařík, spolu s F. Štolbou, K. Preisem aj., zasloužil o založení Spolku chemiků českých (r. 1872 byl protektorem a v l. 1873—1875 předsedou této organizace). V l. 1872—1875 byl redaktorem Zpráv Spolku chemiků českých. V této době publikoval studie o složení některých silikátů a zabýval se problematikou chemického zkoumání vody v pražských studních.

rodovědy v novodobých dějinách českého národa. Šafařík v ní zdůraznil, jak v době národního obrození bylo třeba překonat úzké zaměření národních snah, protože „... na pouhých básních a beletristice se trochou pedagogie a historie nelze založit novou literaturu; národ, který má toliko populární literaturu bez vědecké, žije vždycky v duševním podruží u sousedů.“³⁴⁾

Šafaříkův projev plně odpovídal tomu, co si pořadatelé I. sjezdu českých přírodovědců a lékařů předsevzali. Nechtěli, aby sjezd měl význam jenom organizační a odborný, ale snažili se mu dát také výrazný politický smysl. Sjezd měl prokázat a také prokázal, „... že v českých zemích dozrály podmínky pro to, aby byly vytvořeny další samostatné vysoké školy, které by jednak sloužily výchově české inteligence, jednak k tomu, aby při nich vznikly samostatné vědecké ústavy.“³⁵⁾

Řešení dalších osudů české vysokoškolské výuky chemie na počátku osmdesátých let Šafaříka plně absorbovalo. Od října roku 1880 byl jedním z členů komise profesorského sboru, která jednala o návrhu na stavbu „chemického domu“ české techniky.³⁶⁾ Přišlo však jednání a rozhodování ještě závažnější v době, kdy se rozhodovalo o tom, jak bude uplatněna zásada jazykové rovnoprávnosti na pražské univerzitě. Šafařík byl o průběhu jednání o českou univerzitu zřejmě dost podrobně informován. Mimo jiné i proto, že z českých poslanců v poslanecké sněmovně říšské rady se v této otázce výrazně exponoval Šafaříkův švagr, konzervativní politik Josef Jireček.³⁷⁾

Na jaře roku 1881 byla Vojtěchu Šafaříkovi nabídnuta profesura chemie na budoucí české univerzitě v Praze.³⁸⁾ I když se obával, „... že na univerzitě bude zpočátku velká mizérie a každý kousek univerzitního ústavu budeme si musiti krušně dobývatí,“³⁹⁾ rozhodl se, že nabídku přijme.

Když v březnu 1882 Vojtěch Šafařík odcházel z české techniky, mohl s uspokojením srovnávat stav výuky chemie v roce 1869 s rokem 1882. Mohl vzpomínat na těžké začátky výuky obecné a analytické chemie s jedním asistentem, na boj o každé nové místo pro studenty v laboratořích, na své neúnavné úsilí o zlepšení materiálního a společenského postavení asistentů. Všichni si jej zde vážili. Byl tvůrcem prvního českého vysokoškolského centra rozvoje obecné, anorganické, organické

³⁴⁾ Šafařík, V.: Proslov ku první schůzi chemického odboru sjezdu přírodovědců českých, Praha 1880, s. 3.

³⁵⁾ Nový, L. a kolektiv: Dějiny exaktních věd v českých zemích do konce 19. století, Praha 1961, s. 223.

³⁶⁾ Archiv ČVUT, f. Rektorát české techniky, Protokoly o schůzích profesorského sboru, schůze 5. 10. 1880 aj. Blíže o této problematice viz Lomíč, V.: Dějiny Českého vysokého učení technického, 1. díl, sv. 2., část 1., Praha 1978, s. 111–121.

³⁷⁾ Jinak zcela výstižnou charakteristiku vztahu V. Šafaříka k J. Jirečkovi podal v jednom ze svých dopisů J. V. Frič: „Šafařík je švagr Jirečkůvi — ač ho vystát nemůžeme!“ [Cvejn, K. /editor/]: Frič v dopisech a denících, Praha 1955, dopis J. V. Friče V. K. Šemberovi z 13. května 1880.

³⁸⁾ Literární archiv PNP, pozůstalost B. Braunera, dopis V. Šafaříka B. Braunerovi z 28. dubna 1881.

³⁹⁾ Literární archiv PNP, pozůstalost V. Šafaříka, dopis V. Šafaříka B. B. Quadratovi z 23. června 1881.

ké a analytické chemie. České technice a pedagogické činnosti obětoval poslední životní příležitost k návratu k vlastní původní experimentální vědecké práci chemika. Jeho žáci působili snad ve všech odvětvích průmyslu v Čechách a na Moravě, na středních školách a nejlepším z nich zajistil alespoň základní podmínky pro vědeckou práci. Přesto Šafařík neměl čas na dlouhé vzpomínání a bilance. Budování univerzitního pracoviště totiž přineslo nemalé starosti a strasti.

2. CHEMIE NA FILOZOFICKÉ FAKULTĚ ČESKÉ UNIVERZITY V OSMDESÁTÝCH LETECH 19. STOLETÍ

Chemie, podobně jako ostatní přírodní vědy, byla až do roku 1920 na české univerzitě vyučována na filozofické fakultě. V této době byla hlavním úkolem filozofické fakulty příprava profesorů pro česká gymnázia, reálky a odborné školy. Většina posluchačů filozofické fakulty proto zakončovala své studium státními zkouškami ze dvou až tří předmětů. Examinátory ve zkušebních komisích pro učitelství na gymnáziích (komise byly na univerzitě administrativně nezávislé) byli zpravidla univerzitní profesori. V tomto směru byla jednou z mála výjimek zkušební komise pro chemii, v níž vedle univerzitního profesora Vojtěcha Šafaříka byl examinatorem profesor na technice Karel Preis.⁴⁰⁾ Nejprve pouze několik jednotlivců podstupovalo univerzitní rigorózní zkoušky, které byly předpokladem pro složení doktorátu.⁴¹⁾ Kromě toho chemii na filozofické fakultě studovali farmaceuti a základní kurs obecné a organické chemie zde poslouchali medicí.⁴²⁾

Na počátku své činnosti měla česká filozofická fakulta v Praze čtyři přírodovědecké ústavy (fyzikální, mineralogický, geologický a zoologický) a chemickou laboratoř, jejímž ředitelem byl profesor Šafařík. Teprve od roku 1891 bylo „C. k. chemické laboratorium“ přejmenováno na ústav. Podmínky, za kterých pracoval chemický ústav české univerzity v prvním období svého vývoje, popsal Jaroslav Gol' taktó: „Ne bez příčiny v prvních letech ani ústavem se nenazýval. Byl na hořejším konci Spálené ulice (č. 4), v domě „U Slovanské lípy“, který dnes již nestojí. O tom prvním chemickém ústavu ministr Gautsch při své první návštěvě v Praze pronesl slovo odtud tak často připomínané, že je to „evropský skandál“. Roku 1891 se ústav přestěhoval na druhou stranu Spálené ulice (č. 1) do domu Lebedova, kde přejal již také jméno ústavu na znamení jistého zlepšení, které pře-

⁴⁰⁾ Stav osob při C. k. české Karlo-Ferdinandské univerzitě v Praze. Tyto publikace uvádějí V. Šafaříka jako examinatorem komise v letech 1885–1892.

⁴¹⁾ Havránek, J.: Vybudování české univerzity a německá univerzita v letech 1882 až 1918 in Stručné dějiny Univerzity Karlovy, Praha 1964, s. 223.

⁴²⁾ Večerek, B., Taizich, J.: Výuka chemie na lékařské fakultě pražské univerzity, Chemické listy, 70, 1976, č. 9, s. 1004.

nesení do tohoto druhého provizória přece jen znamenalo. Od té doby vedle ústavu chemického v seznamu se vyskytuje také zvláštní laboratoř pro chemii farmaceutickou. Toto druhé provizorium skončilo... roku 1904.⁴³⁾

Zařizování a vedení tohoto „evropského skandálu“ způsobilo Šafaříkovi mnohou starost. Už koncem března 1882 jel do Vídně, aby tam na ministerstvu kultu a vyučování předložil své návrhy na zařízení chemické laboratoře a požádal o finanční dotaci a povolení pomocné síly. Obdržel „nejlepší sliby“, ke kterým, veden svou celoživotní zkušeností, nedlouho po návratu z Vídně jenom skepticky poznamenal: „Uvidíme kolik se z nich splní, posud nedošlo nic.“⁴⁴⁾ Ještě v srpnu 1882 nebylo rozhodnuto ani o tom, kde vlastně chemická laboratoř české univerzity bude umístěna. Šafařík už v červnu 1882 postup pražského místodržitelství komentoval ironickou poznámkou, že „... naši příznivci na Malé Straně jsou podivuhodní v umění protahování.“⁴⁵⁾ Nakonec vypracování návrhů na zařízení laboratoře Šafařík přenechal B. Braunerovi.⁴⁶⁾

Chemická laboratoř, umístěná v zadním traktu nehezkého a zchátralého domu „U Slovanské lípy“ (jinak též Portheimův dům), na jehož místě byla později postavena soudní budova, měla pouze malou posluchárnu, ve které bylo místo asi pro čtyřicet posluchačů. Nevábivé a stísněné prostory i zařízení laboratoře dávaly plně za pravdu Šafaříkovu skeptickému proroctví o „mizérii“, která jej na univerzitě očekává.

Vojtěch Šafařík měl na české univerzitě vypsány přednášky o obecné, anorganické, organické a farmaceutické chemii (každé dopoledne ve všední den, kromě soboty, jednu hodinu).⁴⁷⁾ Praktická cvičení, za která Šafařík odpovídal, byla rozdělena na cvičení pro začátečníky a pokročilá a od zimního semestru 1884—1885 byla v seznamu přednášek poprvé zvlášť uvedena také „Praktická cvičení chemická pro medicíny“. Kromě toho Šafařík v osmdesátých letech vypsál dvě veřejné přednášky; na letní semestr 1884 přednášku „Dějiny chemie, perioda alchemická“ a na letní semestr 1886 „Hlavní věty u elektrochemie“. K vlastní výzkumné práci

⁴³⁾ Goll, J.: Rozdělení pražské univerzity Karlo-Ferdinandovy a počátek samostatné univerzity pražské, Praha 1908, s. 68.

⁴⁴⁾ Literární archiv PNP, pozůstalost B. Braunera, dopis V. Šafaříka B. Braunerovi z 20. dubna 1882.

⁴⁵⁾ Tamtéž, dopis V. Šafaříka B. Braunerovi ze 17. června 1882.

⁴⁶⁾ Vyplyvá to z dopisu V. Šafaříka B. Braunerovi do Manchesteru ze dne 28. srpna 1882: „Práce budete mít dost: sestavení seznamu věcí k zařízení laboratoria potřebných, by včas mohly být zakoupeny a objednány, dále dohled na zakoupení nábytku, jen almar, stolů a digestoří. Máte-li v Manchesteru věci obzvláště následování hodné, prosím udělejte z nich přibližné skici s udáním hlavních měř.“ (Literární archiv, pozůstalost B. Braunera.)

⁴⁷⁾ Blíže viz Seznamy přednášek na C. k. české Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze. Šafaříkovy přednášky jsou v seznamech uváděny většinou pod prostými názvy (chemie anorganická, organická, farmaceutická). Pouze v prvních dvou letech Šafaříkova působení na univerzitě jsou názvy širší (např. „Obecná chemie hledě k medicíně a farmácii“). V seznamech jsou Šafaříkovy přednášky z chemie vypisovány od zimního semestru 1882—1883 až do zimního semestru 1891—1892 — s výjimkou pro letní semestr 1891, kdy výuka chemie byla oficiálně rozdělena mezi Braunera, Raýmana a Bělohoubka.

chemika se Šafařík nevrátil ani na univerzitu. Avšak jako profesor s rozsáhlými encyklopedickými znalostmi jistě s úspěchem plnil úlohu pedagoga vychovávajícího budoucí středoškolské učitele.

Svým studentům na univerzitě Šafařík velice pohotově poskytl učebnici. Už koncem roku 1884 vydal své třetí obsáhlé kompendium, nazvané „Počátkové chemie“. Byla to jedna z prvních tištěných přírodovědeckých učebnic určených pro českou univerzitu. Přesné hodnocení této Šafaříkovy učebnice chemie podaly „Listy chemické“, které ocenily především pasáže o anorganické chemii a konstatovaly, že autor zachoval „... všude jasnosti a jednoduchosti co největší a vyhýbal se pečlivě všem problémům do té doby sporným“.⁴⁸⁾ Zároveň však upozornily, že organické chemii Šafařík věnoval „... poněkud příliš málo místa“.⁴⁹⁾

Akademik F. K. Studnička vzpomínal, jak Šafaříkova „pěkná“ učebnice byla ještě v počátcích jeho studia na české lékařské fakultě v Praze (začal zde studovat roku 1889) „... prvou a dlouhou dobu jedinou českou vysokoškolskou učebnicí, již jsme dostali do rukou. Poprvé jsme při svém studiu nebyli odkázáni na ‚archy‘, někdy velmi ošemetné; byla to pro nás velká zvláštnost, že jsme se mohli učit podle tištěného.“⁵⁰⁾ Přitom „již tehdy“ studium učebnice nahrazovalo návštěvu přednášek těm, na něž se nedostalo místo v malé posluchárně a kteří místo na přednášky šli „... na Karlovo náměstí nebo někam do kavárny.“⁵¹⁾ Studnička však mezi ně zřejmě nepatřil, protože ještě po šedesáti letech si pamatoval, že „Šafařík přednášel tichým, dosti monotónním hlasem a doplňoval své výklady četnými pokusy, které jsme ovšem na dálku nemohli vždy sledovati. Na štěstí byla posluchárna malá a přední lavice byly těsně u stolu, na němž se experimentovalo, a tak nám horlivějším nemuselo mnoho ujít.“⁵²⁾

Ne tak jednoznačně pozitivně jako na polytechnice se vyvíjely vztahy mezi profesorem Šafaříkem a dalšími jeho spolupracovníky v univerzitní chemické laboratoři. Ve školním roce 1882—1883 byli v laboratoři, kromě Šafaříka, zaměstnáni adjunkt dr. Bohuslav Brauner, dále asistent a laborant.

Syn významného českého politika F. A. Braunera a z matčiny strany vnuk prvního profesora chemie na pražské polytechnice K. A. Neumanna Bohuslav Brauner (1855—1935) prošel před svým příchodem na českou univerzitu rozsáhlým chemickým vzděláním. Už na pražském gymnáziu v Křemencově ulici měl štěstí na skvělého učitele chemie, kterým byl Rochlederův žák, mineralog a jeden ze zakladatelů mikroanalýzy Emanuel Bořický (1840—1881). V letech 1873 až 1876 Brauner studoval na české polytechnice v Praze u V. Šafaříka, K. Preise a F. Štolby a zároveň byl zapsán na pražské univerzitě, kde studoval chemii

⁴⁸⁾ Listy chemické, 9, 1885, č. 3, s. 81.

⁴⁹⁾ Tamtéž.

⁵⁰⁾ Studnička, F. K.: Ze vzpomínek na počátky mého studia na lékařské fakultě české univerzity v Praze před šedesáti roky, Praha 1950, s. 11.

⁵¹⁾ Tamtéž.

⁵²⁾ Tamtéž.

u profesorů Liebena a Linnemanna a fyziku u profesora Ernsta Macha. V Linne mannově laboratoři Brauner pracoval na studii o působení kyanatanu stříbrného na isobutyljodid, kterou roku 1880 předložil jako úspěšnou disertační práci. Svě zaměření na řadu základních otázek anorganické chemie Brauner prohloubil v letech 1878—1879 prací v laboratoři R. W. Bunsena v Heidelbergu a v letech 1880 až 1882 v laboratoři H. E. Roscoe v Manchesteru. Od roku 1877 byl obdivovatelem a později i spolupracovníkem a blízkým přítelem D. I. Mendělejeva. Na českou univerzitu přišel Brauner již jako vědec, který publikoval řadu významných původních prací o Mendělejevově periodické soustavě prvků, relativních atomových hmotnostech prvků a chemii prvků vzácných zemin, která se měla stát jeho celoživotním vědeckým zájmem.⁵³⁾

Na tom, aby Bohuslava Braunera získal na místo adjunkta své univerzitní laboratoře, Šafaříkovi velice záleželo. Je nesporné, že sám fakt této Šafaříkovy volby byl v době jeho činnosti na univerzitě rozhodnutím, které perspektivám vývoje chemie na Karlově univerzitě prospělo. Už na jaře roku 1881, tedy v době, kdy Šafaříkovi bylo nabídnuto místo profesora na české univerzitě, se Šafařík v jednom ze svých dopisů Braunerovi do Manchesteru ptal, zda by Brauner k němu šel jako adjunkt nebo asistent, protože: „Vyznám, že k Vám ze všech žáků svých nejvíce lásky a důvěry mám, Vás bych si nejvíce přál za pomocníka a myslím, že bych s Vámi něco vyvedl. Jsou zde jiné schopné síly, ale dílem jsou to technické, kteří na univerzitu nenáleží, dílem jich osobně dosti neznám a úřad adjunkta resp. asistenta je toliko zčásti úřad schopnosti, zčásti také úřad důvěry a sympatie.“⁵⁴⁾

Se stejným dotazem se Šafařík na Braunera obrátil v dopise z 11. března 1882, tedy čtyři dny po svém jmenování univerzitním profesorem. V něm už přímo Braunera prosil, aby brzy odpověděl, „... bych se ihned vykázáti mohl, žeť už někoho mám; předvídám, že mi budou nabízeny rozličné jiné osobnosti a třeba snad i bude jemně na mne tlačeno...“⁵⁵⁾ Brauner odpověděl na tento dopis obratem a o nabízené místo projevil zájem. Šafařík byl nadšen.⁵⁶⁾ To, že si Braunera vybral za adjunkta, sdělil ihned vídeňskému ministerstvu kultu a vyučování a byl spokojen, když jeho volbu chválili profesori Eiselt, Kořistka, Studnička, Lieben a Štolba.⁵⁷⁾

Návrh na jmenování B. Braunera adjunktem chemie Šafařík oficiálně přednesl na zasedání profesorského sboru filozofické fakulty české univerzity dne 5. června

⁵³⁾ Úplný seznam Braunerových vědeckých prací je uveden v práci J. S. Štěrby — Böhma: Bohuslav Brauner, Praha 1935, s. 41—52.

⁵⁴⁾ Literární archiv PNP, pozůstalost B. Braunera, dopis V. Šafaříka B. Braunerovi z 8. dubna 1881.

⁵⁵⁾ Tamtéž, dopis V. Šafaříka B. Braunerovi z 11. března 1882.

⁵⁶⁾ „Vaše psaní jsem dostal včera a velice se jím potěšil; nyní hledím vesele vstříc novým pracem, které mne na univerzitě čekají, věda že budu mít věrného pomocníka, který mne může zastati v čas potřeby na katedře a v laboratoři. Jest pravděpodobno, že to s nabytím nového laboratoria půjde ztuhla.“ (Literární archiv PNP, pozůstalost B. Braunera, dopis V. Šafaříka B. Braunerovi z 20. března 1882).

⁵⁷⁾ Tamtéž, dopis V. Šafaříka B. Braunerovi z 9. května 1882.

1882.⁵⁸⁾ Návrh byl profesorským sborem jednomyslně schválen a Šafařík vyvíjel horečnou aktivitu, aby jej schválilo i ministerstvo vyučování. V polovině 1882 Braunerovi napsal: „Já sám s děkanem profesorem Studničkou a s kolegou profesorem Kvíčalou půjdu za týden do Vídně, abych Vaše jmenování a rozhodnutí stran mého laboratoria popohnal co nejvíce. Vaše jmenování za adjunkta je tak jisté, jak toliko podobná věc býti může; snad se protáhne o něco déle, nežli v okolnostech normálních, tj. kdybychom nahoře měli upřímnějších přátel; ale stane se jistotně.“⁵⁹⁾ Šafařík Braunera prosil, aby neodkládal svůj odjezd z Manchesteru. Přitom projevil zřejmě pochopení i pro to, že Brauner z laboratoře profesora Roscoe nijak zvlášť nespáchal. Napsal: „Já Vás už teď bolestně postrádám, ačkoliv bych sám byl raději praktikantem u Roscoe nežli profesorem na pražské univerzitě; v nauce bych tam mohl pracovat desetkrát více nežli zde.“⁶⁰⁾

Dekret, kterým byl Brauner jmenován adjunktem chemické laboratoře české univerzity, obdržel Šafařík 27. srpna 1882. Druhý den nato napsal Braunerovi dopis a vyzval jej, aby se co nejdříve vrátil do Prahy. Brauner Šafaříkovo přání splnil a už v září vypracoval v Praze seznamy potřebného zařízení laboratoře.⁶¹⁾ S funkcí adjunkta převzal na sebe řadu povinností. Vedl praktická cvičení, měl mnoho každodenních trápení se zařizováním laboratoře, vedl účty drobných výdání za chemikálie apod.

Na jaře roku 1883 si Brauner podal žádost o habilitaci. O žádosti jednal profesorský sbor filozofické fakulty 31. května 1883. K Braunerově habilitaci byla zvolena tříčlenná komise, jejímiž členy byli profesori Vojtěch Šafařík, fyzik Čeněk Strouhal (1850—1922) a mineralog Karel Vrba (1845—1922).⁶²⁾ Na zasedání profesorského sboru filozofické fakulty dne 21. června 1883 přečetl děkan fakulty (za nepřítomného V. Šafaříka) referát komise k Braunerově žádosti.⁶³⁾ Ve stanovisku komise, které vypracoval V. Šafařík 13. 7. 1883, se objektivně konstatovalo, že B. Brauner má požadovanou kvalifikaci, řadu odborných publikací a že zvláště „... předmět, kterým dr. Brauner od několika let výhradně se zabývá, chemie kovů ceritových, byl už objektem prací vynikajících chemiků, jako Mosander, Rammelsberg, Bunsen, Marignac, a přece podařilo se dr. Braunovi nabýti výsledků nových, nemálo zajímavých.“⁶⁴⁾ Na základě tohoto doporučení byl Brauner připuštěn k habilitačnímu kolokviu z oboru analytické chemie minerálů. Kolokvium se uskutečnilo 12. července 1883 a profesorský sbor je jednomyslně označil za výborné. Na Šafaříkův návrh byla Braunerovi odpuštěna habilitační přednáška.⁶⁵⁾ Braunerovo jmenování a schválení soukromým docentem tedy proběhlo

⁵⁸⁾ Archiv UK, f. Filozofická fakulta, Protokoly profesorského sboru, schůze 5. 6. 1882.

⁵⁹⁾ Literární archiv PNP, pozůstalost B. Braunera, dopis V. Šafaříka B. Braunerovi ze 17. června 1882.

⁶⁰⁾ Tamtéž.

⁶¹⁾ Tamtéž, dopis V. Šafaříka B. Braunerovi (do Rostok u Prahy) z 29. září 1882.

⁶²⁾ Archiv UK, f. Filozofická fakulta, Protokoly profesorského sboru, schůze 31. 5. 1883.

⁶³⁾ Tamtéž, schůze 21. 6. 1883.

⁶⁴⁾ Archiv UK, f. Filozofická fakulta, osobní spis profesora B. Braunera.

⁶⁵⁾ Archiv UK, f. Filozofická fakulta, osobní spis profesora B. Braunera.

zcela hladce. Na zimní semestr 1883—1884 vypsál docent Brauner poprvé vysokoškolskou přednášku (1 hodina týdně) „Kvalitativní analýza se zvláštním zřetelem k metodám Bunsenovým“ a na letní semestr 1884 dvě jednogodinové přednášky „Kvalitativní analýza“ a „Analýza moče se zvláštním zřetelem k potřebám farmaceutů“.⁶⁶⁾

Vztahy mezi Šafaříkem a Braunerem byly nadále velice dobré. Podle Braunera pozdějšího tvrzení Šafařík roku 1884 Braunerovi „slíbil čestným slovem“, že jej „... v příští schůzi sborové navrhne za mimořádného profesora.“⁶⁷⁾ Nic takového však neučinil a zřejmě nalezl řadu důvěryhodných výmluv pro své jednání. V listopadu 1886 se Brauner oženil s Šafaříkovou schovankou Ludmilou. Záhy na to se vztahy mezi Šafaříkem a Braunerem vyhroutil do přímého nepřátelství. Oba se mnohokrát odvolávali na to, že se jedná o spory rodinné povahy; ty se však záhy přenesly i do vzájemného hodnocení jejich vědeckých a pedagogických kvalit a zásluh. Bylo by nesprávné a velice naivní, kdybychom z hlediska těchto sporů snižovali význam osobnosti B. Braunera, jenž právě v osmdesátých letech dozrával v osobnost zakladatele významné vědecké školy v anorganické a analytické chemii, která přerostla rámcem českého vědeckého života a již česká chemie poprvé dosáhla určitého mezinárodního ohlasu a aktivního podílu na rozvoji světové chemické vědy. Stejně nesprávné by však bylo, kdybychom Vojtěcha Šafaříka, profilující osobnost zakladatelské generace české chemie, hodnotili, jak se mnohdy stávalo, pouze podle Braunera, osobními důvody snad v jistém směru pochopitelného, jednostranně zaujatého pohledu. Jak Šafařík, tak Brauner představovali kvalitativně rozdílné etapy ve vývoji české chemie a je zcela přirozené, že i velké osobnosti dějin vědy jsou mnohdy „obyčejnými“ lidmi se svými soukromými problémy, obavami o kariéru, antipatiemi i jednostrannou zaujatostí.

Vše začalo tím, že Brauner chtěl, aby jej Šafařík navrhl mimořádným profesorem chemie. Šafařík podání návrhu oddaloval a hledal a nacházel mnoho výmluv. V říjnu 1885 se Brauner rozhodl jednat. Obrátil se na přední evropské chemiky, kteří znali jeho práce, se žádostí, aby zhodnotili jeho vědecké kvality a schopnosti. Tyto Braunerovy dopisy dostali R. W. Bunsen, H. Kopp, A. M. Butlerov, D. I. Mendělejev, L. Meyer, H. Roscoe a L. F. Nilson (většina dopisů je datována 19. října 1885). Brauner je v dopisech žádal, aby požadovaná doporučení napsali pro profesora geologie Jana Krejčího, který prý chce Braunera navrhnout mimořádným profesorem. Na otázku, která nad tímto počínáním každého musela napadnout, totiž proč Braunera mimořádným profesorem nenavrhne jemu nadřízený profesor chemie, Brauner předem odpovídal různě formulovaným tvrzením, které mu zřejmě Šafařík mnohokrát opakoval: profesor Šafařík by tak učinil rád, ale obává se, aby vzhledem k jeho blízkým vztahům k Braunerově rodině nevy-

⁶⁶⁾ Seznamy přednášek na C. k. české univerzitě Karlo-Ferdinandově v Praze, zimní semestr 1883—1884, letní semestr 1884.

⁶⁷⁾ Archív UK, f. Filozofická fakulta, osobní spis profesora B. Braunera, žádost o příplatek k penzi z 23. února 1925.

padala celá záležitost jako protekce. Dopisy pro profesora Krejčího měly být posílány na Braunerovu adresu.

Adresáti Braunerovi vyhověli už na přelomu října a listopadu 1885. Všichni pravdivě a tím také kladně oceňovali Braunerovu vědeckou práci, pouze profesoři Meyer a Bunsen vyjádřili zřejmé obavy, aby nebyli obviněni, že zasahují do záležitostí české univerzity.⁶⁸⁾

Šafařík však ani potom neprojevil v záležitosti Braunerovy profesury sebemenší iniciativu. Profesor Krejčí, zřejmě z dávného přátelství k Šafaříkovi, se také v této věci nijak neangažoval. Brauner byl stále netrpělivější. Roku 1887 se pokusil obejít předpisy a zvyklosti a se žádostí na jmenování mimořádným profesorem chemie na české univerzitě v Praze se obrátil přímo na vídeňské ministerstvo kultury a vyučování. Žádost doložil staršími vysvědčeními o svých studiích u Šafaříka, Linnemanna, Bunsena a Roscoe a již uvedenými doporučujícími dopisy předních evropských chemiků. Avšak ani tím si mnoho nepomohl.

Ministerstvo poslalo Braunerovu žádost k projednání profesorskému sboru filozofické fakulty české univerzity v Praze. Ten k posouzení žádosti zvolil v červnu 1887 komisi, jejímiž členy byli profesoři Šafařík, Krejčí a Čelakovský.⁶⁹⁾ Komisi se podařilo záležitost protahovat celý rok. Teprve, zřejmě nepřesný, zápis schůze profesorského sboru filozofické fakulty konané v červenci 1888 vypovídá toto: „Profesor Šafařík čte návrh komise za příčinu jmenování docentů Raýmana a Braunera mimořádnými profesory. Nejdříve hlasováno, aby dr. Brauner byl jmenován mimořádným profesorem — přijato jednohlasně — pak, aby dr. Raýman byl jmenován mimořádným profesorem — přijato jednohlasně.“⁷⁰⁾ O tom, proč toto usnesení nebylo respektováno, nám známé prameny nevypovídají. Ale víme, že na podzim roku 1888 byla Braunerova žádost znovu projednávána. Posuzovala ji komise, jejímiž členy byli profesoři Vrba, Čelakovský — a samozřejmě Šafařík.

Šafařík 1. října 1888 vypracoval k Braunerově žádosti zprávu, kterou podepsali i další dva členové komise. Snažil se v ní snížit význam Braunerovy vědecké práce a v závěru přímo zaútočil na Braunerovo postavení na univerzitě. Napsal, že souhlasí, aby Brauner byl jmenován mimořádným profesorem (což ve skutečnosti byl neplacený titul), ale zároveň požadoval, aby v tomto případě byl Brauner zbaven funkce adjunkta chemické laboratoře (ta byla zdrojem Braunerova hlavního příjmu). Přitom Šafaříkova argumentace pro tento návrh byla přímo krkolomná: „Co mimořádný profesor by byl kolegou řádného profesora i přednosty ústavu, s ním na rovni, co adjunkt jemu podřízen, síla pomocná, i povinen ve všem

⁶⁸⁾ Literární archív PNP, pozůstalost B. Braunera, koncepty Braunerových dopisů z října 1885 a opisy vyžádaných dopisů předních evropských chemiků jsou uloženy v kart. č. 1. Dopis D. I. Mendělejeva J. Krejčímu byl uveřejněn v knize Dopisy D. I. Mendělejeva českému chemikovi Braunerovi, Praha 1952.

⁶⁹⁾ Archív UK, f. Filozofická fakulta, Protokoly profesorského sboru, schůze 23. 6. 1887.

⁷⁰⁾ Tamtéž, schůze 12. 7. 1888.

dle jeho nařízení se zachovati.⁷¹⁾ Tento stav prý by vedl ke konfliktům, které by škodily „kolegiálnosti, chemickému ústavu a chemickému učení na naší univerzitě“.⁷²⁾

Šafaříkovou zprávou bylo Braunerovo jmenování mimořádným profesorem opět odloženo. „Kolegiálnost“ ve vztazích učitelů chemie na české univerzitě to však nezachránilo. Právě naopak. Spory se vyhrcovaly a Brauner mnohdy přešel na Šafaříkovy „způsoby boje“. Faktem je, že Bohuslav Brauner byl jmenován titulárním mimořádným profesorem až roku 1890, v době, kdy Šafařík začal už vážně uvažovat o svém odchodu z místa profesora chemie. Popsaný spor představitelů dvou rozdílných generací českých chemiků ukazuje, že Šafařík na univerzitě už zdaleka nebyl oním velkorysým profesorem polytechniky, který byl znám svou neúnavnou urputností v hájení zájmů mladších spolupracovníků. Asi sám sobě těžko přiznával, že vedle něho vyrůstá nová osobnost chemika — systematicky pracujícího vědce, pro něhož Šafaříkova minulá činnost v laboratořích Rochledera, Quadrata a Wöhlera musela být pouhým připomenutím „dávných“ dob historie vědy, zdržujícím jej od velkorysých vědeckých perspektiv.

Vedle Šafaříka a Braunera se v průběhu osmdesátých let minulého století podíleli na výuce chemie na filozofické fakultě české univerzity v Praze také další chemici. Už ve školním roce 1882—1883 zde chemii přednášeli soukromí docenti Milan Nevole (1846—1907) a August Bělohoubek (1847—1908), pozdější profesor farmaceutické chemie. Nevole byl v letech 1876—1877 Šafaříkovým asistentem na české polytechnice v Praze⁷³⁾ a v roce 1878 byl jmenován soukromým docentem „pro sloučeniny látek mastných“.⁷⁴⁾ V literatuře je Nevole nejčastěji připomínán jako Raýmanův spoluautor prvé české samostatné a na svou dobu velice moderní učebnice organické chemie, vydané roku 1881. Na české univerzitě vypsál docent Nevole na zimní semestr 1882—1883 přednášku „Úvod do chemie organické“ (dvě hodiny týdně) a v letním semestru 1883 přednášel „O kvalitativní a kvantitativní analýze sloučenin organických“ (jedna hodina týdně). Potom však pedagogické činnosti zanechal.⁷⁵⁾

V Bělohoubkově případě byly docentské přednášky začátkem dlouholeté a velice rozsáhlé pedagogické práce na filozofické fakultě. V zimním semestru 1882—1883 August Bělohoubek přednášel „O důležitých sloučeninách organických“ a v letním semestru „O alkaloidech“. V letním semestru 1884 Bělohoubek rozšířil své přednášky o téma „Chemie a analýza moče“.⁷⁶⁾ Zřejmě ani Bělohoubek se u Šafaříka netěšil nějaké zvláštní přízni. Když roku 1887 požádal o mimořádnou profesuru

71) Archív UK, f. Filozofická fakulta, osobní spis profesora B. Braunera. Šafaříkem vypracovaná „Zpráva komise o žádosti doc. dr. Braunera za jmenování mimořádným profesorem“ z října 1888.

72) Tamtéž.

73) Velflík, A. V.: c. d., II. díl, s. 239.

74) Tamtéž, s. 237.

75) Seznamy přednášek na C. k. české Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze.

76) Tamtéž.

farmaceutické chemie, profesorský sbor filozofické fakulty zvolil k posouzení jeho žádosti komisi z profesorů Šafaříka, Vrby a Čelákovského. Šafařík se při této příležitosti dostal do poněkud zvláštní situace. Celý profesorský sbor, jinak neustále zmítaný mnoha rozpory, se spojil proti Šafaříkovu názoru na Bělohoubkovu žádost. Svědčí o tom zápis ze schůze profesorského sboru, v němž čteme toto: „Profesor Vrba čte zprávy většiny komise (prof. Vrby a Čelákovského) s návrhem, aby dr. Bělohoubek jmenován byl mimořádným profesorem lučby farmaceutické. Profesor Šafařík čte návrh menšiny komise (totiž svůj návrh), proti tomu se navrhuje, aby dr. Bělohoubkovi udělena byla renumerace 1 000 zl. Návrh většiny komise přijat všemi hlasy proti jednomu (prof. Šafaříka).⁷⁷⁾ V seznamech učitelů filozofické fakulty je August Bělohoubek poprvé uváděn jako mimořádný profesor roku 1899.⁷⁸⁾

Daleko lepší vzájemné vztahy existovaly mezi Šafaříkem a B. Raýmanem, který v druhé polovině osmdesátých let začal působit, vedle svého úvazku na technice, také na české univerzitě. Roku 1886 se docent české techniky Bohuslav Raýman stal doktorem filozofie a 3. listopadu 1886 požádal, aby jeho docentura byla uznána také na filozofické fakultě.⁷⁹⁾ Jeho žádosti bylo v únoru 1887 vyhověno.⁸⁰⁾ Jako soukromý docent začal Raýman na univerzitě přednášet v zimním semestru 1887—1888 (dvě hodiny týdně o elementární organické chemii a jednu hodinu o řadě pyridinchinolinové). Do výuky chemie na univerzitě se postupně snažil prosazovat nová praktická cvičení.⁸¹⁾

Už na podzim roku 1887 požádal Raýman o udělení mimořádné profesury chemie. Komise profesorů Šafaříka, Vrby a Čelákovského Raýmanovu profesuru doporučila a v červenci 1887 toto stanovisko schválil také profesorský sbor filozofické fakulty.⁸²⁾ Ministerstvo vyučování však Raýmanovu mimořádnou profesuru schválilo až v listopadu 1890.⁸³⁾ Je otázkou, zda vzrušené události kolem profesury B. Braunera neovlivnily také tento, na tehdejší dobu neobyčejně zdouhavý, úřední postup.

K Šafaříkovým spolupracovníkům v univerzitní chemické laboratoři patřili postupně se střídající asistenti — Matěj Fischer, Karel Fragner, Antonín Polan, Jindřich Friedrich, Otakar Šulc a Zdeněk Pešta. Od roku 1886 jsou v seznamech osob

77) Archív UK, f. Filozofická fakulta, Protokoly profesorského sboru, schůze 11. 6. 1887.

78) Stav osob při C. k. české Karlo-Ferdinandské univerzitě v Praze na počátku roku 1889.

79) Štrbářová, S.: Pedagogická práce B. Raýmana, Dějiny věd a techniky, 11, 1978, č. 2, s. 88.

80) Archív UK, f. Filozofická fakulta, Protokoly profesorského sboru, schůze 2. 12. 1886 a 3. 2. 1887.

81) Štrbářová, S.: c. d., s. 88—89. V publikacích Stav osob při C. k. české Karlo-Ferdinandské univerzitě v Praze je Raýman poprvé uváděn na počátku roku 1888 jako „doktor filozofie, soukromý docent lučby organické a upotřebené, honorovaný docent lučby organické na C. k. české vysoké škole technické“.

82) Archív UK, f. Filozofická fakulta, Protokoly profesorského sboru, schůze 20. 10. 1887 a 12. 7. 1888.

83) Štrbářová, S.: c. d., s. 88.

na pražské univerzitě uvádění dva asistenti. Šafaříkovým laborantem byl Jan Novák, „majitel válečné medaile a voj. služ. kříže“.

V druhé polovině osmdesátých let Šafařík asi nebyl příliš příjemným představitelem. Spory o Braunerovu profesuru, stále se zhoršující Šafaříkův zdravotní stav, který měl za následek to, že Brauner s Raýmanem neustále museli za něho suplovat, špatné pracovní podmínky — to vše byly faktory, které rozhodně nepřispívaly k práci a životní pohodě chemiků pracujících v univerzitní laboratoři. Mimo to byl Šafařík, přes velkou opatrnost, již po třetí za svůj život zatažen do sporů o pravost údajných staročeských literárních památek.⁸⁴⁾ V letech 1886—1887 provedli Vojtěch Šafařík a Antonín Bělohoubek chemické zkoušky Rukopisu královédvorského a dospěli k závěru, že se nejedná o podvrh. Výsledky svého zkoumání publikovali roku 1887 pod názvem „Zpráva o chemickém a drobnohledném ohledání některých rukopisů muzejních“ v „Časopisu Muzea Království českého“. Uvedená zpráva se nakonec stala dlouholetým argumentem obránců pravosti rukopisů, kteří vždy, a to ještě v letech předmnichovské republiky, patřili ke krajně nacionalistické pravici české struktury.⁸⁵⁾ Ani tato skutečnost neprospěvala Šafaříkově popularitě mezi mladší vědeckou generací, jejíž příslušníci věděli, že minulost a přítomnost národa je determinována jinými okolnostmi, než jsou údajně staré literární památky, a že vědecká pravda se zájmy národa nemůže být v rozporu.

Vojtěch Šafařík se brzy dostal do vyhrocených sporů o Rukopisy přímo uvnitř profesorského sboru filozofické fakulty. V červenci 1887 se připojil k podání skupiny profesorů filozofické fakulty akademickému senátu, kteří si stěžovali, že v časopise „Athenaeum“ byly v souvislosti s rukopisným bojem vedeny na některé univerzitní profesory a docenty „prudké a neslušné útoky“.⁸⁶⁾ Byly zde konkrétně uvedeny jednotlivé články v „Athenaeu“ a mezi ně byl zařazen také článek profesora Gebauera, „... v kterém se vědecké cti profesora Šafaříka ubližuje.“ Stížnost podepsalo čtrnáct z dvaceti pěti profesorů činných na filozofické fakultě české univerzity v Praze a Šafařík se svým podpisem zařadil ke konzervativní části profesorského sboru. V této době se však chtěl věnovat jiným záležitostem. Na schůzi profesorského sboru docházel velice sporadicky, a pokud to šlo, vyhýbal se veřejným sporům.

Od konce druhé poloviny osmdesátých let 19. století byl Šafařík s vývojem univerzity i širšího politického dění stále nespokojenější. Nemohl a snad ani nechtěl se vyrovnat s politickou opozičností mladočechů, ani nechápal odpor části studentstva vůči přežitým politickým frázím, proti kultu oficiálních vůdců národa a proti izolovanosti české kultury. Univerzitní profesor Vojtěch Šafařík osmdesá-

tých let ve vztahu k věcem veřejným a k „otcům vlasti“ zvláště ani zdaleka nebyl oním nespokojeným a české politiky ironizujícím Šafaříkem let šedesátých. Značné rozdíly byly, jak jsme konečně ukázali, mezi Šafaříkem — profesorem polytechniky a univerzitním profesorem Šafaříkem.

Rušný politický život v Čechách přelomu osmdesátých a devadesátých let provázející odstranění politické hegemonie staročechů byl pro rychle stárnoucího a životními strastmi a nemocemi unaveného Šafaříka krajně nepříjemným rušením jeho snahy po osobní vyrovnanosti a klidu. V jednom ze svých dopisů z roku 1889 si svému příteli B. B. Quadratovi trpce stěžoval: „... že náš český život se proměnil v jakési všeobecné vrčení, štekání, drápání a hryzení není věc nová; bohužel platí to do jisté míry též o naší univerzitě a obzvláště o té fakultě, která jaksi sama je univerzitou in nuce.“⁸⁷⁾ A později si Vojtěch Šafařík, tentýž Šafařík, který v mládí způsobil rozptýlenou angažovaností v českém společenském a vědeckém životě svému otci tolik starostí, stěžoval na tu část českého studentstva, která „... pro samou politiku, divadlo a spolky nemá kdy, aby studovala.“⁸⁸⁾

Vojtěch Šafařík koncem osmdesátých let přestal mít zájem i o společenské pocty. Při vzniku České akademie věd a umění (zřizované v letech 1889—1891 dokonce odmítl předběžnou důvěrnou nabídku zemského výboru Království českého, který je chtěl doporučit k jmenování řádným členem této vědecké instituce.⁸⁹⁾ Veškerý čas, který mu zbýval na vědeckou práci, věnoval astronomii, v níž dosáhl mezinárodního ohlasu především svými četnými sděleními o pozorování proměnných hvězd a svými pracemi o selenografii a problémech praktické optiky. Šafaříkových astronomických pozorování si váží i současná astronomie a jeho jménem byl nazván jeden kráter na odvrácené straně Měsíce.

Šafaříkův odklon od chemie byl završen na počátku devadesátých let 19. století. Na zasedání profesorského sboru v červenci 1890 Šafařík požádal o zdravotní dovolenou a zároveň o to, aby byl zbaven povinností profesora chemie a jmenován profesorem deskriptivní astronomie („ad personam“). Obě tyto žádosti profesorský sbor doporučil ke kladnému vyřízení.⁹⁰⁾ Šafaříkovy učitelské povinnosti byly rozděleny mezi Bohuslava Braunera a Bohuslava Raýmana. Žádosti o oficiální dovolenou Šafařík v příštích několika letech několikrát opakoval s různými výsledky, ale faktem je, že chemii na univerzitě už neučil.⁹¹⁾ V červnu 1892 dokonce odmítl účast na práci komise, která měla podat návrhy na nové řádné profesory chemie. Profesorský sbor sice vyslovil očekávání, „... že pan profesor Šafařík své úřední povinnosti dostojí,“⁹²⁾ ale ten práci v komisi nadále ignoroval.

⁸⁷⁾ Literární archiv PNP, pozůstalost V. Šafaříka, dopis V. Šafaříka B. B. Quadratovi z 28. července 1889.

⁸⁸⁾ Tamtéž, dopis V. Šafaříka B. B. Quadratovi z 31. prosince 1894.

⁸⁹⁾ Tamtéž, dopis referenta zemského výboru Království českého V. Šafaříkovi ze 7. března 1890 a koncept dopisu V. Šafaříka z 11. března 1890.

⁹⁰⁾ Archiv UK, f. Filozofická fakulta, Protokoly profesorského sboru, schůze 10. 7. 1890, 17. 7. 1890.

⁹¹⁾ Tamtéž, schůze 17. 11. 1890, 16. 4. 1891, 18. 7. 1891, 15. 10. 1891, 10. 3. 1892.

⁹²⁾ Tamtéž, schůze 23. 6. 1892.

⁸⁴⁾ Hájek, B., Niklíček, L., Manová, I.: Profesor Vojtěch Šafařík... s. 50—52.

⁸⁵⁾ Viz např. brožuru uveřejněnou v edici „Tři Pruty Svatoplukovy“: Andrlík, K., Vrzalík, J.: Stručné poučení o nepadělaných rukopisech (publikace Československé společnosti rukopisné), Praha 1936.

⁸⁶⁾ Archiv UK, f. Akademický senát, inv. č. 2034 sign. J 2/1.

Šafaříkův postoj k povinnostem profesora chemie na počátku devadesátých let přesně a stručně vystihl jeho synovec, profesor Konstantin J. Jireček, který v jednom ze svých dopisů z roku 1891 napsal: „Vojtěcha vidím zřídka. Má quasi dovolenou a sedí doma. Chemii přednášejí oba noví extraordinarií Brauner a Raýman. On ostatně již dlouho si stěžoval, že výpary chemické nadále nesnáší.“⁹³⁾

Jednání o Šafaříkově žádosti o profesuru deskriptivní astronomie bylo úspěšně zakončeno až roku 1892. Šafaříkovým nástupcem ve vedení univerzitního chemického ústavu, čerstvě přestěhovaného do nového provizoria, se stal profesor Brauner, což bylo jenom oficiálním potvrzením dlouho existujícího faktického stavu. Změna oboru Šafaříkovy profesury byla v profesorském sboru filozofické fakulty české univerzity považována „... nikoliv za otázku zastoupení oboru, nýbrž za otázku čistě osobní, aby se totiž panu profesoru Šafaříkovi vzhledem k jeho otrěsenému zdraví dostalo zaměstnání příjemnějšího a zdravotnějšího.“⁹⁴⁾

Roku 1893 Šafařík napsal Antonínu Bělohoubkovi: „Chemická perioda mého života nadobro ukončena.“⁹⁵⁾ Roku 1896 byl Vojtěch Šafařík na vlastní žádost penzionován⁹⁶⁾ a 2. července 1902, po dlouhé nemoci, zemřel.

☆

Vojtěch Šafařík zaujímal v zakladatelské generaci české chemie místo prvé profilující osobnosti, a to ani ne tak svými nadějnými vědeckými pracemi z mladých let, jako významným podílem na tvorbě českého chemického názvosloví a chemické terminologie, autorstvím prvních vysokoškolských učebnic chemie, vyčerpávajícím pedagogickým působením na české polytechnice i na univerzitě a v neposlední míře i podílem na řešení řady organizačních otázek ve vývoji české přírodovědy.

V posledních dvou desetiletích Šafaříkova života se prosazovala nová, v innoha ohledech Šafaříkovi vzdálená generace českých chemiků. Její představitelé začali na přelomu 19. a 20. století vytvářet prvě české vědecké chemické školy, aktivně se podílející na světovém vývoji svého oboru. Úroveň činnosti této generace nemůžeme s činností Šafaříkovy generace pouze mechanicky srovnávat — stejně jako nemůžeme národ počátku 20. století, jehož národnostní emancipace v oblasti vědecké činnosti byla nespornou realitou, ahistoricky poměřovat národem poloviny 19. století, v němž několik nadšenců budovalo základy vědeckého jazyka, jímž by mohly být interpretovány základní přírodovědecké poznatky. Vyčerpáný a unavený Vojtěch Šafařík se v posledních letech svého života ani příliš nesnažil

⁹³⁾ Páta, J. (editor): Vzájemná korespondence Konstantina J. Jirečka a Hermenegilda Jirečka, Praha 1947, s. 103—104 (dopis K. J. Jirečka H. Jirečkovi z 8. února 1891).

⁹⁴⁾ Archív UK, f. Filozofická fakulta, osobní spis profesora Vojtěcha Šafaříka, stanovisko komise (profesoři Studnička, Strouhal a Kolářek) k Šafaříkově profesuře deskriptivní astronomie ze 4. 11. 1891.

⁹⁵⁾ Archív NTM, f. č. 167, pozůstalost profesora Antonína Bělohoubka, dopis V. Šafaříka A. Bělohoubkovi z 23. srpna 1893.

⁹⁶⁾ Archív UK, f. Filozofická fakulta, osobní spis profesora Vojtěcha Šafaříka.

pochopit převratné změny v české vědě a společnosti, změny, k nimž jeho generace obětavě vytvořila nezákladnější předpoklady.

Nicméně v dějinách naší univerzity mu zůstane místo profesora, který se — po všech trpkých zkušenostech s obtížemi při výuce chemie v prvních letech vývoje české polytechniky — nakonec rozhodl položit základy k univerzitnímu pedagogickému a vědeckému centru české chemie.

LADISLAV NIKLÍČEK, IRENA MANOVÁ, BOHUMIL HÁJEK

Profesor Vojtěch Šafařík und die Anfänge des Chemieunterrichtes an der tschechischen Universität in Prag

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel bringt eine kritische Biographie des ersten Professors der Chemie an der philosophischen Fakultät der tschechischen Universität. Der Sohn des großen Slavisten Pavel Josef Šafařík, Vojtěch Šafařík (1829—1902) studierte Chemie an der Prager Universität und Brünnener Polytechnik in den Jahren 1847—1851 und in folgenden Jahren unterrichtete er an der tschechischen Realschule in Prag. Damals, als 22-jähriger, hatte er einen großen, später hochgeschätzten Anteil an der Zusammenstellung der tschechischen chemischen Terminologie. Im Jahre 1856 wurde er aus religiösen Gründen — er war Protestant — entlassen und begab sich auf Studienreisen nach Berlin und Göttingen, wo er in den dortigen Laboratorien gute Resultate in der Forschungsarbeit erzielte. Im Jahre 1860 erschien sein großes Lehrbuch der Chemie, das erste Buch dieser Art in tschechischer Sprache. Trotzdem musste er bis zum Jahre 1869 auf die Ernennung zum Professor warten. Erst nach der Teilung der Prager technischen Hochschule wurde er an die tschechische Polytechnik berufen. Seine pädagogische Tätigkeit an dieser Schule war erfolgreich, unter seinen Schülern waren einige später bedeutende Gelehrte. Im Jahre 1882 wurde er an die tschechische Universität berufen. Die Autoren beurteilen seine Tätigkeit an der Fakultät mit Vorbehalt, besonders nach dem Jahre 1886, als die Konflikte mit seinen jungen Mitarbeitern und vor allem mit Bohuslav Brauner in den Vordergrund traten. Die Schilderung dieser Konflikte ruht auf primären Quellen und ist durch maximale Objektivität gekennzeichnet. Diese Konflikte führten zu seiner Isolation im Professorenkollegium. Enttäuscht zog er sich aus der Arbeit auf dem Gebiet der Chemie vollkommen zurück und widmete sich in den letzten Jahren der wissenschaftlichen Tätigkeit auf dem Gebiete der Astronomie.

PRVNÍ ČESKÝ VĚDECKÝ SEMINÁŘ NA PRAŽSKÉ UNIVERZITĚ
(Gebauerův slovanský seminář)

THEODOR SYLLABA

Pro mnohé současníky u nás i ve světě bylo nečekané, že česká univerzita, a zejména její filozofická fakulta, převzala brzo po svém osamostatnění vedoucí úlohu v národní kultuře a že také v řadě vědních oborů dosáhla hned v počátečním období své existence evropské úrovně. Mezi těmito obory byla na předním místě česká a slovanská filologie, jejíž vzestup je spjat s příchodem Jana Gebauera na univerzitu a se vznikem jeho slovanského semináře.

Bylo to tím více překvapující, že filozofické fakulty měly na univerzitách v habsburské monarchii dlouhou dobu podřadné postavení. Plnily úlohu dvouleté přípravy pro studium na ostatních fakultách a jen v posledním, třetím, nepovinném ročníku poskytovaly skrovnou průpravu odbornou. Stolice české filologie na pražské filozofické fakultě zůstala po smrti profesora J. P. Koubka od roku 1854 téměř dvacet let neobsazena a slovanská filologie za profesury Hattalovy od poloviny padesátých let upadala.

Naproti tomu Gebauerův slovanský seminář, založený krátce před rozdělením univerzity, se stal brzy uznávaným střediskem vědeckého bádání a významnou základnou pro výchovu kvalitních středoškolských učitelů a jiných odborníků. Pro to je na místě věnovat mu v souvislosti s rozdělením pražské univerzity zvláštní pozornost.

I.

Teprve revoluce 1848 si vynutila změny, které otevíraly cestu k překonání zaostalosti rakouských univerzit. Zejména postavení filozofických fakult se změnilo. Ministerstvo kultu a vyučování, zřízené v březnu 1848, rozhodlo výnosem z 10. 5. téhož roku, že dva přípravné ročníky těchto fakult budou v průběhu let 1848—50 převedeny na gymnázia, která se tak stala z šestiletých osmiletými. Filozofické fakulty zůstaly sice zatím tříleté (ve srovnání s čtyřletými fakultami právníckými a teologickými a s pětiletou fakultou lékařskou), studium na nich však bylo postaveno na roveň studiu na ostatních fakultách a dostaly úkol připravovat učitele pro vyšší gymnázia a reálky.

Jedním z cílů souboru opatření z let 1848—50, známého jako Thunova reforma, bylo vzdálit univerzity od politického života a zaměřit je více k vědecké činnosti. V tomto byla Thunovi vzorem reforma Humboldtova, která proběhla v druhém desetiletí 19. století v Prusku. Dne 30. 9. 1849 vydalo ministerstvo prozatímní zákon o organizaci akademických úřadů a ústavů, 13. 10. téhož roku nový studijní řád pro právnické, lékařské a filozofické fakulty a po nich další výnosy. K prohloubení vědecké úrovně přípravy středoškolských učitelů začaly být na filozofických fakultách zakládány vědecké ústavy s názvem semináře.¹⁾

Výnosem MKV z 10. 11. 1849 č. 7122 byl na pražské univerzitě ustaven jako první seminář filologický, sloužící pro přípravu učitelů klasické filologie. Jeho představeným byl jmenován prof. G. Curtius.²⁾ Ve statutu tohoto semináře čteme: „Pod názvem filologický seminář se vytváří na pražské univerzitě v každém školním roce se obnovující spolek, v němž se seskupují studující filologie k získání žádoucích předběžných znalostí, aby tu našli příležitost k vlastním společným cvičením na tomto poli pod vedením univerzitního učitele a tím podporu pro důkladné proniknutí do této vědy.“³⁾ Dále se stanoví, že seminární cvičení se konají 2 hod. týdně, z čehož jedna hodina má být věnována posuzování písemných prací účastníků a disputacím o nich, a druhá překládání a výkladu textů. Určují se povinnosti a práva členů semináře, podmínky pro přijetí, semináři se přiděluje ročně osm stipendií po 40 zlatých, která mohou být udělována za nejlepší seminární práce. Vedoucímu semináře se ukládá, aby na konci každého studijního roku podal ministerstvu podrobnou zprávu o průběhu a výsledcích semináře a předložil písemné práce studentů ke kontrole. Výnosem z 19. 11. 1857 č. 17726 bylo později zřízeno ještě přípravné oddělení (Vorbereitungsabteilung, proseminář), v němž studenti měli dosáhnout žádoucí gramatické a syntaktické jistoty v obou klasických jazycích jako předpokladu k přijetí do semináře. Filologické semináře byly v době Thunově⁴⁾ zakládány na všech univerzitách v Rakousku.

V oborech mimo klasickou filologii spočívala příprava studentů nadále jen v přednáškách a v praktických cvičeních. K prohloubení vědecké přípravy tu došlo

¹⁾ O Thunově reformě viz např. J. Šafránek, Rozvoj českého školství. In: Památník na oslavu padesátiletého panovnického jubilea Františka Josefa I. Vědecký a umělecký rozvoj v národě českém 1848—1898. Praha, ČAVU 1898, s. 58—67. Týž, Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. Díl 2. Praha, Maticе česká 1919. K. Kazbunda, Stolicе dějin na pražské univerzitě. Část 2. Praha, Univerzita Karlova 1965. H. Lentze, Die Universitätsreform des Ministers Graf Leo Thun-Hohenstein. Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl., 239/2. Wien—Graz—Köln, H. Böhlau Nachf. 1962. R. Meister, Entwicklung und Reformen des österreichischen Studienwesens. Tamtéž, Bd. 239/1. Wien 1963.

²⁾ Pro srovnání: V sousedním Německu byl první filologický seminář zřízen na univerzitě v Göttingen už v roce 1737 a jeho ředitelem byl J. M. Gesner.

³⁾ Založení filologického semináře viz Erlass des k. k. Ministeriums für Cultus und Unterricht vom 15. November 1849, Z. 7122, obsahující též Statut des philologischen Seminars an der Universität Prag. In: Sammlung der für die österreichischen Universitäten gültigen Gesetze und Verordnungen, Bd. 2., red. F. von Schweickhard. Wien, G. J. Manz 1885, s. 1010—1013.

⁴⁾ Lev Thun byl ministrem kultu a vyučování od 28. 6. 1849 do 21. 10. 1860.

až v letech 1870—79, kdy byl ministrem školství K. Stremayr. Za něho byl nařízením MKV z 15. 4. 1872 č. 4398 zaveden nový rigorózní řád pro filozofické fakulty,⁵⁾ na univerzitách ve Vídni a v Praze byla zrušena doktorská kolegia, která do té doby tvořila fakultu v širším slova smyslu a měla vlastního, druhého děkana, a byly také zřizovány vědecké semináře i v jiných oborech, než byla klasická filologie.

Na pražské filozofické fakultě byly založeny tyto semináře: v roce 1873 historický, 1874 pro německou filologii, 1875 matematický, v témže roce pro francouzský a anglický jazyk a 1876 pedagogický.⁶⁾ Také na právnické fakultě pražské univerzity byly zřízeny v roce 1873 dva semináře: pro vědy právní a pro státovědu.⁷⁾

Srovnáme-li statuty seminářů na filozofické fakultě, které navrhovali designovaní ředitelé ministerstvu, vidíme, že jsou si v mnohém podobné. Účel semináře se definuje v historickém semináři „... dát studujícím dějin metodický návod ke studiu pramenů a k vlastnímu vědeckému bádání“, v germanistickém „... uvést studenty do vědeckého bádání o gramatických, metrických a literárně historických otázkách“, v matematickém „... dát studentům podnět a návod k samostatným výzkumům v matematice a matematické fyzice“, v semináři pro francouzský a anglický jazyk „... podporovat praktickou a vědeckou znalost obou jmenovaných jazyků a literatur“, v pedagogickém „... uvádět členy k samostatnému pronikání do vědecké pedagogiky“. Ve všech statutech je také řečeno, že má být brán zvláštní zřetel k přípravě pro učitelství na gymnáziích a reálných školách. V paragrafu o seminárních cvičeních se vždy stanoví, že písemné práce i diskuse musí být v německé řeči.

Semináře znamenaly značný pokrok ve vědecké přípravě studentů. Dávaly jim vedle nezbytných odborných znalostí i hlubší podněty k promýšlení teoretických a metodologických základů studovaného oboru a poskytovaly možnost většího myšlenkového kontaktu s profesorem. Práce v nich byla pro studenty mnohem obtížnější než pouhá účast na přednáškách a cvičeních. Značné nároky na ně byly kládeny při vypracovávání a posuzování písemných prací. Profesor pak, byl-li opravdu vědeckou osobností, mohl zde studentům předávat soustavně své vědecké zkušenosti a založit tak svou vědeckou školu.

Mezi dosud uvedenými semináři chybí zatím seminář pro slovanskou filologii. Jeho založení by bylo bývalo jistě snadnější, kdyby byl o takový seminář stál jeden z největších slovanských filologů té doby, profesor vídeňské univerzity Fr.

⁵⁾ Viz Sammlung der für die österreichischen Universitäten gültigen Gesetze..., Bd. 1., red. G. Thaa. Wien, G. J. Manz 1871, s. 656—660. Do té doby bylo třeba k získání doktorátu filozofie složit 4 rigorózní zkoušky, a to z matematiky, fyziky, obecných dějin a filozofie, bez ohledu na specializaci uchazeče. Nyní se zaváděla písemná práce a konala se 2 rigoróza: velké (dvouhodinové) ze specializace a malé (jednohodinové) z filozofie.

⁶⁾ Výnosy o zřízení těchto seminářů a jejich statuty viz Sammlung der für die österreichischen Univ. gültigen Gesetze..., Bd. 1., s. 735—737, Bd. 2., s. 1014—1019.

⁷⁾ Tamtéž, Supplement — Bd. 2., s. 958—961.

⁸⁾ Tamtéž, Bd. 1., s. 735, Bd. 2., s. 1014, 1015, 1017, 1018.

Miklošič. Ten měl ale k seminářům záporný vztah, příznačný pro vědce starší generace. Jeden z jeho žáků M. Murko, později profesor a ředitel pražského slovanského semináře po první světové válce, o tom poznamenal: „Miklošič na nejstarší stolici slovanských jazyků v bývalém Rakousku . . . mimo své vědecké postavení měl velký vliv také jako generální rozpočtový referent panské sněmovny. Mohl dosáhnouti v impozantní novostavbě vídeňské univerzity nejlepšího semináře, ale nechtěl ho vůbec, protože vytýkal seminářům, že se v nich provádí dril a pěstuje drobnůstkářství.“⁹⁾ Miklošič se pravděpodobně také obával, že by mu seminář ubíral čas, který si vyžadovala jeho práce na slovnících a na obsáhlé Srovnávací mluvnici slovanských jazyků. Kromě toho ve Vídni nepocítoval vzrůstající potřebu přípravy většího počtu učitelů slovanských jazyků pro střední školy, která nastala v českých zemích.

Miklošičovo negativní stanovisko vyhovovalo prof. M. Hattalovi, který ostatně příliš nedbal o vědeckou přípravu studentů svého oboru a nadto se v té době vědecky znemožnil svým Brusem jazyka českého (Praha, 1877) v takové míře, že na funkci ředitele semináře nepřipadal v úvahu.¹⁰⁾ Zřízení semináře pro slovanskou filologii v Praze bylo tedy oddáleno patrně ze dvou důvodů: jednak proto, že takový seminář nebyl na univerzitě ve Vídni, a dále proto, že v první polovině sedmdesátých let nebyla na pražské univerzitě vhodná osobnost pro jeho vedení.

II.

Nejvyšším císařským rozhodnutím z 18. 1. 1866 byl potvrzen zákon o provedení rovného práva obcům zemských jazyků na národních a středních školách, jak to předtím navrhl český zemský sněm.¹¹⁾ Pro pražskou filozofickou fakultu z toho vyplýval úkol připravit nezvyklý počet středoškolských profesorů¹²⁾ češtiny a ještě větší množství takových, kteří měli od nynějška vyučovat i všechny

⁹⁾ M. Murko, Rozpravy z oboru slovanské filologie. Praha, Orbis 1937, Práce Slovanského ústavu sv. 4, s. 443.

¹⁰⁾ Např. Jos. Jireček píše v dopise V. Jagićovi ze 17. 2. 1877: „... O „Brusu“ psalo se velmi mnoho a mluvilo se ještě více per omnes locos et conventus. Zabývali se jím však ne lidé učení, ale belletristé a humoristé. Vždyť § 1 „Brusu“ nadepsán jest „O rozdílů mezi člověkem a zvířetem!“ Za málo dní sebral jsem si celý fasciculus písniček, karikatur, fejetonů atd., vše o Martinu Hattalovi. Posílám Vám jednu věc na ukázkou. ... Já mám tu čest, že jsem první na něho udeřil, 48 hodin po vyjítí slavného díla jeho, na němž on pracoval mnoho let. ... Že ten člověk sedí tolik let na katedře slovanské filologie v Praze, je pro nás skutečně neštěstí. Čtení jeho jsou filologický Wurstelprater ... Mezi marionetami, které den co den „kreše a reže“, jsou všichni, kdokoli o věcech slovanských [a i neslovanských] psáti se opovážili. Rozumný student se od slov. filologie, takto pěstované, odvrací avec un dégoût unsurmontable. Docenta pak, ať je kdokoli, Hattala nepřipustí: kolik práce měl Gebauer, muž vysoko stojící nad Hattalou, aby vydobyl sobě veniam legendi. Než dost o té věci. Věru nevím, smutná-li je či veselá.“ Cit. V. Jagić, Spomení mojega života. Deo 1. Beograd, Srpska Kraljevka Akademija 1930, s. 408—409.

¹¹⁾ Viz výnos MKV z 19. 1. 1866, č. 369 a místodržitelské nařízení z 23. 1. 1866, č. 204.

¹²⁾ Císař nejvyšším rozhodnutím z 6. 2. 1866 povolil, aby všem definitivně potvrzeným učitelům na veřejných středních školách byl přifčten titul „profesor“. Viz výnos MKV z 10. 2. 1866, č. 1187 a místodržitelské nařízení ze 17. 2. 1866, č. 8796.

ostatní předměty na gymnáziích, reálkách a reálných gymnáziích českým jazykem. Fakulta k tomu nebyla dostatečně vybavena. Vždyť i stolice bohemistiky zůstávala stále neobsazena.

Zvláště posluchači filologických oborů vyvíjeli velkou snahu, aby dosáhli zrovnoprávnění češtiny na univerzitě i v seminářích, které na rozdíl od přednášek, jež už mohly být konány v českém jazyce, musely být stále ještě vedeny jen německy. Nespokojenost ještě vzrostla po rakousko-uherském vyrovnání, k němuž došlo v roce 1867. V únoru 1868 založili studenti filozofické fakulty spolek pro pěstování vědy českým jazykem a nazvali jej Jednota českých filologů. Již v prvním roce se stali členy Jednoty všichni čeští posluchači filologie.¹³⁾

V listopadu roku 1871 podali studenti akademickému senátu petici, podepsanou 163 posluchači všech oborů filozofické fakulty, požadující znovuoobsazení stolice češtiny a doporučující, aby na ni byl povolán V. B. Nebeský. Žádost však byla vyřízena tak, že všem podepsaným byla udělena důtka, poněvadž se prý opovážovali předepisovat akademickému senátu, co má dělat.¹⁴⁾

Od roku 1872 přestala být Jednota organizací výlučně studentskou a stala se sdružením všech českých filologů. Tehdy byl zvolen jejím dopisujícím členem také Jan Gebauer, profesor češtiny a němčiny na české vyšší reálce v Praze. Ten byl právě koncem toho roku promován doktorem filozofie a v roce 1873 se habilitoval pro bohemistiku na pražské univerzitě.¹⁵⁾ V roce 1874 přijal funkci redaktora pro slavistiku a bohemistiku v Listech filologických a pedagogických, vědeckém časopise, který Jednota začala vydávat. Dostal pozvání, aby přijal profesuru na univerzitě v Záhřebu, zůstal ale v Praze, když ho fakulta navrhla na mimořádného profesora. Třebaže ho velice doporučoval Miklošič, podepsal panovník jen udělení „bezplatného titulu a charakteru mimořádného profesora“.¹⁶⁾ Na pražské univerzitě začal přednášet od letního semestru 1874 při plném úvazku na reálce. Teprve roku 1876 byl — při ponechání platu středoškolského profesora s malým příplatkem — uvolněn k práci na fakultě.

Jan Gebauer se projevoval na rozdíl od prof. Hattaly jako vysloveně vědecký typ. Narodil se 8. 10. 1838 v Úbislavicích u Nové Paky. Vystudoval gymnázium v Jičíně, pražskou filozofickou fakultu ukončil roku 1864, pak suploval na pražské vyšší reálce a v letech 1865—69 působil na české vyšší reálce v Pardubicích. Už na studiích pracoval v redakci Riegrova Slovníku naučného. Pro tuto první českou vědeckou encyklopedii vypracoval řadu hesel, z nichž největší a nejvýznamnější

¹³⁾ Archív Jednoty českých filologů, fasc. Arch. 1. Zprávy funkcionářů. Provolání výboru z listopadu 1868.

¹⁴⁾ J. Hendrich, Dějiny Jednoty českých filologů za padesátiletí 1868—1917. In: Památník na oslavu padesátiletého trvání Jednoty českých filologů v Praze. Praha, JČF 1918, s. 3.

¹⁵⁾ Archív Univerzity Karlovy, fond FF, osobní spisy, Prof. dr. Gebauer. Habilitace, dekret ministra z 24. 7. 1873, č. G 312, jímž byl Gebauer jmenován soukromým docentem.

¹⁶⁾ Tamtéž, spis MCU č. 43681, Miklošičův posudek z 15. 9. 1874, dekret udělující Gebauerovi titul a charakter mimořádného profesora slovanské filologie z 14. 10. 1874, č. 17513.

vyšla i samostatně knižně. Jeho publikace ve vědeckých sbornících Muzea království českého budily pozornost svou materiálovou původností a metodologickou promyšleností. Nejvíce se ovšem zapsal do dějin české filologie Listy filologickými, které redigoval po 32 ročníků. Ty se staly orgánem jeho vědecké školy, v nich vytyčil jasný program vědeckého bádání na poli české filologie, pro který si získával a vychovával početné spolupracovníky. Zde také otiskoval zdařilé práce svých studentů.

Gebauerovi posluchači, nespokojeni se způsobem, jakým se dosud studovala slavistika a bohemistika na pražské univerzitě, obrátili se na podzim roku 1875 na něho s dotazem, zda by byl ochoten vést jejich vědecký seminář, o jehož zorganizování se chtěli pokusit na půdě spolkové. Gebauer tuto iniciativu uvítal a český a slovanský seminář, který dosud chyběl na univerzitě, byl pak realizován pod jeho vedením v podobě tzv. české sekce v Jednotě českých filologů ve šk. r. 1876 až 1877.¹⁷⁾ První zasedání se konalo 4. 11. 1876. Jeho účastník Fr. Bílý na tuto první schůzku vzpomíná:

„Dále v té schůzi provedeno, oč mně a přáteli Zubatému nejvíce šlo: aby sekce byla náhradou za seminář a členové aby tedy pracovali o rozličných tématech vědeckých, která si mohli voliti buď sami nebo která by navrhl prof. Gebauer. Elaboráty měly býti předčítány ve schůzích a tam měla se o nich zahájit vždy rozprava a měly býti posuzovány, jak se to dalo v semináři pro klasickou filologii nebo v germanistickém. — Prof. Gebauer ochotně navrhl několik témat z oboru literární historie a slovanské filologie . . .“¹⁸⁾

Mezi seminárními referáty v zimním semestru byly: vyhledat z legendy o sv. Kateřině slova jen tam se vyskytující, srovnat rukopisy Alexandreidy, ocenit význam Jungmannův pro českou literaturu, o Dobrovského teorii prozódické, rozbor literárních článků českých vyšlých v roce 1876, o nových brusech jazyka českého, o rozdělení slovanských nářečí a o skladbě cizích jmen ve slovanštině, o všeslovanském písmu a další. Studenti požádali Gebauera, aby s nimi konal čtení a výklad staroslověnského textu evangelia sv. Matouše. Ten je upozornil, aby v této věci neopominuli požádat nejdříve prof. Hattalu. Když ten, jak se dalo očekávat, jejich prosbu odmítl, přál si Gebauer, aby se účastníci seznámili nejdříve sami se základy staroslověštiny. Tehdy se nabídl J. Zubatý, že uvede zájemce v desetihodinovém kursu do staroslověnské mluvnice. Po tomto improvizovaném prosemináři byl druhý semestr věnován jazyku staroslověnskému.

Česká sekce Jednoty se rozvíjela velmi slibně. Byla tu zřízena ještě zvláštní dialektologická komise, která měla za úkol sbírat lidové písně a nářeční materiál a předčítat jej ve schůzích. Kromě toho byla zahájena práce na pořizování bibliografického soupisu knih a časopiseckých článků z oboru slovanské filologie. Když se český veslařský klub obrátil na sekci se žádostí o vytvoření správného českého

¹⁷⁾ Fr. Bílý, Česká sekce Jednoty českých filologů. In: Památník na oslavu padesátiletého trvání . . ., JČF 1918, s. 74—80.

¹⁸⁾ Tamtéž, s. 78.

veslařského názvosloví, vypracovala tento úkol podle instrukcí Gebauerových komise ve složení I. Hošek, J. Zubatý, Fr. Bílý.

Schůzek české sekce, které se konaly na Gebauerovo přání vždy v sobotu od 17 do 19 hod., se zúčastňovalo pravidelně nejméně 20 studentů a chodili sem i někteří středoškolští a vysokoškolští učitelé, zvláště V. Hylmar (předsedal sekci), J. Král, B. Jedlička a F. Doucha. „Nadšení plnilo nám hrud,“ píše pamětník, „nad takovým úspěchem našeho podnikání; bez pomoci vládní jsme zřídili seminář, že si nebylo lze lepšího přátí. Jaké vyhlídky se tu otvíraly pro českou filologii, když by studenti byli tudy cvičeni a školeni a odchováni k vědecké práci za vedení takového mistra, jakým byl Gebauer!“¹⁹⁾

Gebauerův seminář se na půdě české sekce Jednoty nemohl trvale udržet. Když na podzim 1877 odešli jeho nejaktivnější členové z Prahy, nebyl už v příštím školním roce obnoven. Přesto se pověst o něm rozšířila a jako experiment vysoké úrovně jistě přispěl k tomu, že bylo nakonec dosaženo zřízení semináře pro slovanskou filologii pod Gebauerovým vedením na univerzitě.

Politicky prosadili povolení takového semináře představitelé starší generace, zvláště Jos. Jireček (zeť Šafaříkův, úředník ze školy Thunovy, který byl v roce 1871 krátce i rakouským ministrem školství), profesori V. V. Tomek, J. Kvičala a další. V Jirečkově deníku nalézáme pod datem 14. října 1879 záznam o jeho rozmluvě se Stremayrem, v němž jeden bod je nadepsán „Gebauer a seminář“.²⁰⁾ Jireček požadoval od ministra, aby Gebauer byl ustanoven jako mimořádný profesor celým svým úvazkem na filozofickou fakultu a jmenován ředitelem slovanského semináře. Dovolával se toho, že v Gebauerovi má Praha vědeckou osobnost schopnou takový seminář úspěšně řídit, a na potvrzení toho se dovolával Miklošiče. Přesto, že jednání se konalo v době, kdy se česká delegace po šestnáctileté abstenenci vracela do říšské rady a dalo se tedy očekávat, že Vídeň bude alespoň ve školských věcech ochotna splnit některé české požadavky, nebylo tak snadné dosáhnout ministrova souhlasu. V dopise prof. Tomkovi Jireček píše, že ve věci slovanského semináře musel sáhnout „ . . . ad ultimam téměř rationem“²¹⁾ což asi znamená, že ministři pohrozil, že by v případě neústupnosti mohla česká delegace hlasovat proti rozpočtu. Takovému tlaku nakonec Stremayr ustoupil, o čemž svědčí jeho přípis děkanátu filozofické fakulty v Praze z 30. 11. 1879, jímž oznamuje, že pojal úmysl vyvolat v život na této fakultě v Praze seminář pro slovanskou filologii a jmenovat jeho vedoucím mř. prof. J. Gebauera, který by měl ihned předložit ministerstvu návrh stanov semináře.²²⁾

¹⁹⁾ Tamtéž, s. 79.

²⁰⁾ Literární archiv Památníku národního písemnictví, písemná pozůstalost Jos. Jirečka, Deníky, sešit od 1. 9. do 31. 12. 1879.

²¹⁾ LA PNP, písemná pozůstalost V. V. Tomka, Korespondence, dopis J. Jirečka z 16. 12. 1879.

²²⁾ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Abt. Allgemeines Verwaltungsarchiv, Fond MCU, Sign. 5 A Prag, Fasc. Slavisches Seminar, Nr. 18942, Stremayrův dopis děkanátu filozofické fakulty Praha z 30. 11. 1879.

V § 1. Gebauerem navržených a vzápětí ministerstvem schválených ještě německy psaných stanov čteme:

„Účel semináře pro slovanskou filologii je dvojitý:

1. Studující mají být vedeni k vědeckému pojednávání o gramatických a literárních otázkách v oblasti české řeči a literatury a dále o takových otázkách v oblasti ostatní slavistiky, které jsou důležité pro historický vývoj české řeči a pro porozumění českým jazykovým a literárním památkám; a
2. studujícím má být poskytována příležitost, aby si upevnili získané vědomosti cvičeními a naučili se prakticky jich užívat. Přitom bude zvláště brána v úvahu příprava pro učitelský úřad v oboru české řeči a literatury na středních školách.“

V § 3. se praví: „Seminární cvičení se budou konat v české řeči a spočívají v písemných pracích a v ústních interpretacích ze strany členů semináře.“²³⁾ Dále se vytyčují požadavky na kvalitu písemných prací a na způsob jejich projednávání. O ústních interpretacích se píše, že budou spočívat ve vysvětlování staroslověnských a staročeských textů, že však půjde také o rozbor literárních děl novějších. K odměně a povzbuzení vědecké snahy členů semináře se určuje ročně šest stipendií po 30 zl.

Seminář pro slovanskou filologii na pražské univerzitě byl zřízen výnosem MKV z 27. 1. 1880 č. 489. Gebauer byl ustanoven mimořádným profesorem a ředitelem semináře císařským dekretem z 9. 1. 1880.²⁴⁾ Od letního semestru 1880 přibývá v Seznamu přednášek na pražské univerzitě v oddíle Vědecké semináře na filozofické fakultě také Seminar für slavische Philologie.²⁵⁾

Z Gebauerových pečlivých písemných záznamů, které si dělal o každém seminárním cvičení, se dovídáme, že první z nich se konalo 15. 4. 1880. Ředitel vyložil účastníkům účel semináře a způsoby práce v něm. Předložil témata k písemným pracím a poznamenal si první referenty. Provedl také vlastnoruční zápis přihlášených, z nichž byli 54 studenti a 2 suplující středoškolské profesori.²⁶⁾ Toto číslo ukazuje, že zájem byl velký. Vždyť filozofická fakulta, na niž se v té době studovaly i přírodovědné obory, měla v tomto semestru 327 řádných a 40 mimořádných posluchačů.

Z citovaného § 1. stanov a z tematiky ohlašované v jednotlivých letech je patrné, že přes název seminář pro slovanskou filologii byl tento seminář v prvním období své existence zaměřen především k bohemistice. V první týdenní hodině, věnované ústním interpretacím, se tu střídaly buď po semestru nebo po roce čtení

²³⁾ Sammlung der für die österreichischen Universitäten gültigen Gesetze..., Bd. 2, s. 1024—1025.

²⁴⁾ I.A. PNP, písemná pozůstalost J. Gebauera, Personalia, dekret jmenující a ustanovující Gebauera mimořádným profesorem a ředitelem semináře pro slovanskou filologii z 9. 1. 1880, ad MCU č. 489.

²⁵⁾ Ordnung der Vorlesungen an der k. k. Universität zu Prag im Sommersemester 1880, s. 38.

²⁶⁾ I.A. PNP, písemná pozůstalost J. Gebauera, Slovanský seminář 1880—1905. Seznamy účastníků, probraná látka, písemné práce, referáty o nich, klasifikace.

a výklady textů staročeských (zvláště Knihy Rožmberské a Alexandreidy) a staroslověnských (zvláště Zografského evangeliáře). Jen výjimečně se vyskytuje tematika novější, např. Výklad vybraných básní Kollárových a Čelakovského. V druhé hodině, v níž se probíraly a recenzovaly písemné práce studentů, přicházela už častěji ke slovu tematika novější a v širším smyslu slavistická (gramatická, literární a kulturně historická i etnografická).²⁷⁾ Kromě toho Gebauer informoval pohotově členy semináře vloženými vlastními výklady o novinkách světové filologické literatury a upozorňoval je na nové objevy a nové názory na poli filologických věd.

Lze říci, že už samotný vznik Gebauerova slovanského semináře měl značný ohlas u nás i v celé střední Evropě. Gebauer tu zahájil systematickou vědeckou přípravu nastupující mladé generace studentů slovanské filologie a zvláště bohemistů na univerzitě v té míře dosud nevídanou. Jeho koncepce spočívala v tom, aby vychoval v první řadě kvalitní a odborně zdatné středoškolské učitele, kteří by pozvedli úroveň vyučování češtiny na školách. Nejnadanější a nejhouževnatější z nich pak vedl k tomu, aby pokračovali v práci na vědeckých úkolech a vytvářeli tak širokou základnu českého filologického a v nejširším smyslu slavistického bádání. Z takového rozsáhlého zázemí mohly daleko více než dosud vyrůst nové vědecké osobnosti.

Svým prosperujícím seminářem vytvářel Gebauer zároveň silný argument pro zrovnoprávnění obou jazyků i v ostatních seminářích na pražské univerzitě.²⁸⁾ Svým příkladem inspiroval také slovanské filology na jiných univerzitách. Na vídeňské univerzitě založil slovanský seminář roku 1886 prof. V. Jagić, na krakovské roku 1887 prof. L. Malinowski, ve Štýrském Hradci roku 1892 prof. G. Krek. Všichni byli Gebauerovi přímí vrstevníci, podobně jako Aug. Leskien, který vedl oddělení slovanské filologie na Indogermánském institutu univerzity v Lipsku.

III.

Na jaře 1881 začala vrcholit politická jednání o jazykovém a národnostním uspořádání pražské univerzity. Protože tato otázka je podrobně probírána v předcházejících statích tohoto čísla časopisu, stačí zde konstatovat, že bylo provedeno určité kompromisní řešení, totiž rozdělení univerzity na českou a ně-

²⁷⁾ Podrobně pojednávají o tematice a o seminárních pracích J. Petr, Jazykovědná složka Gebauerova semináře pro slovanskou filologii, O. Bartoš, Jan Gebauer jako literární badatel a učitel literárního dějepisu a Z. Urban, Význam Gebauerova slavistického semináře pro rozvoj folkloristiky a etnografie, in: Práce z dějin slavistiky, 7, Praha, Univerzita Karlova 1979, s. 10—114.

²⁸⁾ Hned při osamostatnění české univerzity byly na filozofické fakultě zřízeny vědecké semináře s tímto obsazením: filozofický — prof. J. Durdík, pedagogický — prof. G. A. Lindner, historický — prof. J. Emler a J. Goll, filologický — prof. J. Kvíčala, filologický proseminář — supl. prof. J. Král, pro románskou filologii — prof. J. U. Jarník, matematický — prof. F. Studnička a A. Seydler. Gebauerův seminář přešel na českou univerzitu. V zimním semestru 1887—88 tu byl na návrh Gebauerův založen i seminář germanistický (řed. V. E. Mourek).

meckou. Jako první se rozdělily od počátku šk. r. 1882—83 fakulty filozofická a právnická. Nedlouho předtím byl Gebauer jmenován a ustanoven řádným profesorem.²⁹⁾

Jeho názor na rozdělení pražské univerzity známe např. z dopisu V. Jagicovi. Dne 18. 4. 1882 mu píše: „Lépe by bylo bývalo ovšem, jak jste psal předešle, nedělit se, ale v praxi to již nešlo, překážely i stále křivdy se strany německé a hrozilo stále nebezpečství, že se nám vezme všecko.“³⁰⁾

Pro naše téma je důležité vidět, jakou úlohu měl Gebauerův slovanský seminář ve vědecké a ideové orientaci osamostatnělé české univerzity. Období prvních let jeho činnosti na české univerzitě je zároveň obdobím přelomu ve vývoji Gebauerových názorů na pravost rukopisů Královédvorského a Zelenohorského. Obrana pravosti těchto domněle nejvýznamnějších staročeských rukopisů patřila, jak se tehdy chápalo, k vlasteneckým povinnostem souvisejícím s jeho profesorským úřadem. Gebauer pracoval od konce šedesátých let na Historické mluvnici jazyka českého a na Slovníku staročeském. Proto se nezbytně musel rozhodnout, zda tyto rukopisy použije v těchto vědeckých dílech jako spolehlivé památky k rekonstrukci nejstarší fáze vývoje českého spisovného jazyka. V Listech filologických zavedl zvláštní rubriku pod názvem Příspěvky k výkladu Rukopisu kralodvorského, kde rozebíral jednotlivé verše a snažil se nalézat vysvětlení jednotlivých gramatických tvarů, jimiž se jazyk tohoto rukopisu odlišoval od jazyka jiných, nepochybně staročeských textů.

Přísně vědecká činnost, strážlivost, kritičnost a snaha po objektivnosti vzdalovala Gebauera pozvolna v druhé polovině sedmdesátých let myšlenkově stále více od ideologie romantického tradicionalismu, typického pro vlasteneckou generaci Tomkovu a Jirečkovu, která viděla zvláště v Rukopise královédvorském nedotknutelné národní paladium. V otázce důvěry v pravost tohoto rukopisu ovlivňovala Gebauera dlouho vědecká autorita Šafaříka a Palackého, kteří ve spisku Die ältesten Denkmäler der böhmischen Sprache (Praha, 1842) tento rukopis obhajovali, i ta skutečnost, že i Dobrovský, který pokládal Zelenohorský rukopis od počátku za falsum, měl Rukopis královédvorský za pravý. Gebauer se po léta snažil vysvětlit odchylky tohoto rukopisu vším možným způsobem: jako chyby pozdějšího opisovače, jako dialektologické zvláštnosti apod. a vynakládal na to všechn svůj důmysl. Zvažoval argumenty pro a proti a jak je patrné z korespondence s Jagicem, který podobně jako už jeho učitel Miklošič soudil, že rukopis je padělek, argumentů proti stále přibývalo a nedůvěra v pravost vzrůstala. O svých pocitech z tohoto období Gebauer napsal: „Nejraději bych byl nalézal důkazy, že oba texty jsou úplně přesné, ale to se mi nedařilo, naopak odkrývaly se mi nové a nové známky, které budily pochybnosti. — Nemohu vysloviti, jak mi nálezy tyto bývaly trapné

²⁹⁾ AUK, fond FF, osobní spisy, Prof. dr. Gebauer. Dekret, oznamující, že císař jmenoval a ustanovil J. Gebauera řádným profesorem s platností od 1. 10. 1881, č. 10049 ze dne 14. 7. 1881.

³⁰⁾ Cit. V. Jagic, Spomení..., Deo 2, 1934, s. 80.

a jaký mi způsobovaly *zármutek*. Bylyť úplně proti mému přání a nadání; bořily, co jsem dotud měl za pevné a co jsem se strojíval upevniti ještě více; přiváděly mi na mysl, že mi časem nastane *povinnost*, předložit tyto věci ku *povážení obecnému*, — *povinnost* zajisté *vědecká* a *vlastenecká*, ale spolu *těžká* a *traplivá*, poněvadž zpráva nepřijemná nikdy se ráda neslyší. — Když nedávno spor veřejný o stáří obou jmenovaných rukopisů se obnovil, poznával jsem, že v námitkách přednesených jsou mnohé věci nepodstatné; ale všech námitek (zvláště Vaškových) nemohl jsem si vyvrátiti.“³¹⁾

Počátkem osmdesátých let vyslovil Gebauer v univerzitních přednáškách, dotýkaje se sporu o pravost obou rukopisů, svoje mínění, že je třeba důkladně je přezkoumat. Uvažoval také o tom, jakým způsobem by měl své filologické nálezy předstříti k vědeckému posouzení. Chtěl tak učinit předložením elaborátu muzejnímu výboru (zvláště J. Jirečkovi a V. V. Tomkovi), aby tam uvážili způsob nového přezkoumání i způsob, jak podat veřejnosti zprávu, jestliže by se i Rukopis královédvorský ukázal padělkem. Události však vzaly jiný spád.

Roku 1882 požádal na Jagicovo doporučení Gebauera prof. Leskien, aby napsal článek Rukopis královédvorský do lipské Ersch-Gruberovy Všeobecné encyklopedie věd a umění.³²⁾ Gebauer vyhověl a slovníková stať, kterou napsal v zimě 1882 až 1883, vyšla v lipské Encyklopedii koncem roku 1885.³³⁾ Na to prof. Hattala napadl nevybíravým způsobem Jagicé, Leskiena a zvláště Gebauera v článkách v Národních Listech v prosinci 1885 a v lednu 1886. Gebauera obvinil z vědeckého ignoratství a z národního nihilismu. Gebauer by byl odpověděl nejraději v Listech filologických, kam by věc nepochybně odborně patřila. Prof. Kvíčala, který byl redaktorem pro klasickou filologii a zároveň protektorem Jednoty českých filologů, byl však toho názoru, že Listy by mohly v takovém případě ztratit předplatitele, a sám proto ujednal otisknutí Gebauerova článku Potřeba dalších zkoušek rukopisů Královédvorského a Zelenohorského v Athenaeu, měsíčníku pro vědeckou literaturu a kritiku, jehož šéfredaktorem byl mimořádný profesor filozofie T. G. Masaryk.³⁴⁾

Obránci pravosti Rukopisů reagovali na Gebauerův článek, který byl vědecky upřímný a věcný, tím, že vyvolali proti jeho autorovi tiskovou kampaň nevídaného rozsahu. Mladočeské Národní Listy, staročeský Hlas národa, Vlčková Osvěta a postupně skoro všechn český tisk útočily proti Gebauerovi zničujícím způsobem. Politicky stáli v čele tzv. rukopisného boje, i když z různých důvodů, vůdcové obou buržoazních politických stran F. L. Rieger a J. Grégr, Rukopisy hájili vedle M. Hattaly profesoři J. Kalousek, J. Emler, V. Šafařík, J. Čelakovský, V. V. Tomek,

³¹⁾ Athenaeum, 3, 1886, č. 5, s. 160—161.

³²⁾ LA PNP, písemná pozůstalost J. Gebauera, Korespondence, dopis A. Leskiena ze 7. 6. 1882.

³³⁾ Königinhofer Handschrift. (J. Gebauer). In: Allgemeine Encyclopaedie der Wissenschaften und Künste. Hsg. von J. S. Ersch und J. G. Gruber, Section 2, Tl. 38. Leipzig, J. A. Brockhaus 1885, s. 231—235.

³⁴⁾ Athenaeum, 3, 1886, č. 5, s. 152—164.

vystoupili také autoři dřívější obrany J. a H. Jirečkové, dále F. X. Prusík, A. Truhlář, J. L. Píč, F. Bačovský, M. Ošťádal, muzejní knihovník F. Vrtátko, literární kritik F. Zákrejs a další. Přidali se i přední spisovatelé J. Neruda, A. Heyduk, Sv. Čech, E. Krásnohorská, Ž. Podlipská a jiní. Prof. Kvičala, který se dříve Gebauerovi netajil svou nedůvěrou v pravost Rukopisů, se zalekl a z obavy o své postavení přešel na stranu obránců.

Ve chvíli, kdy se stal terčem nejostřejších útoků, Gebauer napsal: „Za to, že jsem dlouhou a svědomitou prací poznal, co jiní nepoznali, . . . že jsem konal, co mi povinnost konati kázala: za to byl jsem napaden a pronásledován způsobem surovým a v životě vědeckém neslýchaným. Rovněž tak moji přátelé. Obhájcové „našich starých a vzácných památek“ očekávali, dílem i doufali, že klesnu. Klesal jsem, bylť útok i fyzickým silám hrozný. Ale neklesl jsem. Ve chvílích nekrutších uzavíral jsem se ve svých myšlénkách, zpytoval jsem se a přesvědčoval jsem se opětně, že zastávám vědeckou pravdu a že konám svou povinnost. Toto přesvědčení utužovalo mou mysl a povznášelo mne tak, že jsem útoků sprostých a nízkých dovedl si nevšímání, i když pocházely od osob v národní naší organizaci vysoko postavených. Heroismus, s jakým v dalším průběhu boje — přes všecko terorizování se strany protivníků — přihlašovali se k nám a skutkem nám pomáhali mužové vynikající vědomostmi, důmyslem a láskou ku pravdě, heroismus ten utvrzoval a utvrzuje mne v přesvědčení, že máme pravdu, že konáme vědeckou povinnost, a že za nedlouho se to uzná obecně i v nejširších kruzích inteligence české.“³⁵⁾

Hned při vypuknutí rukopisného boje postavili se za svého učitele studenti slovanšského semináře. V Gebauerových lístkových zápiscích nacházíme o tom záznam: „Dnes 23/3 86 mi byla podána adresa, podepsaná 17 posluchači a členy slovanského semináře. Podepsaní vyslovují, že uznávají to za svou čestnou povinnost, odmítnouti nedůstojné útoky, jakými se odpovídá na mé upřímné vědecké snažení, dopátrati se pravdy o RKpech, a vysloviti mi plnou úctu, která nezviklá se veřejnými urážkami, nýbrž vzrůstá — prý — tím více, čím více podepsaní vidí ve mně muže, jenž dovede nejen o pravdu se snažiti, nýbrž pro ni také trpěti atd.“³⁶⁾

Gebauerovi žáci nezůstali jen u prohlášení. Někteří z nich se uměli postavit za svého profesora i odbornými články. Jako dosud vypracovávali písemné práce k diskusím v semináři, tak nyní vystoupili publicisticky ve sporu, který byl ve středu pozornosti široké veřejnosti. Na stránkách Athenaea uveřejnili příspěvky M. Opatrný (Některé podoby „Jaroslava“ RK s Alexandreidou sv. Vítkou; Co haji-tele R1 a R7 odpovídají na výtky gramatické), J. Vlček (RK a RZ se stanoviska literárněhistorického), K. J. Černý (Legenda o sv. Kateřině a Rukopisové Králov-
dvorský a Zelenohorský; Kronika o Štilfridovi a Ludiše a Lubor). Vlček a Černý

byli dále spoluautory stati Srovnání epických básní RK a RZ s novějšími díly literárními (spolu s J. Truhlářem, J. Vančurou a T. G. Masarykem).³⁷⁾ F. Jokl se připojil článkem Un dernier mot sur les faux poèmes tchèques,³⁸⁾ informujícím francouzské odborné kruhy. V dalších letech vystoupili proti pravosti Rukopisů ještě J. Herben, J. Hanuš, J. Jakubec, Č. Zíbrt, V. Tille aj.

Na filozofické fakultě se seskupili kolem Gebauera představitelé nově nastupující vědecké generace. Podpořili ho profesori a docenti T. G. Masaryk, J. Goll, A. Seydler, O. Hostinský, J. Polívka, J. Král, A. Kraus. Od začátku se zúčastnili polemiky cennými články v Athenaeu J. Vančura a J. Truhlář. Dále stáli při Gebauerovi ještě J. Zubatý, J. Máchal a L. Niederle.

Velkou podporu „athencíkům“ nebo „realistům“, jak byla nazývána tato skupina, která měla odvažu postavit otázku pravdivosti bez ohledu na dosud nedotknutelné autority a přijít s novým pojetím vlastenectví proti přežilému romantismu a nacionalismu obou buržoazních politických stran, poskytli zahraniční odborníci. V. Jagić pohotově informoval světovou vědeckou veřejnost v Archivu für slavische Philologie zásadním článkem Philologie und Patriotismus,³⁹⁾ v němž rozebral ideologickou stránku sporu. Otiskl tu také Gebauerovy vysvětlující stati Chemische und mikroskopische Prüfung der Königinhofer Handschrift a Unechtheit der Königinhofer und Grüneberger Handschrift.⁴⁰⁾ Svoje příspěvky zde publikovali Fr. Pastrnek a V. Vondrák, kteří tehdy pracovali v Jagićově semináři. Kromě Fr. Miklošiče podpořili Gebauera z Ruska V. I. Lamanskij a A. N. Pypin, z Německa A. Leskien a A. Brückner, z Krakova I. Malinowski. Na straně obránců Rukopisů byl ze zahraničních vědeckých kapacit pouze G. Krek.

Na Gebauerovu stranu se přiklonila brzy většina členů Jednoty českých filologů. Ve volbách v listopadu 1887 byl zvolen starostou Jednoty, když dostal 141 hlasů ze 200. Roku 1888 vyložil Gebauer otázku Rukopisů české veřejnosti v knize Po-
učení o padělaných rukopisech Královédvorském a Zelenohorském. Koncem osmdesátých a počátkem devadesátých let začalo postupně docházet ke změně v postoji domácích institucí ke Gebauerovi. Tiskové polemiky byly zastaveny a většina jeho protivníků se stáhla. Jeho vítězství v rukopisném boji nebylo českými buržoazními politickými vůdci nikterak uvítáno, získalo mu však respekt a v nejširších vrstvách úctu a obdiv. Obránci rukopisů si ale nadále zachovávali silné politické pozice a rozhodující slovo měli ve vědeckých institucích mimo univerzitu: Tomek, Kvičala a další konzervativci ovládali stále České muzeum, Královskou českou společností nauk i nově založenou Českou akademii věd a umění. Pokoušeli se obnovit rukopisný spor, získali k nové polemice proti Gebauerovi jednoho z nejdanějších jeho žáků V. Flajšhanse a dokázali mu ztrpčovat život a ztěžovat práci i nadále. Hlavní institucí, která překonala starou ideologii a na jejíž půdě se for-

³⁵⁾ Athenaeum, 4, 1887, č. 1, s. 12.

³⁶⁾ LA PNP, písemná pozůstalost J. Gebauera, Zápisky lístkové o osobách, jejich výroch a jednáních a o událostech z doby 5. 3. 1884 — 2. 1. 1902 z vědeckých kruhů (na fakultě, v Akademii ap.).

³⁷⁾ Athenaeum, 3, 1886, s. 258—263, 340—346, 349—355, 400—405.

³⁸⁾ Revue critique d'histoire et de littérature, 21, 1887, Vol. 23, No 3, s. 51—55.

³⁹⁾ Archiv für slavische Philologie, 9, 1886, s. 335—344.

⁴⁰⁾ Tamtéž, 10, 1887, s. 152—167; 10, 1887, s. 496—569 a 11, 1888, s. 1—39, 161—188

movaly nové vědecké školy a nové myšlenkové proudy, se v této době stala pražská univerzita a zvláště její filozofická fakulta, kde Gebauer, Goll, Hostinský a další mohli nyní plně rozvinout svoji činnost.

IV.

Profesorský sbor filozofické fakulty zvolil Gebauera děkanem na šk. r. 1890—91. V roce 1890 vyšla jeho dvousvazková Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské. Na ni navázala Krátká mluvnice a později Příruční mluvnice jazyka českého. Tyto učebnice v základě kodifikovaly normu současného spisovného jazyka a používaly se — doplněné a popravené Gebauerovými žáky a pokračovateli — na všech typech našich škol po padesát let, až do poloviny 20. století.

Už na Mluvnici české z roku 1890 bylo patrné, že autorova jistota a přesnost při vytyčování systému pravidel současného spisovného jazyka se opírá o důkladnou znalost zákonitostí celého jeho historického vývoje, totiž o Historickou mluvnici jazyka českého. Toto své životní vědecké dílo začal Gebauer v devadesátých letech také postupně vydávat. V roce 1894 vyšel díl I. Hláskosloví (702 str.), v letech 1896 a 1898 pak ve dvou částech díl III. Tvarosloví (Sklonování 637 str., Časování 508 str.). Díl IV. — Skladba — zůstal v rukopise a vyšel až posmrtně.⁴¹⁾ Napsání dílu II. — Kmenosloví — autor odložil. Chtěl totiž před ním dokončit velký Slovník staročeský, aby mohl opřít nauku o tvoření slov, dosud nejméně propracovanou, o co nejobsáhlejší jazykový materiál. I když osud nedopřál Gebauerovi tak dlouhý život, aby mohl obě svá velká díla dokončit,⁴²⁾ znamenaly už publikované tři svazky Historické mluvnice vědecký čin, který nemá v naší jazykovědě obdoby a jímž zaujímá dodnes přední místo i ve filologii světové.

Petrohradská Akademie věd ocenila v roce 1898 Historickou mluvnici premií. A. A. Kotljarevského a roku 1899 zvolila Gebauera svým dopisujícím členem.⁴³⁾ A. A. Šachmatov, který na ni vypracoval téměř devadesátistránkový posudek k udělení prémie, napsal: „Toto dílo, bohaté fakty a vědeckými úvahami, vytvořilo epochu ve studiu českého jazyka... Podalo příkladné zpracování spolehlivého materiálu, vytěženého téměř úplně z původních pramenů. Úkol, o jehož dosažení usiloval Gebauer a spolu s ním řada jiných českých filologů, byl splněn: základy historické gramatiky byly položeny a na nich se skví začátek velkolepé stavby, překvapující trvalostí své architektury, účelností plánu, který si vytyčil a jímž se řídil stavitel, a konečně prvotřídní kvalitou materiálu.“⁴⁴⁾ V. Jagić charakterizoval

⁴¹⁾ K vydání jej upravil Fr. Trávníček. Vyšel v Praze, ČAVU 1929, 5 + 763 s.

⁴²⁾ Ze Slovníku staročeského vyšel díl 1. A—J. Praha, Unie 1903, 29 + 674 s. a z dílu 2. K-netbanlivost, tamtéž 1904—1913, 632 s.

⁴³⁾ LA PNP, písemná pozůstalost J. Gebauera, Personalia, dekret o zvolení členem-korespondentem Imperátorské akademie věd v Petřhradě z 20. 12. 1899, č. 1543.

⁴⁴⁾ Otčet o prisuždenii premij prof. Kotljarevskago v 1898 g. S.-Petersburg, IAN 1899, s. 104.

tuto Gebauerovu práci jako „pomník kovu trvalejší“ a napsal o ní, že patří „... k nejznamenitějšímu, čím se může česká historicko-filologická literatura vykázat vedle Šafaříkových Slovanských starožitností, Palackého Dějin Čech a Tomkových Dějin Prahy“.⁴⁵⁾ Gebauerovy Historické mluvnice jazyka českého se používá dodnes a pokud jde o staročeský materiál, zůstalo už jen máloco k ní dodat.

I když Gebauer vynakládal mnoho sil na svou vlastní práci vědeckou, neponechal stranou ani činnost organizátorskou a nijak si neulevoval ve svých úkolech pedagogických. V polovině devadesátých let mu bylo zřejmé, že popřávka po středoškolských učitelích češtiny je vcelku splněna a že dále bude třeba, aby slovanský seminář rozšířil své zaměření na celou oblast slovanské filologie. Proto vypracoval a podal ministerstvu v roce 1896 návrh na reorganizaci, který byl po dobrozdání Jagićevo schválen.⁴⁶⁾ Podle nových stanov z roku 1897 měl seminář tři specializovaná oddělení: staroslověnské (ved. mř. prof. Fr. Pastrnek), české (Gebauer) a pro nové slovanské jazyky a literatury (ved. mř. prof. J. Polívka).

Slavistický ráz byl zdůrazněn v § 1. nových stanov, v němž se na rozdíl od stanov z roku 1880, které jsme dříve citovali, píše, že studující mají být v semináři vedeni „... k vědecké práci o otázkách gramatických a literárních z oboru filologie slovanské, a zvláště z oboru jazyka českého a literatury české“.⁴⁷⁾ Studentům se doporučuje, aby v prvních dvou semestrech čtyřletého studia se zúčastnili cvičení v oddělení staroslověnském, v ostatních semestrech v oddělení českém. Ti, kdo nepomýšleli na učitelství češtiny na středních školách, ale hodlali se věnovat odborně slovanské filologii, měli studovat paralelně živé slovanské jazyky a literatury, alespoň v posledních dvou letech studia.

V prohloubení specializace se pak ve slovanském semináři pokračovalo v duchu Gebauerově i po jeho smrti. Bohemistické oddělení bylo roku 1907 rozděleno na jazykové (E. Smetánka) a literární (J. Vlček). V r. 1913 bylo rozdvojeno také oddělení třetí, kde J. Polívka si ponechal novější slovanské jazyky, kdežto slovanské literatury převzal J. Máchal.

Kromě toho, že se promyšleně staral o organizaci slavistického studia na univerzitě v Praze, vyvíjel Gebauer také významnou iniciativu na poli mezinárodní vědecké spolupráce. V roce 1899 navrhla skupina pražských slavistů v čele s Gebauerem, aby byl svolán do Prahy I. mezinárodní sjezd slovanských filologů, kde by se položily základy k stálému organizovanému mezinárodnímu styku. Kromě společného vydávání vědeckých a bibliografických děl mělo se rokovat i o organizaci stolic slovanské filologie, seminářů, studijních cest atd. Sjezd se nemohl uskutečnit z politických důvodů. Když se pak měl konat v Rusku, zabránilo tomu vy-

⁴⁵⁾ Archiv für slavische Philologie, 16, 1894, s. 505.

⁴⁶⁾ Státní ústřední archiv, fond MKV/R, sign. 5 A Prag, fasc. Slavisches Seminar 1888—1918, spis č. 12726/96.

⁴⁷⁾ Stanovy semináře pro filologii slovanskou při c. k. české universitě v Praze. Schválené výnosem vysokého c. k. ministerstva kultu a vyučování ze dne 26. února 1897 č. 2668. Praha, J. Otto 1897, s. 1.

puknutí rusko-japonské války. Později odsunuly jeho svolání balkánské války, první světová válka a komplikované poměry ve vývoji slavistiky po ní. Sešel se až třicet let poté, co k němu vyzývali Gebauer a jeho druhové, a to v Praze roku 1929. Jednalo se tu však o téměř program a v týchž sekcích, které byly navrženy už v roce 1899.

Na sklonku života byl Gebauer uznáván nejen jako největší osobnost české filologie, ale jako jeden z nejvýznamnějších představitelů české moderní vědy vůbec. Řadil se k velkým postavám vědy i ve světovém měřítku. K tomu přispěl nejen vědecký přínos jeho odborných spisů, ale také věhlas, který získal jeho slovanský seminář. Sotva najdeme v dějinách světové vědy a vědecké organizace takovou osobnost a takový ústav, který by vychoval a vyškolil takové množství vynikajících žáků. Za čtvrt století Gebauerova vedení prošlo školou jeho semináře asi 630 studentů. Učili se tu nejen bohemisté a slavisté, ale také posluchači klasické a moderní filologie a z vědeckého zájmu se tu dávali zapisovat i historikové, pedagogové a další. Uvedme alespoň nejvýznamnější:

Z Gebauerova semináře vyšli pozdější univerzitní profesori české a slovenské literatury Jaroslav Vlček, Jan Jakubec, Josef Hanuš, Arne Novák, Albert Pražák, dále univerzitní profesori českého jazyka a literatury Emil Smetánka, František Ryšánek, Kvido Hodura a Stanislav Souček, srovnávacích literárních dějin Václav Tille, staroslověnštiny Josef Vajs, srovnávacího indoevropského jazykozpytu Oldřich Hujer a Josef Baudiš, srovnávacích dějin slovanských literatur Jiří Horák, srovnávacího slovanského jazykozpytu a fonetiky Antonín Frinta, fonetiky Josef Chlumský, srovnávací mluvnice germánských jazyků Josef Janko, anglického jazyka a literatury Vilém Mathesius, romanistiky Prokop M. Haškovec, všeobecné kulturní historie a etnografie Čeněk Zíbrt. Do semináře chodili také budoucí známí profesori historie ze školy Gollovy Josef Šusta, Jaroslav Bidlo, Zdeněk Tobolka a Josef Pekař, dále historikové umění Zdeněk Wirth a František Žákavec, pedagogové Otakar Kádner a Otakar Chlup.

Ze známějších filologů je třeba uvést alespoň jazykozpytce a národopisce docenta Emanuela Kováře, Václava Flajšhanse, dále pozdějšího ředitele kanceláře slovníku jazyka českého při ČAVU a redaktora Naší řeči Václava Ertla, autory slovníků P. Vášu a V. Pracha, literární historiky V. Voborníka a F. Strejčka, folkloristy J. Š. Kubína a J. Fr. Hrušku, vědecké spisovatele a publicisty F. Jokla a B. Prusíka, překladatele a básníka F. Táborského, novináře a publicistu J. Herbena a hudebního skladatele a dirigenta O. Ostrčila.

Ze zahraničních členů semináře vynikli později ve svých zemích A. Teodorov-Balan, jeden z nejvýznamnějších bulharských filologů, univerzitní profesor a akademik, dále L. Miletič, profesor sofijské univerzity a zakladatel tamního slovanského semináře, S. Argirov, etnograf a kulturní historik, ředitel Univerzitní knihovny v Sofii, R. Košutić, srbský profesor slovanské filologie, S. Dobrzycki, polský profesor slavistiky, S. Ciszewski, polský profesor etnografie, I. Bărbulescu, rumunský profesor slavistiky.

Kdybychom se chtěli pokusit sestavit bibliografický soupis prací Gebauerových žáků, tvořil by mnohosvazkové dílo. Gebauer totiž dokázal vést členy svého semináře tak, že téměř všichni později publikovali. Přitom nevychoval epigony, kteří by přejímali a rozváděli jeho myšlenky, ale dovedl inspirovat žáky k vlastnímu, samostatnému, osobitým postojům a postupům. Srovnáme-li např. jak značně se liší zpracování dějin české literatury u J. Vlčka, J. Jakubce a A. Nováka, nebo jak velmi se odlišuje pojednání o staročeské Alexandreidě v podání Vlčkově, Jakubcově a Pražákově, vidíme, že Gebauerovi žáci jsou osobnostmi originálními, že jsou to zcela odlišné individuality.

Obdivuhodná je i ta skutečnost, že ve srovnání s ústavu zahraničními Gebauer dokázal vykonat ohromnou práci v neuvěřitelně skromných materiálních podmínkách. Veškeré vybavení semináře spočívalo dlouho jen ve dvou dubových skříních, které stály na chodbě Klementina. Teprve v roce 1898 získal seminář dvě místnosti ve Veleslavínově ulici čp. 96, kde mohla být zřízena příruční knihovna. Jinak studenti využívali hojně univerzitní knihovny a rukopisné památky studovali také v Českém muzeu.

Akademický senát zvolil Gebauera na šk. r. 1899–1900 rektorem. Zastával tedy na pražské univerzitě i úřad nejvyšší. Je snad symbolické, že to bylo právě na přelomu století. Vždyť právě Gebauer stál v první řadě těch, kdo převedli českou vědu z 19. do 20. století, učinili z české univerzity nástupiště pro netušený vědecký rozmach a dali tak stále živý příklad a zavazující odkaz budoucím generacím.

THEODOR SYLLABA

**Das erste Tschechische wissenschaftliche Seminar an der Prager
Universität**
(Gebauer's Slawisches Seminar)

ZUSAMMENFASSUNG

Es ist bemerkenswert, dass gleich nach der Verselbständigung der tschechischen Universität in Prag eine Reihe von Fächern ein hohes wissenschaftliches Niveau (im europäischen Ausmass) erreichten. An erster Stelle stand hier die tschechische und slawische Philologie, deren Aufstieg mit dem Antritt Jan Gebauer's an die Universität und mit der Entstehung des Slawischen Seminars verbunden war.

Dieses Seminar entstand zu Beginn des Jahres 1880, also noch vor der Teilung der Prager Universität. Es war das erste Institut mit tschechischer Unterrichtssprache an der damals noch offiziell deutschsprachigen Universität und zugleich das erste wissenschaftliche Seminar für slawische Philologie auf dem Boden der Universität überhaupt. Durch Gebauer's Verdienst wurde es zu einem anerkannten Zentrum der wissenschaftlichen Forschung und zu einer bedeutenden Basis für die Erziehung von qualifizierten Mittelschullehrern und anderen Fachleuten.

Gebauer's Konzeption beruhte darin, in erster Reihe fachlich tüchtige Lehrer zu erziehen, die das Niveau des Tschechischunterrichts an den Schulen heben sollten. Die be-

gabtesten und strebsamsten von ihnen führte er an, die Arbeit an wissenschaftlichen Aufgaben fortzusetzen und so eine breite Grundlage für die tschechische philologische Forschung zu bilden. Aus einem solchen Nährboden konnten weit mehr als bisher neue wissenschaftliche Persönlichkeiten heranwachsen.

Im Verlauf von 25 Jahren absolvierten ungefähr 630 Studenten das Seminar Gebauer's. Zwanzig von ihnen wurden später Universitätsprofessoren verschiedener philologischer Fächer, weitere zehn wurden Universitätsprofessoren historischer, kunstwissenschaftlicher und pädagogischer Fächer. Ebenfalls eine Reihe ausländischer Mitglieder des Seminars — aus Bulgarien, aus den jugoslawischen Ländern, aus Polen und Rumänien — wurden später Professoren an Universitäten in ihren Ländern. Fast alle Mitglieder der Schule Gebauer's waren literarisch tätig und viele von ihnen wurden in verschiedenen Gebieten der tschechischen Wissenschaft und Kultur berühmt. In der Geschichte der Wissenschaft und wissenschaftlicher Organisation finden wir kaum eine Persönlichkeit und ein Institut, das eine so grosse Menge hervorragender Schüler ausbildete.

Professor Gebauer spielte eine bedeutende Rolle in der wissenschaftlichen und ideologischen Orientierung der verselbständigten tschechischen Universität. Im Jahre 1886 griff er in entscheidender und kritischer Weise in den Streit über die Echtheit der Königshofer und Grüneberger Handschriften ein. Er und eine Gruppe seiner Anhänger aus der jüngeren Professoren- und Dozentengeneration der philosophischen Fakultät und Mitglieder seines Seminars, die um die Zeitschrift *Athenaeum* gruppiert waren, überwandten in einer zähen Polemik die Ideologie des romantischen Traditionalismus, obwohl diese von den beiden damaligen bürgerlichen politischen Parteien (Altschechen und Jungtschechen) und fast von der ganzen tschechischen Presse unterstützt wurde. Im Handschriftenstreit bahnte er den Weg einer neuen Fassung von Patriotismus und neuen Gedankenströmungen.

In den neunziger Jahren begann Gebauer sein grösstes wissenschaftliches Werk — Die historische Grammatik der tschechischen Sprache — herauszugeben, mit der er bis heute eine führende Stelle in der tschechischen Philologie einnimmt. Er schrieb auch hervorragende Sprachlehrbücher, nach denen an sämtlichen Typen von Mittelschulen fünfzig Jahre lang unterrichtet wurde, und die im Grunde die Norm der heutigen tschechischen Schriftsprache kodifizierten.

Gebauer wurde auch zum Dekan der philosophischen Fakultät (für das Schuljahr 1890—91) und zum Rektor der Prager tschechischen Universität (für das Schuljahr 1899—1900) gewählt. Er stand in der ersten Reihe jener, die diese Universität zu einem ungeahnten wissenschaftlichen Aufschwung führten.

PRÁVNÍ ROMANISTIKA NA ČESKÉ UNIVERZITĚ V PRAZE PŘED STO LETY

(K zakladatelskému dílu Leopolda Heyrovského)

VALENTIN URFUS

Příjmení prvního československého laureáta Nobelovy ceny nabylo již dříve proslulosti mezi českými právníky. Pro všechny, kdož studovali na právnické fakultě české univerzity až do předmnichovské republiky, byla nezbytnou příručkou učebnice římského práva Leopolda Heyrovského. Ostatně ještě dnes nechybí zájemci, kteří sáhnou po této knize a pro něž jméno jejího autora není jen symbolem vědeckých výkonů v oblasti fyziky a polarografie, nýbrž i právní romanistiky.

Leopold Heyrovský náležel k zakladatelské skupině, která před sto lety budovala na české univerzitě právnickou fakultu. Je tedy téměř samozřejmé, že stejné postavení mu připadlo i v oboru, který tu jako jeho první profesor reprezentoval. A rovněž tak je zbytečné dodávat, že šlo v buržoazní právní vědě i v systému tehdejší právnické výuky o disciplínu mimořádně důležitou, která patřila mezi klíčové.

Není proto divu, že jeho působení připoutalo vícekrát již pozornost jeho žáků a následovníků.¹⁾ Obracíme-li se k němu znovu, pak tento zájem musí mít i nové opodstatnění. Některá hlediska jsou na první pohled zřejmá: kromě zřetele, v jistém smyslu jubilejního, je to zajisté i nové využití oboru, který Heyrovský před sto lety v české vědě vytvářel; nejen však to: rozhodují o tom i další, hlubší a nově věcně zdůvodněné okolnosti. Především náš dnešní pohled na buržoazní epochu 19. stol. je daleko ucelenější a zároveň i obsahově diferencovanější, než tomu bylo ještě před krátkým časem. Jestliže polovina minulého století byla obdobím, ve

¹⁾ Je to především medailon věnovaný jeho osobnosti a dílu, který napsal Josef Vančura pro „Památník spolku čes. právníků Všeherd“ (Praha 1918, 142 a n.); dále: Mir. Boháček, Vzpomínka na Leopolda Heyrovského u příležitosti stého výročí jeho narození, Věstník České akademie věd a umění, 61, Praha 1952, 91—102 (tam srv. i podrobnou bibliografii posmrtných vzpomínkových článků v denním a odborném tisku), Jiří Cvetler, Leopold Heyrovský nel centenario della nascita, IURA, 4, 1953, 560—1; zájem o H. přibližuje i jeho, Švabinským nekonvenčně pojatý portrét [znovu otištěn jako příloha k Boháčkovu článku]. — Za vydatnou přátelskou pomoc při shledávání Heyrovského bibliografie děkuji dr. Petru Blahovi, CSC., který se zabývá dějinami československé právní romanistiky.

kterém se zvolna uzavíralo národní obrození, pak následující desetiletí položila základy českého politického, kulturního i vědeckého osamostatnění. Ani v soudobé historické nauce často prosazovaný zájem o minulost vědeckého poznání, tedy o „vědu o vědě“, není zbytečný. Vždyť věda o římském právu, právní romanistika, se v kontextu vědeckého vývoje 19. stol., zvláště vědeckého pozitivismu, dostává rovněž do nového, ostřejšího světla, než tomu bylo ještě nedávno.

Nový zorný úhel, který se tak rýsuje, směřuje proto zcela přirozeně v prvé řadě k objektivním podmínkám, jež určovaly působení těchto prvých představitelů samostatné české akademické vědy. Jelikož český národ byl v druhé polovině minulého století ještě mladým národem, byly i jeho vedoucí vrstvy, včetně inteligence, málo tradiční. Pro většinu příslušníků tehdejšího českého intelektuálního světa znamenalo nabyté vzdělání teprve předpoklad společenského zařazení.

A právě tyto obecné souvislosti pokud jde o Heyrovského, v určitém ohledu selhávají. Pocházel z rodiny, která měla naopak — posuzováno našimi domácími měřítky — výrazné tradiční kořeny. Povolání vyžadující odbornou kvalifikaci nebyla u jejích příslušníků výjimkou. Jeho otec i děd byli právníky; druhý z nich jako magistrátní radní a posléze i rokycanský purkmistr náležel k oné municipální byrokracii, jejíž postavení se opíralo o josefinské reformy, která však dovedla zároveň spojit úřednické povolání s citlivým a blahodárným působením v obci, kterou spravovala. I příbuzenské vztahy k rodině Palackého manželky dobře dokreslují tento obraz.²⁾

Tím charakterističtěji vystupuje, setkáváme-li se s mladým Leopoldem Heyrovským jako s uvědomělým členem generace vyznávající politický i vědecký realismus a snažící se v opozici proti staršímu romantickému pojetí vybudovat moderní pozitivistickou českou vědu. Pěkně to vyjadřují jeho úzké osobní i přátelské vztahy k Josefu Kaizlovi, jedné z vůdčích osobností tohoto proudu, stejně jako vzdálenější spojení, která jej později v průběhu jeho vědecké práce přiváděla do blízkosti Jaroslava Golla a Josefa Krále. Lze dokonce předpokládat, že Heyrovský byl v tomto ohledu jistou výjimkou mezi svými akademickými kolegy na právnické fakultě.³⁾ Ukazuje to mimo jiné jeho pravidelné přispívání do realistického „Athenae“, zatím co v konzervativně a prakticistně orientovaném „Právnicku“ publikoval jen ojediněle. Realismus zbavený postupně ovšem svého politického příděchu a přeměněný ve vědecký pozitivismus se stal pro Heyrovského celožitovným vyznáním. I jinak svou činností, která se soustřeďovala k hlubokému zaujetí pro vlastní

²⁾ Kl. Hofbaurová — Heyrovská, Mezi vědci a umělci, Praha 1947, 95, V. Vaněček, České právnictví za kapitalismu, Praha 1953, 19; Heyrovského děd nebyl mezi těmito úředními hodnostáři osamocen, jak o tom svědčí příklad purkmistra sousední Plzně Kopeckého, z dalších pak Šeb. Hněvkovský a J. S. Rettig, kteří měli podobné postavení. Sestra Palackého životní družky byla manželkou jednoho z bratrů Leopoldova otce, tedy jeho tetou. I Leopoldova choť, Klára Hanelová z Kirchtreu, byla původem z rodiny, jež náležela k úřednické šlechtě; pocházel z ní i jeden z královéhradeckých biskupů — Archiv Univerzity Karlovy — personalia profesorů.

³⁾ Boháček, l. c., 95, 99.

obor a která tedy ostatní veřejné působení odsouvala nutně na druhou kolej, naplňoval ideální představu učence z konce 19. století.⁴⁾

Radíme-li Heyrovského k zakladatelské generaci české univerzitní vědy, není to dáno jistě jen jeho názory a osobními styky. Vyjadřuje to především povaha jeho vědeckého díla a tvůrčího přínosu. Ledacos v tomto směru naznačuje již osobní bibliografie jeho prací. Dnešnímu pozorovateli, navyklému často na překotné zveřejňování vědeckých prací, musí být nápadnou jedna věc. Heyrovský se sice nevyhýbal publikaci výsledků svého bádání, po celý život však zůstal v jistém ohledu tím, čemu říkáme „homo unius libri“. Tento „unus liber“ byla jeho učebnice římského práva, vyšlá v několika vydáních, na které celý život pracoval a která se stala klasickou knihou moderní české romanistické literatury.⁵⁾ Právě v tomto soustředění k jednomu dílu, v jehož dokonalosti spatřoval svoje životní poslání, se protínalo dvojitě úsilí vyznačující jeho osobnost: jednak pozitivistický perfekcionismus, směřující k dokonalému systematickému zachycení největší možné míry poznatků, jednak nepochybně i hluboký, třebaš vnějškově neokázalý nacionální ethos, který životní cíl českého učence vymezil tímto směrem.

Tuto určitou jednostrannost Heyrovského vědecké individuality doprovázela však stejně tak i snaha udržet krok s posledními výsledky soudobého bádání. Uvědomíme-li si to, nebudeme se divit, že dovedl uplatnit opravdu širokou škálu zájmů a českou odbornou veřejnost upozornit průkopnický současně na význam počínajícího papyrologického i klínopisného bádání.⁶⁾ Hovoříme-li o Heyrovském jako o zakladatelské osobnosti, není to tedy jen úsudek podmíněný zpětným pohledem či vůlí oslavit jeho dílo; je to naopak skutečnost, která svoji váhu nabyla již v době jeho života a která je neodmyslitelně spojena s uvědomělými a morálními složkami jeho vědeckého profilu.

Heyrovský nebyl jen gründerskou individualitou. Byl zároveň i vědcem, jehož dílo odráželo rysy příznačné pro vědecké poznání v době, kdy žil a působil. Viděno z tohoto širšího nadhledu nebyl jen prvním profesorem svého oboru na nové české

⁴⁾ Kromě akademických funkcí — děkanské (1896, 1904) a rektorské (1908) — žádných zvláštních poct nedosáhl; i jmenování dvorním radou, jinak celkem obvyklé, bylo u H. značně opožděné, z původních profesorů je dosáhl vlastně poslední. Jinak byl ovšem členem Čes. akademie (a předsedou její I. třídy) a Královské české společnosti nauk. Horlivě se účastnil práce dobročinné spolkové (kuratorium Hlávkových kolejí, Jonákovy nadace, předsednictví Menzy akademické); jako rektor se podílel i na úsilí o vybudování nové budovy právnické fakulty (K. A d a m o v á, Kotěrovy návrhy univerzitních budov, AUS HUCP, XIX /2 (1979), 53).

⁵⁾ Původní název učebnice „Institute práva římského“ (vyšlé v l. 1886—1888) byl ve 3. vydání (1902) změněn na „Dějiny a systém soukromého práva římského“ (K vlivu této proměny na obsah srv. Boháček, l. c., 97—98, který se v tom liší od soudobé Vaněčkovy recenze; naopak Vaněček, l. c., 133 považuje za nejlepší vydání z r. 1910), který pak zůstal zachován i v dalších reedicích.

⁶⁾ „O řeckých a latinských listinách papyrusových z Egypta“, Sborník věd právních a státních, I, 1901, 71—83, „Nové právnické texty římské v jazyce latinském“, tamtéž, 7, 1907, 286—298; o jeho porozumění pro klínopisné bádání, srv. v „Právnicku“, 55, 1916, 162—164.

univerzitě,⁷⁾ nýbrž zároveň i někým, kdo počal vědu o římském právu pěstovat novým způsobem. Romanistika, kterou Heyrovský rozvíjel, byla v jistém ohledu opravdu novou naukou. Uvážíme-li, že v 19. stol. měla v Evropě římskoprávní kultura za sebou od svého obrození ve středověku již téměř osm set let trvání, vyznívá toto tvrzení poněkud podivně. A přece je správné. Starší literatura dotčený obrat charakterizovala zpravidla tak, že hovořila o tom, že romanistika se vymkla z područí pandektistiky. K bližšímu objasnění naznačené změny je třeba se několika slovy zmínit o významu, jež pro vývoj právní vědy, zvláště u nás, měla tak řečená německá historická škola.

Historická škola v Německu, která se stala určující pro celé 19. století, byla jako řada jiných podobných jevů v oblasti ideového vývoje něčím velmi složitým, něčím, co lze sotva jednoznačně vystihnout, jak to také odpovídalo komplikované situaci národního a politického sjednocení německých teritoriálních států. Literatura, která se v posledních letech o historické škole nakupila,⁸⁾ tuto její vnitřní rozpornost a víceznačnost stále jasněji prokazuje. Svým vznikem kotvila v romantické reakci na racionální přirozené právo a jeho požadavek jednotné systematické kodifikace, aniž se však dovedla zcela rozejít s přirozenoprávním dědictvím; navíc svým vyústěním pak podpořila rozvoj buržoazního právního pozitivizmu. Stejně paradoxně obracela pozornost k historickému zkoumání právní minulosti, aby na druhé straně jiní její představitelé dospěli k abstraktní pojmové spekulaci, která sice dovedla příznivě ovlivnit rozmach civilistického myšlení, avšak s konkrétním historickým badáním měla málo společného. Na všech těchto křížovatkách vnitřního vývoje německé historické školy se setkáváme tak či onak s římským právem. Jednou je to hledání původního čistého římského práva, zba-veného nánosů recepčních nauk, které se však zastavuje u justiniánské kodifikace, jindy je to římské právo, které slouží ve stejné podobě — tedy jako právo pandektní — ryze dogmatickému uvažování. Vždy však — a to je právě most, který spojuje romantické kořeny školy s pozdějším právním pozitivismem — má historický pohled sloužit lepšímu pochopení platných právních předpisů.

Ovšem s rozvojem vědeckého a právního pozitivizmu v buržoazní společnosti 19. stol. se prosazuje i požadavek specializace vědeckého poznání, který znovu klade důraz na historické poznávání pramenů. Právě v tomto okamžiku dostává nové cíle i historické studium římského práva. V cestě ovšem stojí hradba, kterou vytvořila německá pandektistika svým pojmovým rozpracováním justiniánské kodifi-

⁷⁾ Archiv UK, Personalia — ministerský výnos z 22. IX. 1878 podepsaný Stremayrem a potvrzující rozhodnutí profesorského kolegia o habilitaci, která se ovšem uskutečnila (současně se Storchovou) na tehdy ještě nerozdělené univerzitě.

⁸⁾ O historickou školu se interesují dnes právní historikové obou německých států. Ve vztahu k římskému právu otevřela tento zájem po druhé světové válce známá kniha P. Koschaker, „Europa und das römische Recht“, München—Berlin 1953 (2. vyd.); dále zejm. Fr. Wieacker, Friedrich Carl v. Savigny, Zeitschrift der Savigny—Stiftung für Rechtsgeschichte LXXII. (1955), Rom. Abt., 1 a n.; z marxistického hlediska se těmto otázkám věnuje zvl. prof. H. Schröder; z čes. literatury: Z. d. Kryštůfek, Historické základy právního pozitivizmu, Praha 1967.

kace. A tuto hradbu je třeba využít i obejít. Výrazem toho je obnovený zájem o čisté římské právo, nikoliv však v duchu zakladatele školy, Savignyho, nýbrž dále a hlouběji v období klasického vývoje římského práva. Dotčená změna není zprvu ani příliš pocíťována, neboť mohla v rámci historické školy s úspěchem navázat na některé starší tendence, které tento složitý jev doprovázely od jeho počátku.⁹⁾ Naznačený pohyb se však stává výraznějším, jakmile se setkává s podobnými snahami jinde. Platí to zejména o soudobé Itálii,¹⁰⁾ kde ovšem z jiných příčin roste v době, kdy nacionální sjednocení apeninského poloostrova se stává skutkem, podobný zájem o staré klasické římské právo. Připočteme-li k tomu příznivé ovlivnění vědeckého studia antického starověku, které v průběhu druhé poloviny minulého století překonává antikvitařský zájem a je současně podnětem i novým pozitivistickým kultem antiky, máme před sebou hrubý obraz ideových podmínek, jež vytvořily z vědy o římském právu novou disciplínu — historickou vědu, která historickými a filologickými metodami se snažila poznat skutečnou čistou římské právo, jinak řečeno právo klasické.

Tento jednoduše těžko vylíčitelný pohled vyznačuje tedy dobu, v níž se mladý Leopold Heyrovský stává prvním českým moderním romanistou. Heyrovský ovšem nežil v Německu ani v Itálii, nýbrž v Čechách, které byly součástí rakousko-uherské monarchie. I rakouská právní věda stála ve stínu německé historické školy a německé pandektistiky, zvláště od poloviny minulého století, kdy Thunova reforma univerzitního studia otevřela dokořán dveře těmto vlivům.

V životopise Leopolda Heyrovského vyjadřuje toto názorové a metodické třebení hned prvé období jeho odborného rozletu, a ještě více pak krátká učednická léta, jež mu předcházela. Strávil je stipendijním pobytem na německých univerzitách, v Mnichově a v Berlíně: jednak u Aloise v. Brinze, s nímž udržoval prý i později přátelské styky a který naše poměry znal ze svého krátkého působení v Praze, jednak v pruské metropoli u Karl Georga Brunse a Mommsena.¹¹⁾ A přece nakonec o jeho orientaci rozhodlo něco jiného, co daleko více souviselo s domácím prostředím. Ten, kdo Heyrovskému vstúpil zaujetí pro klasický starověk, byl dnes již polozapomenutý romanista Karl Bernhard Hieronymus Esmarch, jenž spolu s Czychlařzem byl jeho učitelem. Esmarch, vynikající přednášeč a stejně nevšední stylist, dovedl na mladé lidi zapůsobit.¹²⁾ Mezi mistrem a žákem byl však rozdíl. To, co

⁹⁾ V prvé generaci Savignyho žáků to vyznačují osobnosti jako Goeschen a Bluhme (G. Wesenberg, Neuere deutsche Privatrechtsgeschichte, Lahr/Baden 1954, 163), dále Rudorff a Dirken (Kryštůfek, l. c., 70 — podle E. Wolfa, Grosse Rechtsdenker der deutschen Geistesgeschichte, Tübingen 1944, 2. vyd.).

¹⁰⁾ Jde zejm. o práce I. Alibrandiho — k tomu: W. Kunkel, Römische Rechtsgeschichte, Weimar 1964 (4. vyd.), 191.

¹¹⁾ Boháček, l. c., 93—94, Archiv UK, Personalia — zpráva Heyrovského o studiih v let. semestru 1877, kde zdůrazňuje, že měl příležitost studovat původní, nedávno zveřejněné nálezy z Pompejí; v té době vznikla i Heyrovského recenze práce P. Gide-a, Etudes sur la novation et le transport des créances en droit romain, Paris 1879, uveřejněná v „Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft“, N. F. II., 1979, 585.

¹²⁾ Heyrovský mu věnoval vzpomínkovou stať „Prof. Dr. Karel Esmarch“ v zmíněném

Esmarch — jak pěkně zdůraznil již Boháček — podkládal romantickým patosem, hledal naopak Heyrovský střizlivými a jemně vybroušenými metodami kritického bádání.¹³⁾

Heyrovský se nám tedy jeví především jako historik římského práva, a mohli bychom dodat — se zvláštním zřetelem k právu klasickému. Výrazem toho je jeho již zmíněné životní dílo — učebnice, kde vedle systému institucí je podán i obsáhlý výklad dějin římského práva. Heyrovského učebnice je nejen výsledkem jeho velké píle a pracovní odpovědnosti, nýbrž je pozoruhodná i něčím jiným. Je to způsob, jakým jsou tu využity a do vlastního výkladového textu vloženy citace z pramenů. Nejde jen o to, že český text se k nim úzce přimyká, že je pečlivě a s dokonalým porozuměním dále rozvádí; způsob, jakým jsou fragmenty z pramenů čtenáři předkládány, jej má přímo uvést do četby římských právnických textů v jejich originální podobě a ukázat mu cestu, jak samostatně proniknout k jejich obsahu. Boháček, jeden z posledních přímých posluchačů Heyrovského, o tom vtipně říká, že Heyrovského učebnice měla být jakýsi „liber pauperum“ pro ty, kdož si nemohli opatřit autentická vydání pramenů.¹⁴⁾ U tohoto výrazného rysu Heyrovského učebnice je třeba se poněkud zastavit.

Nová orientace právní romanistiky, směřující k lepšímu poznání klasického práva, zájem o římské právo významně historizovala. Badatel věnující se tomuto oboru nemohl být jen právníkem, musil být vyzbrojen i řadou dalších poznatků, především dokonalou erudicí filologickou, jak na to ukazuje i rozmach interpolačního zkoumání, který spadá rovněž do této doby.¹⁵⁾ Tím spíše vzniklá otázka, jak byly výsledky romanistických studií uplatňovány v pedagogické praxi, neboť soustava soudobé právní výuky počítala stále s propedeutickou funkcí římského práva jako vysokoškolského předmětu. A právě to, o čem byla před okamžikem řeč jako o charakteristickém rysu Heyrovského učebnice — tedy ono spojování výkladového textu s hojnými citacemi původních pramenů — je jakýmsi svorníkem, který obojí, a navíc i velmi příznačným způsobem, svazuje. Probíráme-li úvod k rozmanitým vydáním Heyrovského učebnice, vidíme, že to, co její autor především vyznával a v čem také spatřoval nejvlastnější hodnotu římského práva, bylo myšlenkové bohatství uložené v klasických textech.¹⁶⁾ To, co se nám tu ozývá, je

již „Památníku Všehrdu“; charakteristické je, že to byl v podstatě jediný příspěvek o nečeském univerzitním učiteli v tomto svazku.

¹³⁾ Boháček, I. c., 94.

¹⁴⁾ Tamtéž, I. c., 97.

¹⁵⁾ Pro zakladatelský ráz Heyrovského díla je možno považovat za příznačné, že i když se interpolačního bádání sám neúčastnil, dovedl o něm zasvěceně referovat pro širší veřejnost v „Atheneu“, 9 (1892, 6—8: „Interpolace v Pandektách a v Kodexu“).

¹⁶⁾ Boháček, I. c., 97; kde cituje Heyrovského výrok: „Kdežto dnes instituce jsou jednak právní propedeutikou, jednak historií čistého římského práva, jsou pandekty po! Statně změnil název své učebnice a kde se také dotýká nových studijních předpisů z r. 1893, jakož i vývoje, ke kterému došlo v Německu v době přípravy obč. zákoníka; k tomu pak podává: „Takovéto obsírnější výklady vlastního práva římského poskytnou zejména tu neocenitelnou výhodu, že studující stane se jimi ve vyšší míře nežli na zá-

tedy stará víra v římské právo jako „psaný rozum“ (ratio scripta), přizpůsobená ovšem novým hlediskům. Není to doslovné opakování téže myšlenky, kterou nacházíme již u právnických humanistů počínajícího 16. stol., nýbrž něco jiného. Přesvědčení, že v klasických textech, v jejich myšlenkovém obsahu a bohatství jsou uloženy významné hodnoty, je ovšem i nadále zachovááno. Je však jinak pointováno; klasikové nevytvořili jen ztrnulý a nepřekonatelný ideál: to, čemu je třeba věnovat pozornost, co si zaslouží obdiv moderního člověka a co se v první řadě může soudobý právník od klasiků naučit, je způsob, jakým tito jeho antičtí předchůdci právo uváděli v život, jak je pružně aplikovali.

Tato idea spojuje také, jak jen poněkud zasvěcený čtenář snadno pozná, novou historicky orientovanou romanistiku se soudobým právním pozitivismem.¹⁷⁾ Vycházel-li právní pozitivismus druhé poloviny 19. stol. z platného, pozitivního práva, jinak řečeno ze zákonných norem, pak je ovšem jasné, že mladí právníci v jeho duchu měli být vychovááni tak, aby se naučili platné právní předpisy co nejlépe uplatnit. Ponechme stranou, nakolik byl tento požadavek iluzí v sociálně rozporné společnosti nastupujícího imperialismu; o co nám spíše musí jít, je skutečnost, že romanisté Heyrovského generace i jeho následovníci — u nás to nad jiné dobře vyjádřil Otakar Sommer¹⁸⁾ — věřili, že propedeutická síla římského práva nespočívá tolik v tom, že seznámí mladé právníky s římskými právními pojmy, tedy s dogmatickou strukturou jeho institucí, nýbrž v tom, že dá praktickým právníkům možnost, aby si četbou klasických textů osvojovali onu proslulou „ars aequi et boni“.

Proto se také vědecký zájem romanistů druhé poloviny minulého století obracel především k historickému výkladu římského civilního procesu, zvláště ke klasickému procesu a k přetorskému ediktu, jež byl jakousi „kodifikací“ klasického práva. Heyrovského dílo je toho dokladem. Vždyť právě „druhou“ knihou jeho života — vedle oné „jediné“, kterou byla jeho učebnice — se mělo stát souvislé dílo o římském civilním řízení. Heyrovský se na dosažení této mety pečlivě připravoval, dílčí studie k tomuto tématu i torzo celku, jež zanechal, jsou vynikajícím výkonem, který, jak pamětníci dovozují,¹⁹⁾ měl jediný nedostatek, že — totiž vyšel česky — takže byl nepřístupný mezinárodní odborné veřejnosti.

Pozitivistický ráz Heyrovského díla vysvětluje i to, že první český romanista ne-

kladě přednášek pandektních způsobily k četbě a poznání římských právních pramenů samých, zvláště mistrných děl pravovědy klasické. Nejdokonalejší, jiným nenahraditelný prostředek formálního vzdělání právního stane se tím právníkům našim přístupnější.

¹⁷⁾ Fr. Wieacker, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*, Göttingen 1967 (2. vyd.), 450 a. n. — Bez zajímavosti není ani to, že Heyrovský byl autorem velmi dobré a přehledné studie o univerzitním zřízení středověkého vysokého učení v Bologni („Athenaeum“ 6, 1889, 29 a. n.). Napsal jí k jeho 800. výročí a sám si ji zřejmě dosti cenil. Zájem o středověkou glosu, který je příznačný i pro jiné romanisty zabývající se jinak klasickým právem, se tak tedy projevil i u něho.

¹⁸⁾ O. Sommer, *Prameny soukromého práva římského*, Praha 1946 (přetisk vydání z r. 1932), 14.

¹⁹⁾ Boháček, I. c., 99 (kde srovnává Heyrovského dílo s prací L. Wengera).

ní autorem mnoha monografických studií. Ve skutečnosti je to však do značné míry jen optický, bibliografický klam. Stačí přečíst několik jeho recenzí, aby bylo jasno, že nejde jen o odstavce střídající kladné hodnocení se záporným, nýbrž o drobná samostatná dílka, jak rozsahem, tak kritickým výkladem pramenů. Čtenáři poskytují také dodnes spoustu informací, nemluvě o tom, že jsou i dokladem hloubky vědecké diskuse a úsilí o přesnost poznání, které náležely k dobrým tradičním vědeckého pozitivismu.

Vícekrát již bylo zdůrazněno, že Heyrovský byl skutečným historikem římského práva. I v tom dovedl — obrazně řečeno — naslouchat tomu, co nového přinášela obrozená romanistika. Proto v jeho díle — a je to opět jedna z příležitostí, kdy k nám promlouvá velmi moderně a současně — najdeme mnoho zájmu o vývoj římského státního zřízení. Dotčený smysl osvědčil již ve své habilitační práci.²⁰⁾ Bylo to také nepochybně toto zaměření, které jej sblížovalo se soudobou vědou o antickém starověku, jež se přibližně v téže době u nás zásluhou Josefa Krále obracela tímto směrem. Z Heyrovského prací jmenujme alespoň referát o Mommsenově římském státním právu v Českém časopisu historickém. I o knize jednoho ze svých následovníků, dnes neprávem zapomenutého Josefa Vančury, věnované římskému agrárnímu právu, dovedl napsat recenzi, která je skutečnou samostatnou studií.²¹⁾

Bylo-li snahou předchozích odstavců zasadit dílo prvního českého romanisty do širšího rámce dobových právních učeních, pak nelze pominout ještě jednu podrobnost. Je známo, jak zvláštní místo mělo ve vývoji německé historické školy dílo Rudolfa v. Iheringa, který ve zralém věku téměř na vrcholu svých sil byl schopen rozejít se s tím, na čem předtím budoval svoje vědecké jméno. I když v Heyrovského odborné a ideové biografii jde, jak se zdá, spíše o osamocenou epizodu, je přece jen zajímavé, že dovedl s pozorováním referovat o prvním díle Iheringova proslulého spisu „Zweck im Recht“.²²⁾

Heyrovský jako vědec i jako romanista náležel epoše pozitivismu. Římské právo opíralo podle jeho přesvědčení svoje hodnoty o vnitřní myšlenkový přínos klasických právníků, který byl totožný svým významem s antickými ideály estetickými a filosofickými. V obsahu jejich myšlenek byl tedy podle tohoto mínění skryt jakýsi právník kámen mudrců, umění neopakovatelně dokonalého zacházení s platným právem v procesu jeho aplikace podle potřeb života. Kdybychom se tedy chtěli vyjádřit tradičně, bylo to obnovené „imperium rationis“ římského práva

²⁰⁾ Původní název „Über die Forderungsrechte des römischen republikanischen Staates aus Geschäften des Privatverkehrs“ byl v tiskové podobě pozměněn na: „Über die rechtliche Grundlage der leges contractus bei den Rechtsgeschäften zwischen dem römischen Staat und Privaten“, Leipzig 1881, VIII + 108 s.

²¹⁾ K Jos. Královi srv. nejnověji: L. Vidman, Psáno do kamene (Antická epigrafie), Praha 1975, 47; Heyrovského referát o Mommsenově práci „Abriss des röm. Staatsrechts“ byl uveřejněn v Českém časopisu historickém, 1, 1895, 120—3; recenze o Vančurově monografii je v SVPS 8, 1908, 414—438.

²²⁾ Srv. Athenaeum 1, 1884, 294—296.

doby klasické. Náš dnešní pohled je ovšem již jiný. Historičnost tohoto právně pozitivistického přístupu ke klasickému právu je nám také již cizí. I pedagogické a propedeutické úkoly římského práva chápeme jinak. Odlišnost našich dnešních stanovisek nám však tím více umožní ocenit dílo zakladatele české romanistiky, který je vědomě budoval jako součást novodobé české vědy kulturně i politicky samostatného národa.²³⁾

VALENTIN URFUS

Die Rechtstromanistik an der tschechischen Universität in Prag vor hundert Jahren

(Zum Gründungswerk von Leopold Heyrovský)

ZUSAMMENFASSUNG

Leopold Heyrovský, Ordinarius des römischen Rechts an der Prager tschechischen juristischen Fakultät nach 1882, wurde zum Gründer der modernen tschechischen Rechtsromanistik. Sein Lebenswerk — ein Lehrbuch des römischen Rechts — beeinflusste mehrere Generationen tschechischer Juristen. Der resümierte Artikel stellt einen Versuch dar, die Stelle Heyrovský's in der Entwicklung der Rechtswissenschaft des 19. Jh. zu erläutern. Professor Heyrovský gehörte durch seine historische und kritische Orientierung schon ganz zu den Vertretern der Romanistik, die das Erbe der älteren Pandektenwissenschaft überwunden hatten, mit seiner Auffassung der Bedeutung des klassischen römischen Rechts stand er jedoch völlig im Dienste des rechtswissenschaftlichen Positivismus.

²³⁾ Boháček (l. c., 98—99) označuje Heyrovského přímo jako buditele na půdě české právní kultury a o jeho učebnici výslovně říká, že je to „první úplný původní systém civilistických nauk v českém jazyce“; tam srv. i o Heyrovského terminologických konzultacích s Gebauerem, Králem a později Zubatým.

**VYBUDOVÁNÍ TEORETICKÝCH ÚSTAVŮ
ČESKÉ LÉKAŘSKÉ FAKULTY V L. TECH 1883—1884**

LUDMILA HLAVÁČKOVÁ

Je nesporné, že vybudování české lékařské fakulty bylo po rozdělení pražské univerzity ve srovnání s ostatními fakultami mnohem obtížnější a vyžádalo si řešení celé řady specifických problémů. Jedním z nejpalcivějších byl problém vybudování její institucionální základny, tzn. teoretických a klinických pracovišť. V předkládané studii se hodláme zabývat otázkou prvou, která byla klíčovou, protože teprve po jejím vyřešení mohlo dojít — o rok později než na fakultě filozofické a právnické — k zahájení činnosti české lékařské fakulty.

**I. JAZYKOVÁ OTÁZKA NA PRAŽSKÉ LÉKAŘSKÉ FAKULTĚ
PŘED ROZDĚLENÍM UNIVERZITY**

Jazyková otázka na lékařské fakultě měla ve srovnání s ostatními fakultami pražské univerzity řadu zvláštností. Na lékařské fakultě se přednášelo již od osmdesátých let 18. století nepřetržitě česky porodnictví pro porodní báby a tento obor měl také prvé české učebnice, přeložené i původní.¹⁾ Znalost obou zemských jazyků se vyžadovala — i když v případě češtiny patrně někdy dosti formálně — i u zdravotníků působících ve veřejné zdravotní službě a ve všeobecné nemocnici,²⁾ avšak po r. 1848, kdy bylo poprvé dovoleno přednášet na pražské univerzitě oběma zemskými jazyky, prosazovala se čeština na lékařskou fakultu ve srovnání s ostatními fakultami ještě pomaleji.³⁾ Vedle situace v profesorském sboru lékařské fakulty s tradiční převahou rozhodně německy orientovaných jedinců

1) A. Wiesner, První studijní rok 1883—4 na české lékařské fakultě v Praze. Časopis lékařů českých (dále ČLČ) 72, 1933, s. 943. E. Rozsivalová, Stručný přehled vývoje porodnických a gynekologických klinik pražské lékařské fakulty do r. 1939 in: Sto let zemské porodnice v Praze 1875—1975, Praha 1975, s. 44 n.

2) J. Müller, Systematische Darstellung des öffentlichen Medizinaldienstes, Wien 1844, s. 16, § 21.

3) Tak např. v r. 1871 bylo z 213 přednášek na pražské univerzitě 35 českých. Na filozofické fakultě byl poměr 16 českých : 88 německým, na právech 8 : 40, na medicíně 7 : 66. ČLČ 10, 1871, s. 328. V r. 1877 byl tento poměr na filozofické fakultě 26 : 103, na právech 13 : 46, na medicíně 7 : 77. A. Wiesner, První studijní rok..., s. 970, J. Havránek, Před osmdesáti lety, Praktický lékař 43, 1963, s. 709.

(a podobné situace ve sboru doktorů) byly příčinou této skutečnosti nepochybně především obtíže terminologické, nesrovnatelně větší než u většiny oborů přednášených na filozofické a právnické fakultě.

Naši přední obrozenší lékaři se sice zabývali problémem české lékařské terminologie již od třicátých let 19. století, ale tento problém nebyl ještě beze zbytku vyřešen ani v době rozdělení fakulty.⁴⁾ Připomeňme jen ve stručnosti, že prvou českou lékařskou terminologií publikoval profesor porodnictví A. Jungmann (bratr J. Jungmanna) v letech 1833—37 v našem prvním českém vědeckém časopise Krok;⁵⁾ internista profesor Čejka publikoval svou sbírku české lékařské terminologie v letech 1848, 1851 a 1853 v Časopisu Českého muzea a v Purkyňově Živě v roce 1855. Mnoho práce v této oblasti vykonal také pražský praktický lékař V. Staněk, který napsal česky řadu odborných lékařských spisů (např. v r. 1840 Základové pitvy a Krátký přehled lebosloví), vydal i některé lékařské spisy staročeské a v r. 1863 dovršil svoje úsilí o zpracování české lékařské terminologie vydáním Slovníku názvosloví lékařského.⁶⁾ Jiný známý pražský praktický lékař, J. V. Podlipský, se ujal z podnětu J. E. Purkyně v letech 1857—60 sestavování přílohy časopisu Živa, nazvané Domácí lékař, v níž Purkyně spatřoval zárodek příštího samostatného českého lékařského časopisu.⁷⁾ J. V. Podlipský spolu s tehdy mladým docentem vnitřního lékařství B. Eiselttem se stal v r. 1862 také prvním redaktorem Časopisu lékařů českých, který měl nesporně zásadní význam pro rozvoj české lékařské vědy před rozdělením univerzity. O velkých terminologických obtížích, s nimiž musili redaktoři časopisu zápasit, mluví nejvystižněji sám B. Eiselt ve svých vzpomínkách.⁸⁾

B. Eiselt také od počátku šedesátých let usiloval o vydávání velkého českého lékařského kompendia. Jeho mnohaleté úsilí bylo korunováno úspěchem v r. 1879, kdy Spolek českých lékařů začal pod jeho redakcí vydávat Odbornou patologii a terapii. I když toto dílo, které si kladlo za cíl „býti knihou poradnou a příručnou, zpracovanou na základě zkušeností vlastních s použitím literatury novější“, zůstalo po vyjití 5. dílu v r. 1889 torzem, přivedlo k vědecké práci desítky českých lékařů, nejen pracovníků lékařské fakulty, ale i terénních ještě před rozdělením univerzity a dokázalo celému kulturnímu světu, že lze pěstovat lékařskou vědu na úrovni doby i českým jazykem, což bylo v období zápasů o českou lékařskou fa-

4) Tak např. profesor chirurgie V. Weiss ve své slavnostní řeči při otevření české chirurgické kliniky 28. 4. 1882 prohlásil: „Že jisté obtíže jsou, nepochybně, budeť snad i mně, netajím to, nejsa v duchu českém od mládí vychován, s obtížemi těmi z počátku zápasit“. ČLČ 21, 1882, s. 291. Při tom Weiss ohlašoval české přednášky již v letech 1871—2 a 1874—5. S podobnými obtížemi zápasil i prvý český anatom V. Steffal a ostatní. ČLČ 33, 1894, s. 314.

5) M. Matoušek, 100 let první české terminologie lékařské, ČLČ 72, 1933, s. 317 n.

6) L. Hlaváčková, V. Staněk — ze života českého praktického lékaře u nás v minulém století, ČLČ 108, 1969, s. 993 n.

7) L. Hlaváčková, Domácí lékař J. V. Podlipského, předchůdce ČLČ, ČLČ 102, 1963, s. 585 n.

8) B. Eiselt, O vzniku a začátcích české lékařské kliniky, Praha 1908 s. 17, též V. Weiss, Zasláno, ČLČ 26, 1887, s. 196.

kultu neobyčejně důležité.⁹⁾ V roce 1881 vyšel i nový latinsko-český lékařský Slovník terminologický, jehož autory byli lékaři V. Weiss, V. Janovský, J. Zánoř a lékařník A. Jandouš.

K průkopníkům české lékařské terminologie a vědy patří ovšem také všichni pracovníci pražské lékařské fakulty, kteří ohlašovali české přednášky před rozdělením univerzity. Když bylo v r. 1848 povoleno přednášet na univerzitě oběma zemskými jazyky, ohlásili na lékařské fakultě české přednášky v r. 1849 z fyziologie prof. F. Kuřák (který ovšem už v r. 1850 odešel do Vídně) a profesor Popel ze soudního lékařství; v r. 1850 hned po svém příchodu do Prahy J. E. Purkyně a v r. 1851 doc. Špott z ortopedie. Ačkoliv ohlašovat české přednášky bylo teoreticky možno i v období Bachova absolutismu, znamenalo toto období nové zostření útlaku české vědy a kultury. V druhé polovině padesátých let (od r. 1856) nenalzáme proto v seznamech přednášek na lékařské fakultě žádné české přednášky. Oživení nastává znovu na počátku šedesátých let po odstranění Bachova absolutismu.

Od počátku šedesátých let do rozdělení fakulty v r. 1883 se setkáváme postupně s českými přednáškami 14 profesorů a docentů. Byli to: J. E. Purkyně (fyziologie), B. Eiselt (vnitřní lékařství), J. Špott (ortopedie a hydroterapie), E. Grégr (lékařská fyzika), A. Frič (srovnávací anatomie, fyziologie a histologie), F. Novotný (embryologie, histologie a fyziologie), F. M. Popel (soudní lékařství), J. Quadrát (porodnictví), E. Hoffmann (soudní lékařství), V. J. Petters (venerologie), J. Streng (porodnictví), V. Weiss (chirurgie), V. Janovský (dějiny lékařství a epidemiologie), E. Maixner (vnitřní lékařství).¹⁰⁾

Až na některé výjimky ovšem nevíme, zda se česky ohlašované přednášky konaly; ze seznamů přednášek lze pouze zjistit, že někteří z uvedených učitelů přednášeli určitý semestr česky i německy tutéž látku, někdy přednášeli naopak jen česky či jen německy, někteří ohlašovali české přednášky po celou dobu svého působení na lékařské fakultě nebo alespoň převážně, jiní naopak pouze sporadicky. Každý z nich však přispěl ve svém oboru — i když různě velkým dílem — k rozvoji odborné české terminologie, tolik potřebné pro osamostatnění české lékařské fakulty. Nejdůsledněji a nejvytrvaleji ohlašoval a konal české přednášky B. Eiselt. Přednášel o vnitřním lékařství česky nepřetržitě od r. 1861 a shromáždil okolo sebe oddané posluchače, kteří mu zůstali věrni (35 z 38), i když jeho přednášky byly v r. 1866 prohlášeny za nepovinné a teprve v r. 1871 byly uznány jako obligátní.¹¹⁾

9) L. Hlaváčková, K stému výročí české výuky na I. interní klinice FVL UK, ČLČ, 120, 1981, s. 478 nn.

10) Ordnung der Vorlesungen an der k. k. Universität zu Prag 1854—1883. Přes veškeré úsilí se mi nepodařilo nalézt v pražských knihovnách a archívech seznamy z let 1848—1854, 1859—1860 a 1862—1863. Seznamy přednášek nejsou ovšem zcela úplné a přesné, nejen že je v nich obvyklý časový skluz a nejsou zde proto zachyceni ti, kdo přednášeli třeba jen jeden semestr, ale někdy se v nich neobjeví ani jména učitelů, kteří přednášeli několik semestrů. V našem období je to např. případ českých přednášek prof. Popela. Přednášel česky soudní lékařství od zimního semestru 1864 až do své smrti 1. 3. 1865, ale tyto přednášky vůbec v seznamech přednášek nenalezneme.

2. LÉKAŘI V BOJI ZA ČESKOU UNIVERZITU A LÉKAŘSKOU FAKULTU

Významnou úlohu v boji za českou univerzitu a lékařskou fakultu sehrál především Spolek českých lékařů a Časopis lékařů českých, dvě instituce, vděčící za svůj vznik v r. 1862 nevelké skupině českých lékařů seskupených kolem vůdčí osobnosti J. E. Purkyně. Prostřednictvím Spolku a Časopisu lékařů českých zasáhli čeští lékaři během prvních dvaceti let jejich trvání mnohokrát účinně do složitých a vleklých zápasů o českou univerzitu.

Připomeňme zde alespoň některé nejvýznamnější akce. V šedesátých letech v nich dominovala výrazným způsobem osobnost J. E. Purkyně, který, ač tehdy téměř osmdesátiletý, projevil v řešení složité otázky univerzitní neobyčejnou prozíravost.

J. E. Purkyně vystoupil plnou vahou své osobnosti hned v první akci Spolku českých lékařů (dále SČL) v univerzitní otázce v r. 1863. Na schůzi 9. 5. 1863 se spolek rozhodl — vycházející z prvního paragrafu svých stanov, který stanovil, že účelem spolku je „zdokonalování a upotřebování jazyka českého v umění lékařském“ — obrátit se na sbor doktorů lékařské fakulty se žádostí, aby na lékařské fakultě byly zřízeny české stolice především pro výuku praktických předmětů.¹¹⁾ Sbor doktorů měl pak žádost doporučit k vyřízení profesorskému sboru lékařské fakulty. Diskuse o této žádosti se odehrávala na valné schůzi doktorského sboru lékařské fakulty 14. 7. 1863. Hlavním řečníkem za českou stranu zde byl právě J. E. Purkyně, který poprvé nadhodil myšlenku samostatné české univerzity prohlášením, že „my si pro počátek přejeme jen nejpotřebnějšího učení, aniž bychom upírali chtěli, že celá univerzita česká vedle německé nebyla by ani pro vědu, ani pro Prahu samu na škodu.“ Ani autorita Purkyňova však nezabránila německé většině tohoto shromáždění odhlasovat 9 hlasy ku 19, že doktorský sbor se touto záležitostí nehodlá zabývat.¹²⁾ Po neúspěchu v doktorském sboru se obrátil spolek s žádostí podepsanou 250 pražskými a venkovskými lékaři přímo na státní ministerstvo, požaduje ustanovení českých profesorů pro medicínskou a chirurgickou kliniku a pro státní a soudní lékařství, tedy pro obory, kde se v lékařské praxi jevila potřeba bezpečné znalosti češtiny stále naléhavěji s růstem počtu lékařských

11) J. Reinsberg, Česká věda lékařská v době působení Eiselta a národně vědecká činnost jeho, ČLČ 34, 1895, s. 131 n., B. Eiselt, O vzniku a začátcích... s. 18.

12) ČLČ 2, 1863, s. 116.

13) ČLČ 2, 1863, s. 178. Nejostřeji vystoupil proti Purkyňovi mladý asistent I. interní kliniky V. Dressler poukazem na to, že fyziologický ústav má naléhavější potřebu peněz na zdokonalování, než aby se vydávaly na české stolice. Purkyně Dresslerovu neomalenost přešel, komentátor ČLČ vyjádřil přesvědčení, že „mluvil z vyšší inspirace“. J. E. Purkyně se zabýval otázkou jazykové rovnoprávnosti na univerzitě ve stejném roce v ČLČ i v kritice spisu K. Rokitanského, Zeitfragen betreffend der Universität mit besonderer Beziehung auf Medizin, Wien 1863, ČLČ 2, 1863, s. 256 n. V této době se obrátilo na profesorský sbor s žádostí o jazykovou rovnoprávnost i 72 českých mediků, ČLČ 2, 1863, s. 118, V. Staněk, O rovnoprávnosti obou zemských jazykův na universitě Pražské, ČLČ 7, 1868, s. 145 n.

míst na českém venkově a v nově vznikajících venkovských nemocnicích.¹⁴⁾ Ani tam však nedošla žádost sluchu.

Po neúspěchu těchto akcí se dostala zásluhou mediků a českých lékařů univerzitní otázka poprvé v r. 1864 na zemský sněm. Byl to opět J. E. Purkyně, který 18. 4. podal petici požadující, aby se sněm zasadil o českou výuku na pražské lékařské fakultě. Prvním řečníkem v debatě, která byla této otázce věnována a která zároveň zahájila dlouholetá jednání o univerzitní otázce na sněmovní půdě, byl zároveň zahájila dlouholetá jednání o univerzitní otázce na sněmovní půdě, byl bývalý Purkyňův asistent, v té době docent lékařské fyziky E. Grégr.¹⁵⁾ Nevalným úspěchem této akce byl výnos státního ministerstva ze dne 26. 9. 1864, kterým bylo nařízeno profesorovi soudního lékařství M. Popelovi, aby přednášel o soudním lékařství česky. Profesor Popel byl sice, jak známo, jedním z prvních učitelů lékařské fakulty, kteří ohlásili české přednášky již v r. 1849, ale do činnosti SČL se nezapojil (vrátil dokonce diplom „činného úda“), a proto ČLČ přivítal první české povinné přednášky na lékařské fakultě svěřené prof. Popelovi s jistou obavou, jako „kdyby měly býti humoristickými“.¹⁶⁾ Jak vyplývá ze svědectví současníků, nebyly tyto obavy neopodstatněné, jeho „čeština byla hrůzná“.¹⁷⁾ Po smrti Popelově v r. 1865 převzal tyto přednášky prof. E. Hoffmann, avšak po jeho odchodu do Innsbrucku v r. 1869 zmizely ze seznamu přednášek bez náhrady.

Petiční hnutí za řešení univerzitní otázky sílilo a v r. 1866 vyvolalo další bouřlivé debaty na zemském sněmu. Thunův rezoluční návrh, který byl výsledkem těchto debat, přinášel zásadu rovnoprávnosti obou zemských jazyků na univerzitě. Vláda poté požádala profesorské a doktorské sbory jednotlivých fakult o posouzení tohoto návrhu. Zatímco profesorské a doktorské sbory právnické a filozofické fakulty se vyjádřily k otázce rovnoprávnosti vcelku kladně, ukázalo se znovu, že na lékařské fakultě byl jak profesorský, tak doktorský sbor pevně v rukou německé strany. Profesorský sbor lékařské fakulty řešil tuto otázku na schůzi 21. ledna 1867. Za českou stranu mluvil opět J. E. Purkyně, který se v dlouhém, pečlivě připraveném projevu zabýval nejen obecnými otázkami jazykové rovnoprávnosti na univerzitě, ale podal i řadu reálných návrhů, jak řešit tuto otázku na lékařské fakultě prakticky. Zavedení rovnoprávnosti na univerzitě považoval za přechodné období, které dříve či později povede k samostatné české univerzitě. Při této příležitosti také pronesl památná a často citovaná slova o tom, že rychle vzrůstající „československý národ“ bude brzy „více než jedné univerzity míti zapotřebí“.¹⁸⁾ Za německou stranu stanul proti Purkyňovi jeden z nejtvrdějších odpůrců jazykové rovnoprávnosti na pražské univerzitě profesor očního lékařství J. Hasner, který proti ní bro-

14) ČLČ 2, 1863, s. 180.

15) ČLČ 3, 1864, s. 152, J. Goll, Rozdělení pražské univerzity, Praha 1908, s. 9.

16) ČLČ 3, 1864, s. 327.

17) K. Chodounský, Z kroniky ČLČ, ČLČ 25, 1886, s. 25. Popelovi byla též vytýkána malá ráznost v jednání s německým kolegou prof. Maschkem, který vyvolal v listopadu 1864 incident při psaní českého protokolu při soudní sekci. ČLČ 3, 1864, s. 368.

18) ČLČ 6, 1867, s. 30 n. a 38 n.

čil ostře i na fóru politickém. Jeho příkrá argumentace sice postrádala v řadě případů logiky (tak např. vzestup vážnosti pražské lékařské fakulty v polovině století spojoval jednostranně s rozvojem německé literatury, zapomínaje zcela, že se na ní podíleli i autoři čeští, kteří např. pilně publikovali ve fakultním časopise Vierteljahrschrift für die praktische Heilkunde, který od r. 1844 jako orgán pražské lékařské fakulty reprezentoval úspěšně její vědecký rozvoj na mezinárodním fóru aj.), nicméně však profesorský sbor s převahou německy smýšlejících členů uzavřel debatu vyjádřením, že „vedení rovného práva na univerzitu pražskou a zvláště na fakultu lékařskou není ani žádoucí, ani možno.“¹⁹⁾ Podobně nepříznivě dopadlo i jednání ve sboru doktorů lékařské fakulty, který se dne 8. ledna 1867 většinou 59 : 33 hlasům odmítl k dotazu vlády vůbec vyjádřit.

Po neúspěchu jednání v profesorském a doktorském sboru lékařské fakulty se ujal záležitosti opět SČL, který vypracoval tzv. Adresu lékařův českých k slavnému ministerstvu za provedení rovného práva jazyka českého na univerzitě pražské, která vychází v podstatě z vystoupení J. E. Purkyně v profesorském sboru a rozpracovává konkrétní návrhy na zřízení českých stolic na pražské lékařské fakultě. Rozdělení univerzity ovšem zatím výslovně odmítá. Polemizuje zde též s invektivami Hasnerovými (který zde ovšem není jmenován) poukazem na to, že mluvili se o úpadku pražské lékařské fakulty za posledních dvacet let, není to tím, že se počestuje, protože se česky přednášel povinně jediný předmět, ale tím, že české síly odcházejí do zahraničí.²⁰⁾ Tato adresa, která ovšem opět zůstala na ministerstvu bez odezvy, sloužila jako výchozí stanovisko českých lékařů v univerzitní otázce v podstatě i v sedmdesátých letech.²¹⁾

V r. 1868 vyšla také pozoruhodná brožura mladého lékaře J. Matouška, Einige Zeitfragen der Prager medizinischen Fakultät, dedikovaná J. E. Purkyněvi. Autor se v ní zabýval otázkami reformy lékařských studií (poprvé se zde dotkl mimo jiné i souvislosti s otázkou dělnickou), instituce docentů, muzeí, i otázkou národnostní. Staví se za memorandum SČL, které zde otiskl in extenso. Brožura byla zkonfiskována, avšak autor se před soudem obhájil a byl osvobozen.²²⁾

Poté co skonal v r. 1869 J. E. Purkyně, stal se nejvýznamnější osobností v boji o českou univerzitu B. Eiselt, kterému se, jak známo, podařilo po mnohaletém úsilí v r. 1871 vymoci na ministerstvu uznání svých přednášek z interního lékařství za obligátní a jeho pracoviště se začalo od té doby říkat česká klinika. (Poprvé je v seznamu přednášek česky uvedeno toto pracoviště v r. 1873 pod názvem Lékařská klinika). V r. 1881 pak docílil Eiselt po zdoluhavých jednáních toho, že po odchodu profesora Jaksche, přednosta I. interní kliniky do penze, byl jmenován

¹⁹⁾ Tamtéž, s. 40.

²⁰⁾ ČLČ 6, 1867, s. 78 n., 87 n., 95 n.

²¹⁾ Tak např. petice SČL o rovnoprávnosti na lékařské fakultě poslaná v březnu ministru Jirečkovi vychází z adresy podané ministerstvu r. 1867 a liší se spíše jen stylistickými úpravami. ČLČ 10, 1871, s. 86, 95, 103.

²²⁾ M. Matoušek, České lékařstvo v druhé polovině 19. století, Praha 1947, s. 38 n.

jeho nástupcem a získal tak tuto nejstarší a největší interní kliniku pro českou lékařskou fakultu.

Jinak ovšem v sedmdesátých letech německá většina profesorského sboru lékařské fakulty ještě daleko důsledněji než v letech předchozích bránila pronikání českého živlu na tuto fakultu nejen neochotou habilitovat české docenty (od r. 1871 nebyl k habilitaci připuštěn žádný Čech), ale i výběrem asistentů na jednotlivá pracoviště, takže v r. 1879 bylo na lékařské fakultě z 31 asistentů pouze 7 Čechů.²³⁾ V r. 1882 uvádí dokonce SČL ve svém přípisu akademickému senátu, že z 23 asistentů byli jen 4 Češi, ač dříve býval poměr třetina Čechů ke dvěma třetinám Němců; přitom počet českých studentů stále vzrůstal, na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let se pohyboval již okolo dvou třetin.²⁴⁾

Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let se dostalo řešení univerzitní otázky do závěrečného stadia a v této době sílí opět i činnost SČL v této oblasti. Tak např. na sklonku r. 1879 podal SČL memorandum českému klubu poslanců na říšské radě, v němž hájil zásadu paritní univerzity se zvláštními sbory, případně i senátem, a střídavě českým a německým rektorem. Podrobně se zabývalo vybudováním ústavů a klinik české lékařské fakulty s prosbou, aby se čeští poslanci zasadili o zahrnutí příslušné částky nutné pro zřízení české lékařské fakulty již do státního rozpočtu na r. 1880.²⁵⁾

Petice SČL z ledna 1882 panské sněmovně polemizovala zejména s peticí akademického senátu pražské univerzity témuž orgánu z 28. 11. 1881; byla zřejmě vyvolána obavou, že kategorické požadavky akademického senátu na vybudování zcela oddělených pracovišť lékařské fakulty (např. i pro kliniky) by odložilo zřízení české lékařské fakulty do nedohledné doby.²⁶⁾

Poslední petice SČL ze sklonku r. 1882 je pak adresována již akademickému senátu české univerzity s naléhavou výzvou, aby se zasadil o zřízení české lékařské fakulty v obavě, že „bylo-li by to ponecháno německé fakultě „pak by byla zajisté záležitost ta pochována“. Volá se zde také po neprodleném zřízení českého profesorského sboru bytí neúplného, který by zaručil zahájení výuky na české lékařské fakultě na podzim r. 1883. Znovu se zde také podrobně probírá otázka vybudování jednotlivých teoretických a klinických pracovišť.²⁷⁾ Akademický senát postoupil tuto žádost SČL ministerstvu 14. 12. 1882 s vlastním obsáhlým rozkladem, v němž se zcela ztotožnil s požadavky petice SČL.²⁸⁾

I z tohoto stručného přehledu je zřejmé, že SČL a ČLČ sehrály v zápase o českou univerzitu a lékařskou fakultu nemalou úlohu. Je třeba se též zmínit i o tom,

²³⁾ ČLČ 19, 1880, příloha ke 3. číslu.

²⁴⁾ Archiv univerzity Karlovy (dále AUK), Normálie 1882—1889—90. ČLČ 22, 1883, s. 60—61 uvádí pro rok 1881—1882 čísla poněkud jiná: z 32 asistentů byli 3 Češi, ani jeden německý profesor neměl asistenta Čecha, posluchačů bylo 210 Čechů, 138 Němců.

²⁵⁾ ČLČ 19, 1880, příloha k č. 3.

²⁶⁾ Petice SČL i petice akademického senátu uveřejňuje J. Goll, l. c., s. 106 n. a 137 n.

²⁷⁾ AUK, Normálie, 1882—1889—90.

²⁸⁾ AUK, tamtéž.

že nejen petice a memoranda předkládaná úřadům, ale i zprávy o této choulostivé problematice určené pouze čtenářům ČLČ byly psány věcným a důstojným způsobem, což neplatí o mnoha vystoupeních představitelů protivné strany. ČLČ, vědom si své vážnosti jediného českého odborného lékařského časopisu, nedal se strhnout do ostrého tónu časopisů politických, což nelze např. říci o časopisu Wiener medizinische Wochenschrift aj.

3. NÁVRHY NA VYBUDOVÁNÍ ČESKÝCH TEORETICKÝCH ÚSTAVŮ LÉKAŘSKÉ FAKULTY PŘED ROZDĚLENÍM UNIVERZITY

Všechny návrhy zabývající se od počátku šedesátých let počestněním lékařské fakulty, ať již na rozdělení či jednotné univerzitě, musely se vypořádat se zásadní otázkou umístění a vybudování paralelních teoretických a klinických pracovišť, bez nichž bylo řešení celé problematiky nemyslitelné. Tato pro lékařskou fakultu specifická otázka se ukázala být prakticky velmi svízelně řešitelnou, zejména v případě ústavů teoretických, a ona také především způsobila, že výuka na české lékařské fakultě mohla být zahájena až s ročním zpožděním po fakultě filozofické a právnické.

Vybudování paralelních klinických pracovišť bylo všeobecně považováno za snazší. Byl zde poměrně rozsáhlý areál všeobecné nemocnice, kde vedle klinických pracovišť byla velká oddělení, která výuce dosud nesloužila a z nichž se mohly s nevelkými náklady další kliniky zřídit. Nakonec se ovšem i zde vyskytly při zřizování českých klinik nemalé problémy, z nichž některé byly řešeny až postupně přestavbami a přístavbami všeobecné nemocnice, avšak vybudování teoretických ústavů bylo v otázce aktivování české lékařské fakulty klíčovým problémem.

Nutno ovšem říci, že české straně nepřipadalo vyřešení této otázky zvláště složitě a od samého počátku navrhovala většinou finančně nepřilíš náročná a poměrně rychle proveditelná řešení, která se ovšem střetávala s naprosto odmítavými stanovisky strany německé.

Tak např. J. E. Purkyně ve svém vystoupení v profesorském sboru lékařské fakulty v r. 1867 navrhoval umístit české teoretické obory v novém anatomicko-fyziologickém ústavu, který měl být vybudován v dohledné době místo nevyhovujících prostor v Karolinu. České přednášky z chemie a lékárnictví se měly odehrávat v nové budově patologického ústavu (tento ústav v ulici U nemocnice, dosud sloužící svému účelu, byl vybudován v letech 1858–9). Zvláštní pozornost věnoval i otázce muzeí a laboratoří teoretických ústavů; muzea se měla používat společně, laboratoře měly být zvláštní.²⁹⁾

Adresa českých lékařů ministerstvu z téhož roku navrhuje především rozdělit

²⁹⁾ ČLČ 6, 1867, s. 38–9.

paralelní pracoviště farmakologie a farmakognozie, která se zabývala obdobnou problematikou tak, aby jedno bylo české, druhé německé, a podobně prohlásit za českou jednu ze dvou stolic chemie fyziologické a chemie patologické a soudní. Pokud se týče vybudování stolic anatomie a fyziologie, přejímají stanovisko J. E. Purkyně a žádají, aby byly umístěny v plánovaném novém anatomicko-fyziologickém ústavu. O umístění patologického ústavu se zatím konkrétně neuvažovalo, pouze zde bylo poukazováno na množství nevyužitých mrtvol vhodných nejen k patologickým, ale i anatomickým a fyziologickým účelům. Dělení pitevniho materiálu se navrhovalo jednoduše tak, že české kliniky by zásobovaly pracoviště česká, německé kliniky německá. Toto logické řešení bylo sice při aktivování české lékařské fakulty přijato, ale jeho realizace nebyla vzhledem k stanovisku německé strany zpočátku jednoduchá a několikrát si vyžádala zákroku nejen místodržitelství, ale i ministerstva. Pro nerušené společné užívání sbírek navrhovala tato adresa zřídit kustody. Poukazovala na to, že i na polytechnickém ústavu se užívalo v té době sbírek společně.³⁰⁾

Zatím co oficiální žádosti českých lékařů, adresované úřadům proslulým krajní šetrností zejména vůči českým požadavkům, se snaží navrhovat řešení co nejuspornější a tím, jak doufají, nejreálnější, vyslovuje český docent zvěrolékařství dr. J. Böhm ve stejné době poprvé a po dlouhá léta naposledy požadavek pro české teoretické obory „místnosti ve vlastním domě k tomu zvláště vystaveném upravení . . . a otázka provedení rovnoprávnosti na fakultě lékařské jest rozřešena“.³¹⁾ Do té doby, než Böhmův přímočarý návrh došel uskutečnění, uplynulo ovšem celých 15 let a zdá se, že jeho realizátoři ani nevěděli, kým a kdy byl vysloven poprvé.

I další návrhy na vybudování českých teoretických pracovišť, kolektivní i jednotlivců, veřejné i anonymní, ač jsou stále konkrétnější, se v různých variantách většinou vracejí k myšlence umístit je v budovách ústavů německých.

V letech 1874–1877 byl po mnohaletém jednání vybudován v ulici U nemocnice nový anatomický ústav, o dva roky později byla dokončena v bezprostředním sousedství i stavba velkého ústavu chemického, započatá takřka současně. I když se při budování těchto ústavů „zapomnělo“ na případné umístění paralelních českých stolic, jak na to upozorňovali čeští lékaři již v 60tých letech, byly natolik rozsáhlé a nedostatečně využitě, že Češi ve svých návrzích z přelomu 70. a 80. let navrhovali umístit české teoretické ústavy opět především tam. I vláda byla tomuto řešení celkem nakloněna, protože by bývalo nejlacinější.

Tak např. memorandum SČL českému klubu poslanců na říšské radě v r. 1879 navrhovalo umístit českou anatomii v novém anatomickém ústavu, pouze „kdyby tomu poměru vadily“, jsou ochotni se spokojit i s místnostmi v Karolinu, kde byla anatomie umístěna předtím. Tato ochota spokojit se s místnostmi v Karolinu,

³⁰⁾ ČLČ 6, 1867, s. 80, jednání o rozdělování mrtvol uložena ve Státním ústředním archivu [dále SÚA], PM 1881–1890, 6/1/1 1883, kart. 1523.

³¹⁾ ČLČ, 6, 1867, s. 24: J. Böhm, Několik slov o rovnoprávnosti řeči české na fakultě lékařské.

kteře byly považovány za naprosto nevyhovující a nedostačující od počátku druhé poloviny 19. století, dokumentuje nad jiné přesvědčivě, jak skromné byly požadavky české strany. Anatomické muzeum už memorandum navrhovalo „pozdvolna zříditi“ vlastní. Fyziologie měla být umístěna v místnostech stávajícího ústavu (ve Svatováclavských lázních), kde dříve byla stolice lékařské chemie; i v tomto případě se počítalo se znovuzřízením sbírek. Také patologie měla být umístěna ve stávajícím patologickém ústavu, lékařská chemie tamtéž v ústavu zoochemickém, experimentální patologie v novém ústavu chemickém či v novém českém ústavu fyziologickém. O zřízení farmakologického ústavu se zatím uvažovalo jen eventuelně.

V březnu r. 1881 (ve dnech 4.—6.) zasedala z příkazu ministerské rady na českém místodržitelství v Praze komise, která v podstatě rozhodla o řešení univerzitní otázky. Předsedajícím byl místodržitel Weber, členy byli 2 zástupci ministerstva, rektor pražské univerzity prof. právnické fakulty H. Kremer a za každou ze tří světských fakult jeden zástupce německý, jeden český. Za právníky se zúčastnili Randa a Czyhlarz, za filozofickou fakultu Kvíčala a Mach, za lékařskou Eiselt a Hering. V dlouhých diskusích došlo nakonec ke kompromisnímu sblížení názoru českých a německých profesorů tak, že souhlasili s rozdělením stávající univerzity při zachování společného jmění.

Z dlouhých diskusí o lékařské fakultě, vedených mezi B. Eiseltem a německým prof. fyziologie E. Heringem, který patřil k nejostřejším stoupencům německé strany, povšimneme si pouze toho, co se týkalo problémů teoretických ústavů lékařské fakulty. Profesor Eiselt, osobnost nad jiné povoláná a zkušená v podobných obtížných jednáních, zde vystupoval proti kategoricky se vyjadřujícímu Heringovi uvážlivě, věcně a důsledně. Nezastíral zde obavy z toho, že právě se zřízením teoretických ústavů lékařské fakulty budou velké těžkosti. I on sice uvažuje o případném využití prostor tří velkých ústavů německých, ale je mu od počátku jasné, že tento požadavek patrně neprosadí proti nesmiřitelně zamítavému stanovisku německých profesorů, ostře a opakovaně tu tlumočenému prof. Heringem. Poprvé zde navrhuje na oficiálním fóru najít pro nejdůležitější české ústavy, anatomický a patologický, které navíc bylo potřeba umístit co nejbliže všeobecné nemocnice, vlastní lokalitu. Jako provizorium navrhuje letohrádek Amerika, tehdy hostinec, s tím, že v nejbližší době bude třeba rozhodnout o vybudování novostavby. Umístění dalších ústavů nepovažuje za tak svízelné, protože potřebují jen málo místností a bylo by možné je provizorně umístit i v nájemných prostorách. Bez ohledu na tyto těžkosti, kterých nechybělo ani u pracovišť klinických, však Eiselt považoval za možné alespoň částečně zříditi českou lékařskou fakultu již od 1. října 1881. Obě strany se shodly také na tom, že by bylo dobře co nejdřív jmenovat neúplný profesorský sbor budoucí české lékařské fakulty.³²⁾

³²⁾ SÚA, PM 1881—90, 6/1/1 1881, kart. 1520, protokol ze zasedání komise 4.—6. 3. 1881 a resumé českých a německých profesorů z této komise tamtéž.

Čas plynul, a ačkoliv všem bylo jasné, že problémy zřízení české lékařské fakulty jsou nezávažnější a vyžádají si nejdříve řešení, nebylo stále rozhodnuto nic konkrétního ani po vydání zákona o rozdělení univerzity 28. února 1882 a po aktivování české fakulty právnické a filozofické na počátku zimního semestru téhož roku. Pro tyto fakulty se dosáhlo umístění v rozdělených starých univerzitních budovách Karolina a Klementina, avšak německí příslušníci profesorského sboru lékařské fakulty naprosto nepřipouštěli jednání o rozdělení stávajících budov teoretických ústavů, i když by bylo proveditelné bez zvláštních technických obtíží.

Češi, ve snaze urychlit aktivování české lékařské fakulty, se k těmto návrhům stále vraceli a přinášeli další argumenty pro jejich realizaci. Patologický ústav byli např. ochotni umístit v bytě uprázdněném v německém ústavu odchodem profesora Klebse a v místnostech užívaných dříve chemickým ústavem profesora Lercha, které měly zvláštní vchod. Upozorňovali, že z 56 místností tohoto ústavu bylo jich využíváno k učebním účelům pouze 19. Také v anatomickém ústavu, z jehož 71 místností bylo používáno pro výuku dokonce jen 14, navrhovali jednoduché zřízení zvláštního vchodu.³³⁾

Ještě na samém sklonku r. 1882 uvažovali Češi o stavbě nového objektu pro českou lékařskou fakultu až v druhé etapě po vybudování provizorních pracovišť ve stávajících objektech a v nájmech. Jako místo vhodné pro stavbu byly navrhovány vedle zahrad v okolí letohrádku Amerika i Svatováclavské lázně a Svatováclavská trestnice, která stála v dnešní Resslově ulici pod kostelem sv. Václava.³⁴⁾

Na samém sklonku r. 1882 přinesl ČLČ „z příslušných vládních kruhů“ zprávu o zcela novém návrhu na umístění ústavů budoucí české lékařské fakulty, totiž do budovy vojenské nemocnice na Karlově náměstí. Neznámý referent tuto zprávu vítá, považuje budovu za dostatečně rozsáhlou a vhodnou pro adaptaci, případně přístavbu pro ústavy anatomie, patologie, fyziologie a soudního lékařství. Vyslovuje přesvědčení, že „způsobem tím rozluštila by se jedna z nejtěžších okolností, jež se aktivování české fakulty lékařské v cestu staví.“³⁵⁾

Nakonec však byla tato „nejtěžší okolnost“ rozřešena zcela jinak. Tlak české veřejnosti na zřízení české lékařské fakulty byl příliš silný, než aby je vídeňské úřady mohly nadále odsouvat na neurčito. 20. prosince 1882 píše váhavý a nepřítliš inteligentní ministr školství Conrad z Eybesfeldu místodržiteli A. Krausovi (který vystřídal Webera po studentských nepokojích v Chuchli v červnu r. 1881), že pevný termín aktivování české lékařské fakulty zatím sice nelze určit, ale že je třeba s tím něco dělat. Posílá proto do Prahy profesora K. Langera (vídeňského anatoma), poradce pro otázky lékařského studia, který má na místě posoudit si

³³⁾ AUK, Normálie 1882—1889—90. Přípis SČL akademickému senátu z prosince 1882, koncept přípisu akademickému senátu české univerzity z 14. 9. 1882, ČLČ 21. 1882, s. 803 anonymní článek Slovo o zřízení české fakulty lékařské.

³⁴⁾ Viz výše, koncept přípisu akademického senátu z 14. 12. 1882.

³⁵⁾ ČLČ 21, 1882, s. 832.

tuaci se zvláštním zřetelem k otázce umístění teoretických ústavů české lékařské fakulty.⁵⁶⁾

Profesor Langer jmenoval neprodleně po svém příjezdu do Prahy komisi složenou z českých učitelů lékařské fakulty profesorů Eiselta, chirurga Weisse a porodníka Strenga, docenta Janovského a ředitele všeobecné nemocnice dr. Smolera. Jednání probíhala ve dnech 3.—6. ledna a účastníci nerokovali pouze u zeleného tolu, ale i osobně prohlédli (za účasti přízvaného pracovníka stavebního oddělení českého místodržitelství ing. Bolesky) objekty a pozemky, o nichž se jednalo. Také tato komise stále ještě zvažovala řadu alternativních řešení, definitivních i provizorních, navrhovaných buď již dříve, nebo zcela nových, nicméně její jednání významným způsobem ovlivnilo konečné řešení problému. Komise si na místě prohlédla 3 pozemky, které padaly v úvahu pro vybudování novostaveb teoretických ústavů české lékařské fakulty. Největší z nich byl obecní pozemek na rohu Kateřinské ulice a ulice Ke Karlovu, sloužící jako městský dobytčí trh, o němž se členové komise svorně vyjádřili, že by rozlohou dostačoval pro všechny teoretické ústavy české lékařské fakulty a od obce by se dal snadno získat; bylo by pouze zapotřebí umístit jinam dobytčí trh. Druhý pozemek tvořily dvě soukromé zahrady, rozprostírající se za vilou Amerika, v těsné blízkosti bývalých městských hradeb. Třetí pozemek, také soukromý, částečně zastavěný, byl naproti české reálce v Ječné ulici, ale byl poměrně malý, mohl by tam být vybudován jen jeden ústav.

Pokud se týče otázky umístění jednotlivých ústavů, věnovala komise opět největší pozornost patologii. Pro definitivní umístění se navrhovaly dvě alternativy: a) vojenská nemocnice na Karlově náměstí, do níž by se mohly příp. umístit všechny teoretické obory, b) novostavba na zmíněném pozemku městského dobytčího trhu vedle letohrádku Amerika, kam by se též mohly umístit i ostatní ústavy. Provizorní řešení byla navrhována tři: a) část křídla vojenské nemocnice proti všeobecné nemocnici, b) suterén a byt po profesoru Klebsovi v budově stávající patologii, c) nouzová stavba v dolním konci zahrady všeobecné nemocnice. Otázka využití volných prostor stávajícího patologického ústavu si vyžádala zvláštní pozornost členů komise. Byla zvažována především z hlediska právního, nebylo-li by to porušení osmého paragrafu zákona o rozdělení univerzity, který ukládal, že vědecké ústavy, sbírky a zařízení mají zůstat dosavadním katedrám. Nakonec bylo rozhodnuto, že se mluví o institucích, nikoliv budovách, a proto by bylo možné bez porušení zákona využít část budovy patologického ústavu, která navíc v té době byla nepoužívaná a prázdná. Ačkoliv tedy návrhů na umístění českého patologického ústavu bylo dosti, zdála se českým profesorům realizace alespoň jednoho z nich zřejmě do té míry svízelná, že souhlasili s návrhem profesora Langra, aby byl případně na přechodnou dobu v patologickém ústavu ustanoven jeden prosektor, který by pracoval pro české kliniky a psal české pitevní protokoly.

⁵⁶⁾ SÚA, PM 1881—90, 6/1/1 1882, kart. 1521 o ministru Conradovi srv. Archiv národního muzea (dále ANM), pozůstalost F. L. Riegra, dopis Eduarda Alberta ze září 1880.

Pro anatomický ústav navrhoval profesor Weiss vystavět budovu na pozemku proti blázinci v ulici Ke Karlovu, která by sloužila do té doby, než by byl vybudován komplex na místě dobytčího trhu, kam by se poté přestěhovala. Původní budovu by fakulta mohla využít jinak, např. pro ústav farmakologický. Farmakologie a fyziologie se měly zatím umístit v pronajatých místnostech (blíže neurčených), lékařská chemie měla být umístěna v zoochemickém ústavu profesora Lercha v Karolinu. Soudní lékařství mělo být umístěno spolu s patologií.

V závěru jednání položil profesor Langer účastníkům některé obecné otázky, týkající se zřízení české lékařské fakulty. V prvé řadě se měli vyjádřit, zda se má toto odložit až do té doby, než budou vybudovány definitivní ústavy, nebo má-li fakulta zahájit činnost v provizorních podmínkách. Jednomyslně byla dána přednost provizoriu, jen aby fakulta mohla zahájit činnost již v říjnu 1883. Na otázku, jak si představují aktivování fakulty v této době a zda vzhledem k obtížím umístění teoretických ústavů by souhlasili s částečným zahájením činnosti nejprve v praktických oborech, odpověděli opět jednomyslně, že souhlasí pouze se současným zahájením ve všech oborech. Toto stanovisko odůvodňovali obtížemi s dělením rigoroz i obavou, že by se studenti zapisovali proto spíše na německou fakultu, což by snižovalo a poškozovalo vážnost fakulty české. V závěru zdůraznili čeští profesori, že je třeba za každých okolností, byť provizorních, zahájit činnost české lékařské fakulty v říjnu r. 1883, zároveň však je třeba neprodleně přikročit k řešení definitivním.⁵⁷⁾

V den, kdy v Praze skončily tyto porady českých profesorů, 6. ledna 1883, konečně zmocnil císař oficiálně ministra školství Conrada, aby začal s přípravami k aktivování české lékařské fakulty. Ten pak pověřuje 17. ledna místodržitele Krause svoláním nové komise, v níž se setkáváme se stejnými účastníky. Navíc je do ní povolán profesor Schöbl, právě v těch dnech jmenovaný řádným profesorem, který měl na české lékařské fakultě vést oční kliniku. Komise, která měla urychleně vypracovat pro vládu návrhy, se sešla u místodržitele Krause 2. února, krátká závěrečná porada se pak konala 22. února a 25. byla odeslána závěrečná zpráva i s přílohami ministru Conradovi. Materiály z těchto pro zřízení české lékařské fakulty rozhodujících jednání se zatím bohužel nepodařilo nalézt ani v pražských, ani ve vídeňských archivech.⁵⁸⁾

V této době — během února — vypracovalo také technické oddělení místodržitelství první stavební návrhy a plány s přibližnými finančními rozpočty, z nichž je zřejmé, že únorová komise se definitivně rozhodla pro stavbu na pozemku městského dobytčího trhu v Kateřinské ulici č. 462/2. Technické oddělení, vycházející

⁵⁷⁾ Vídeň, Allgemeines Verwaltungsarchiv, (dále AVA), CUM, 1763/83. Za získání materiálů z vídeňského archivu jsem zavázána upřímnými díky doc. dr. J. Havránkovi, CSc.

⁵⁸⁾ SÚA PM 1881—1890, 6/1/1 1883, kart. 1522; zachovány pouze pozvánky na schůzi a zprávy o tom, že materiály byly odeslány do Vídně. Rovněž tak se nepodařilo nalézt přibližný rozpočet nákladů na zřízení české fakulty, který si vyžádal ministr Conrad u místodržitele Krause 21. 2. 1883. Známe ho též pouze z obsahu přípisu, který předložil ministr Conrad 8. 3. císaři.

patrně ze závěrů únorové komise, navrholo dvě alternativy. Prvá počítala s dvěma jednopatrovými budovami (v jedné měla být umístěna anatomie, soudní lékařství, patologická anatomie a experimentální patologie, v druhé lékařské chemie, farmakologie a fyziologie). Celkový náklad na hrubou stavbu, bez vnitřního zařízení a rozvodu vody i plynu, které se mělo stanovit až podle přání profesorů, se odhadoval na 138 060 zl., druhá alternativa navrhovala jednu dvoupatrovou budovu, v níž by se umístily anatomie, patologická anatomie, soudní lékařství, experimentální patologie a fyziologie, nikoliv však lékařství chemie a farmakologie. Náklady na tuto stavbu se odhadovaly na 98 500 zl.³⁹⁾

O výsledcích jednání únorové komise na místodržitelství jsme alespoň částečně informováni z obsáhlého elaborátu předloženého ministrem Conradem 8. 3. 1883 císaři. Místodržitel Kraus, který se očividně snažil vyřešit otázku české lékařské fakulty rychle, zároveň ovšem levně, se přiklonil k druhé alternativě, navrhované technickým oddělením, totiž ke stavbě jedné, nikoliv dvou budov, což byl návrh o cca 30 000 zl. levnější. Toto řešení bylo nazváno provizorním umístěním ústavů v definitivní budově. Ministr Conrad císaři zdůraznil, že požadavky jak na stavbu, tak na zařízení a vybavení byly zredukovány na minimum a že suma, byť se zdá značná, je vlastně pro zřízení tolika ústavů malá. To měl naprostou pravdu, uvážíme-li, že stavba anatomického ústavu v sedmdesátých letech si vyžádala obnos 296 000 zlatých + 30 000 zl. na vnitřní zařízení a stavba chemického ústavu v téže době dokonce 415 593 zl. a 76 440 zl. na vnitřní zařízení.⁴⁰⁾

Ocenit ovšem musíme až neuvěřitelnou rychlost, s jakou místodržitel Kraus zvládl opatřit dokumentaci ke svému návrhu a s jakou rychlostí posléze zajistil jeho realizaci. Kraus zaručoval dokončení stavby do počátku školního roku 1883 až 1884, začne-li se neprodleně stavět.

Ministr školství informoval císaře i o stavu budoucích českých klinik, o otázkách obsazení teoretických i praktických stolic a uzavírá, že by bylo dobře, kdyby císař svolil aktivovat českou lékařskou fakultu v daném termínu, protože český živel („Volksstamm“) a jeho zástupci přikládají aktivování české lékařské fakulty velký význam a bylo by to naléhavě nutné, i vzhledem k poměrům panujícím na rozdělené fakultě. V závěru se zabýval otázkami finančními a požádal císaře, aby nechal v říšské radě dodatečně schválit do státního rozpočtu na r. 1883 sumu 220 000 zl. na aktivování české lékařské fakulty. (20 000 mělo být vyhrazeno na koupi pozemku teoretických ústavů, 150 000 na stavbu těchto ústavů, 40 000 na jejich zařízení a 10 000 na nepředvídané výdaje.) Na platy učitelů se počítalo na poslední čtvrtletí r. 1883 se sumou cca 10 000. Ministr uvažoval, že by bylo mož-

³⁹⁾ SÚA, Plány, sig. D IX, 1/1, 2, rozpočet k plánům z 20. 2. 1883. Z původních plánů se zatím podařilo najít jen náčrtky přízemí a I. patra jedné ze dvou jednopatrových budov. Plány a materiály byly hledány v SÚA v Archivu hl. m. Prahy a v Archivu architektury.

⁴⁰⁾ Die Deutsche Karl-Ferdinands-Universität in Prag unter der Regierung seiner Majestät des Kaisers Franz Josef I., Prag 1899, s. 184 a 207.

no částečně ji krýt z prostředků ušetřených na provozu německé lékařské fakulty, který se nepochybně zmenší odchodem českých studentů.⁴¹⁾

13. března císař svolil k tomu, aby říšská rada dodatečně odhlasovala do státního rozpočtu navrhovaný obnos 220 000 zl. na aktivování české lékařské fakulty. Tím skončilo dlouhé období diskusí, návrhů a plánů a začalo až neuvěřitelně krátké období prvé etapy budování teoretických ústavů české lékařské fakulty.

4. STAVBA NOVÉ BUDOVY TEORETICKÝCH ÚSTAVŮ ČESKÉ LÉKAŘSKÉ FAKULTY V KATEŘINSKÉ ULICI

Přes veškeré úsilí podařilo se nám o vlastní stavbě budovy v Kateřinské ulici zatím shromáždit jen neúplné zprávy. Víme např., že vypracováním architektonického návrhu byla pověřena dvojice známých architektů F. Schmoranz a J. Machytky, autorů mnoha veřejných budov v Praze i mimo ni (jmenujme zde např. budovu umělecko-průmyslové školy na dnešním náměstí Krasnoarmějců, která je ostatně vnějším řešením fasády budově v Kateřinské velmi podobná), ale doklady o jednání s nimi ani jejich původní náčrtky se dosud nepodařilo nalézt.

Na konci března zahájilo místodržitelství jednání se stavebními firmami. V krátké době několika dnů podalo své oferty 5 pražských stavitelů. Již 6. dubna byla uzavřena smlouva s jednou z tehdy nejznámějších pražských stavebních firem, v jejímž čele stáli stavitelé Č. Gregor a J. Starck. Byla to firma nejen solidní, ale i velmi zkušená (dovedla např. v r. 1875 úspěšně ke konci náročnou stavbu Hlávkovy porodnice na Větrově, účastnila se na stavbě lékařských ústavů v sedmdesátých letech aj.). Její ofertní návrh na provedení stavby za 156 403 zl. 75 gr. byl uznán technickým oddělením místodržitelství za nejvýhodnější.⁴²⁾ Termín dohotovení a předání stavby do 1. 10. 1883 12 hod. byl vskutku šibeniční. Toho si byli vědomi všichni zúčastnění, a proto se volalo ze všech stran po neprodleném zahájení stavby.

Ze strany místodržitelství byl pověřen vedením stavby ing. J. Boleška, jemuž byl vzhledem ke krátkosti lhůty výjimečně přidán ku pomoci druhý inženýr M. Krch. Měla být bez odkladu svolána stavební komise, vytyčena stavba a řádně předána stavebním podnikatelům. Komise za spoluúčasti zástupců města se skutečně sešla již 7. dubna. Byla pevně vymezena stavební linie ve vztahu k ulicím Kateřinské a Ke Karlovu a vyřešeny některé námítky zástupců magistrátu a vlastníků sousedních domů, jak kvůli situování budovy, tak kvůli vyústění kanálů.⁴³⁾ Vzhledem k tomu, že v suterénu a přízemí budovy měly být umístěny márnice a pitevný, měla být budova posunuta o 8 m nazad a mezi ulicí a budovou měly

⁴¹⁾ Vídeň AVA, CUM, Pres. 5092/83.

⁴²⁾ SÚA PM 1881—1890 6/1/1 1883, kart. 1523.

⁴³⁾ SÚA ČM 24/3/70.

být zahrádky s trávníky.⁴⁴⁾ Z novinové zprávy se dozvídáme, že 15. 4. se na stavebním pozemku ještě konal poslední dobytčí trh.⁴⁵⁾ Poté však začala stavba růst nebývalým tempem. Z přiložených plánů je zřejmé, že v této prvé etapě vyrostla asi třetina dnešního celkového komplexu budov v Kateřinské ulici. Je to dvoupatrová budova se zvýšeným přízemím o půdorysu ve tvaru E, jejíž průčelní křídlo měří 69 m, boční křídla vybudovaná v r. 1883 měřila 45 m.⁴⁶⁾ Na počátku června byla stavba již v takovém stadiu, že se začaly pokrývat střechy. Z té doby je zachováno několik přepisů, které si vyměnili ministr Conrad s místodržitelem Krausem. Ministerstvo nutilo stále k velké šetrnosti a vymáhalo na Krausovi další opatření ke snížení nákladů. Nutno říci, že Kraus se rozhodně bránil tomuto nátlaku a polemizoval s ministrem s použitím přesvědčivých argumentů. Uváděl např., jak mnoho se šetřilo již při rozpočtu ve srovnání s nedávno budovanými ústavami anatomie a chemie, poukazoval na těžkosti a mimořádné náklady zaviněné tím, že se v levém dvorním křídle narazilo na spodní vodu apod. Upozorňoval také na to, že možná nestačí původní navrhovaná suma na zařízení budovy, protože s výjimkou profesorů Spiny a Steffala se zatím nemůže dohodnout s žádnými budoucími přednosty ústavů o zařízení jejich pracovišť.⁴⁷⁾

Tady narazil Kraus na jeden z důležitých problémů, který od počátku ztěžoval situaci při budování teoretických ústavů české lékařské fakulty. Musely se tak říkajíc dělat účty bez hostinských. Ze 6 ústavů, které měly být v nové budově umístěny, jenom 2 měly od června r. 1883 designované přednosty (byli to mř. profesor anatomie V. Steffal a ř. prof. všeobecné a experimentální patologie A. Spina), o dalších se teprve uvažovalo, a proto nemohly být brány v úvahu jejich požadavky, přání a náměty. Lze předpokládat, že každý z nich by se byl snažil budování svého budoucího pracoviště ovlivnit v jeho prospěch, stejně tak jak se o to snažili V. Steffal a A. Spina. Oba tito profesori již na prvé schůzi profesorského sboru české lékařské fakulty 25. 6. 1883 navrhovali úpravu stavby; žádali, aby část kaple byla přebudována na posluchárnu a nad ní v prvním patře vybudována ještě další posluchárna.⁴⁸⁾ Ačkoliv návrh podporoval celý profesorský sbor, bylo na jeho realizaci již příliš pozdě. Ing. Boleska byl ochoten o něm uvažovat, dostane-li povolení ke změnám do 8 dnů. Upozorňoval však na velké těžkosti vzhledem k tomu, jak stavba již pokročila, i k termínu, kdy měla být dokončena. Ministerstvo se ovšem nevyjádřilo ani po 14 dnech a k navrhovaným změnám už nemohlo dojít.⁴⁹⁾

44) SÚA ČM 1856—1883 24, 3, 70—75.

45) Česká politika 18. října 1883.

46) ČLČ 22, 1883, s. 224.

47) SÚA PM 1881—1890, 6/1/1 1883, kart. 1523. Ministr např. též nepovolil obehnat zahrádku kolem budovy v Kateřinské podobnou mříží, jako byla u přírodovědeckého ústavu německé fakulty a jak to navrhoval Kraus po dohodě s technickým oddělením místodržitelství; byla by stála 8 168 zl. 33 kr. Ministr nařídil, že musí být mnohem levnější. ČM 1856—1883, 24/3/72 16. září 1883 a 25. listopadu 1883.

48) AUK FL Sborové protokoly 1883—1899, kart. II/1.

49) SÚA ČM 1856—1883, 24/3/70—75.

Profesor Spina potom usiloval alespoň o účelné vnitřní zařízení svého pracoviště i pomocných místností, prostor pro pokusná zvířata atd. Své návrhy a požadavky dokládal i vlastnoručními náčrtky a byl v boji za jejich realizaci s pražskými i vídeňskými úřady velmi vytrvalý. Nedal se odradit ani poukazy na to, že žádá věci, které nemá ani německý ústav. Zdůrazňoval, že vzhledem k rozsáhlosti oboru zaměřuje každé pracoviště svůj výzkum poněkud jiným směrem; sám hodlal dále pokračovat ve směru výzkumů ústavu vídeňského, jehož zařízení mu bylo vzorem. Je zřejmé, že díky své neúnavné energii Spina řadu svých požadavků prosadil.⁵⁰⁾

Stavba budovy v Kateřinské ulici byla sledována veřejností, zejména lékařskou, s velkou pozorností a napětím. Zvláště ČLČ věnoval stavbě soustavnou pozornost a informoval své čtenáře o jejím postupu. Vyskytly se samozřejmě i celkem oprávněné obavy, zda stavba bude dokončena před začátkem zimního semestru 1883—4. Termín 1. říjen 12 hodin se ovšem dodržen nepodařilo. 6. 10. přinesl ČLČ zprávu, že „stav budovy pro teoretická oddělení při české lékařské fakultě jest dosti uspokojivý, a lze očekávat, že počátek přednášek na naší lékařské fakultě se valně neopozdí.“⁵¹⁾ V té době se dokončovaly úpravy podlah a rozvod vody a plynu.

K oficiálnímu zahájení výuky na české lékařské fakultě došlo dne 15. 10. 1883, o 14 dní dříve, než byla budova v Kateřinské definitivně předána svému příštímu uživateli. Děkanát české lékařské fakulty byl umístěn v areálu Karolina v tzv. Bukvojském domě. Oslava otevření české lékařské fakulty byla spojena s odhalením desky J. E. Purkyně na jeho ústavu ve Spálené ulici tentýž den. Hlavní projev zde pronesl prof. V. Janovský. Večer slavnost pokračovala banketem v Měšťanské besedě. Více či méně podrobné zprávy o této události přinesly všechny české deníky, nikoliv však např. německá Bohemia. ČLČ přinesl již v předvečer zahájení — 13. 10. — na první stránce vřelou zdravici „V den otevření české fakulty lékařské“, jejímž autorem byl zřejmě tehdejší redaktor časopisu K. Choudounský.⁵²⁾ Nejen ČLČ, ale i české deníky přinášely pak zprávy i o prvních přednáškách na české lékařské fakultě, některé dokonce jejich stručný obsah.

Do prvního zahajovacího semestru české lékařské fakulty na podzim r. 1883 se zapsalo 410 mediků, z nich přes 160 do prvního ročníku. Na německé lékařské fakultě zůstalo ve všech ročnících pouze něco přes 200 studentů.⁵³⁾

K oficiálnímu předání budovy teoretických ústavů došlo 2. 11., tedy o pouhý měsíc později, než bylo plánováno. V některých ústavech se ovšem začalo pracovat již během října. Tak např. 17. 10. byla v patologickém ústavu pitvána první mrtvola a o den později se z ústavní kaple konal první pohřeb.

Dne 31. 10. sdělilo místodržitelství rektorátu české univerzity, že 2. 11. v 10 hod. dopoledne se bude konat komisionální prohlídka budovy za vedení vrchního

50) SÚA ČM 1856—1883, 24/3/70—75. Přípisy z července až října 1883

51) ČLČ 22, 1883, s. 638.

52) ČLČ 22, 1883, s. 641.

53) ČLČ 22, 1883, s. 671.

stavebního rady Hláska, a žádalo o vyslání zástupců.⁵⁴⁾ Komise, která se skládala z rektora české univerzity profesora Randy, děkana lékařské fakulty prof. Weisse, zástupců učitelů (Spina, Steffal, Horbaczewski, Hlava), stavitelů Gregora a Starcka a zástupců technického oddělení místodržitelství inženýrů Bolesky a Krcha, konstatovala, že „je tato stavba ve všech svých částech nanejvýš solidně a důkladně provedená“ a že bez závad může sloužit svému účelu. Vzdala díky místodržiteli Krausovi „za energické a nad očekávání rychlé provedení této velkolepé budovy“ i stavitelům a ostatním zúčastněným.⁵⁵⁾

Vyučovat se zde začalo v následujícím týdnu — v pondělí 5. 11. měl první přednášku prof. Steffal, v úterý 6. 11. prof. Hlava a Horbaczewski, 8. 11. prof. Spina.

S pouhým měsíčním zpožděním, za necelých 7 měsíců podařilo se tedy vybudovat provizorní umístění pro teoretické ústavy české lékařské fakulty v definitivní budově, jak to bylo prezentováno v přípisu císaři v březnu téhož roku. Obavy malověrných, že termín nebude dodržen, se nesplnily, výuka mohla být zahájena. Radost českých učitelů lékařské fakulty nad vyřešením problému, který zabraňoval aktivování české lékařské fakulty, byla ovšem od začátku zkalena skutečností, že vzhledem ke krajně úspornému řešení tohoto problému byli nuceni zahájit výuku v prostorách zcela nedostačujících, což si zřejmě v plné míře uvědomili až poté, co byly zaplaveny stovkami vědychtivých českých mediků.⁵⁶⁾

Co do prostorové rozlohy bylo toto „provizorium v definitivní budově“ zřejmě nejmenší ze všech návrhů, které se na umístění teoretických ústavů české lékařské fakulty během let vyskytly, ať již v budovách stávajících či v novostavbě. Navíc byl vměstnán do této budovy i ústav chemický a farmakologický, s jejichž umístěním se zde původně nepočítalo. Umístění teoretických ústavů v jedné budově mělo sice určité výhody nejen pro studenty, ale i pro vědeckou práci, avšak tyto výhody byly mnohonásobně zneváženy naprostým nedostatkem místností jak pro výuku a výzkum, tak i místností pro nutný personál, pokusná zvířata atd.

Protože nemáme k dispozici původní plány první části komplexu budov v Kateřinské, ale až plány z devadesátých let po přístavbách a přestavbách, můžeme říci pouze přibližně, kolik místností bylo předáno k užívání české lékařské fakultě v roce 1883. V přízemí a obou patrech to bylo okolo 50 místností, v suterénu, který nebyl ještě zcela dohotoven, okolo 20. Budova, do níž se musila vtěsnat většina teoretických ústavů české lékařské fakulty, byla tedy zhruba stejně velká jako německý ústav patologický a mnohem menší než německý ústav anatomický a che-

mický. Přitom však, jak již bylo řečeno, dvě třetiny posluchačů přešly hned v prvním roce na českou fakultu a jejich počet v následujících letech ještě vzrostl.⁵⁷⁾

Také rozdělení místností v prvních semestrech můžeme zatím zrekonstruovat pouze přibližně. O suterén, přízemí a I. patro se dělily anatomie a patologická anatomie s experimentální patologií zhruba tak, že část místností v obou podlažích v průčelním traktu a v křídle v ulici Ke Karlovu patřila anatomii, druhá část průčelí a bočního křídla na opačné straně patřila patologii. Experimentální patologie měla 4 místnosti v I. patře, ale posluchárnu společnou s fyziologií, lékařskou chemií a farmakologií ve 2. patře. Kaple byla umístěna na konci bočního křídla v ulici Ke Karlovu, společná posluchárna pro anatomii a patologii byla v protilehlém bočním křídle. Mezi oba ústavy byla v I. patře vklíněna jedna místnost soudního lékařství. Lékařská chemie a fyziologie se dělily o II. patro. Obě měly část místností v traktu průčelním, fyziologie pokračovala v bočním křídle do ulice Ke Karlovu, chemie v protilehlém, v němž byla i společná posluchárna. Farmakologie neměla z počátku přiděleny žádné zvláštní místnosti. Nutno ještě připomenout, že ne všechny místnosti v budově mohly být využity k výuce, protože část jich např. musila sloužit jako byty zřízenců apod. V prvních 3 letech probíhala zde proto výuka v podmínkách takřka polních.

Tak např. v zimním semestru 1884—5 si zapsalo přednášky z anatomie 235 mediků, cvičení 395 mediků. Posluchárna a přípravná měla kapacitu cca 100 posluchačů. Ve dvou preparačních sálech bylo 10 velkých mramorových a 10 malých dřevěných stolů. Mohlo zde pracovat nanejvýš 90 žáků na cca 12 mrtvolách (6 na jedné u mramorového stolu a 3 na částech u dřevěného stolu). Pouze čtvrtina z přihlášených žáků mohla tedy pracovat současně, navíc byly problémy s uchováváním mrtvol.⁵⁸⁾ Při cvičeních z histologie se muselo tísnit u jednoho malého stolu 5 posluchačů, aby se vůbec vešli, museli pracovat ve stoje.⁵⁹⁾

Výuka v teoretických ústavech v nové budově byla tedy zajišťována jen s krajním vypětím učitelů a ještě horší podmínky byly pak k práci vědecké. Tak např. prof. Horbaczewski naléhavě urgoval na počátku r. 1884 zařízení laboratoře, která dosud nebyla vybavena nábytkem, a příslibenou dotací, kterou nedostal, takže musil nutně chemikálie pro výuku kupovat na úvěr a byl vystaven stálým upomínkám dodavatelů atd.⁶⁰⁾ Shodně vypovídají o podmínkách k vědecké práci i ostatní přednostové ústavů.

Učitelský sbor české lékařské fakulty si byl od počátku vědom nutnosti neprodleně řešit tuto situaci. Zabýval se jí na schůzi profesorského sboru již v polovině

54) AUK Česká lékařská fakulta D fasc. 7.

55) SÚA ČM, 1856—1883, 24/3/75.

56) Prof. Weigner napsal v nekrologu na prof. Janošíka o budově v Kateřinské toto: „Když si přednostové teoretických ústavů tehdejšímu místodržiteli baronu Krausovi postesklí, že se kasárníká budova nehodí pro vědecké ústavy, byli umlčeni stručnou větou: buď přijmete tuto budovu nebo nebude lékařská fakulta otevřena.“ Domnívám se, že jde o poněkud zkreslenou příhodu, kterou se mi nepodařilo z jiných pramenů potvrdit či vyvrátit. ČLČ 66, 1927, s. 725.

57) Stručně dějiny UK, Praha 1964, s. 242.

58) SÚA PM 1881—1896, 6/1/1, 1885—90, kart. 1525, elaborát V. Steffala, o rozšíření ústavu z 31. 12. 1884.

59) SÚA, PM 1881—1890, 6/1/1, 1885—90, kart. 1525, elaborát prof. A. Spiny z 1. 12. 1884 o rozšíření ústavu všeobecné a experimentální patologie.

60) SÚA PM 1881—1890, 6/1/1, 1884, karton 1524, přípis Horbaczewského ministerstvu z 8. února 1884.

listopadu r. 1883, tedy v době, kdy se začala rozbíhat výuka teoretických oborů v nové budově.⁶¹⁾

Konkrétní jednání se však začala až o rok později, na přelomu roku 1884—5. V té době vypracovali všichni přednostové ústavů, umístění v Kateřinské (Stefal, Spina, Hlava, Reinsberg, Horbaczewski, Tomsa) podrobné elaboráty o požadavcích na rozšíření svých pracovišť a inženýr Boleška z místodržitelství podle nich vypracoval prvé návrhy. Navrhoval 3 varianty přístavby stávající budovy; nejúčelnější se všem zdála varianta A), která navrhovala prodloužit obě postranní křídla a spojit je novým přízemním křídlem příčným. Náklady na přístavbu odhadoval na 140 000 zl. Všichni se také vyslovili pro urychlené zavedení elektrického osvětlení a zřízení jedné společné knihovny.⁶²⁾

Ačkoliv i ministerstvo školství nazývalo umístění teoretických ústavů české lékařské fakulty provizorním, nejevilo ani nyní valnou horlivost v odstranění či alespoň zlepšení tohoto provizoria. Řešení situace v r. 1885 odmítlo poukazem na finanční obtíže a žádalo místodržitele Krause, aby znovu uvážil otázku rozdělení budov německých ústavů, případně získal budovu nějakého německého gymnázia, které by se přestěhovalo do některého málo využitého německého lékařského ústavu.⁶³⁾ Uvažovalo se i o koupi a adaptaci soukromého domu sousedícího s budovou v Kateřinské ulici, avšak toto řešení čeští profesori spolu s ing. Boleškou kategoricky odmítli jako zcela nevyhovující.⁶⁴⁾

Nakonec se podařilo v r. 1886 realizovat přístavbu v původně navrhovaném rozsahu prodloužením postranních křídel cca o dvě třetiny a vybudováním příčného přízemního traktu, který spojil obě nová křídla. V r. 1897 byla pak výstavba komplexu budov teoretických ústavů v Kateřinské ulici dokončena do dnešní podoby protažením jednoho křídla až do ulice Na bojišti.

Historii těchto přístaveb a s tím i rozvoji teoretických pracovišť české lékařské fakulty bude zapotřebí věnovat další studii. Možno však říci, že stoletá budova v Kateřinské ulici, dodnes sloužící svému účelu jako sídlo děkanátu FVL UK, několika teoretických a jednoho klinického pracoviště této fakulty, sehrála v dějinách české lékařské fakulty nemalou úlohu.

5. NÁVRHY NA OBSAZENÍ ČESKÝCH TEORETICKÝCH STOLIC A PRVNÍ UČITELÉ TEORETICKÝCH OBORŮ ČESKÉ LÉKAŘSKÉ FAKULTY

Vraťme se nyní o 20 let zpátky a zrekapitulujme návrhy institucí i jednotlivců na obsazení stolic budoucí české lékařské fakulty. Naprostá většina

⁶¹⁾ AUK FL Sborové protokoly 1883—1899, kart. II/1 protokol č. XIII z 17. 11. 1883, z něhož se dozvídáme, že byla ustanovena komise pro rozšíření budovy lékařské fakulty teoretických oborů.

⁶²⁾ SÚA PM, 1881—1890, 6/1/1, 1885—90, kart. 1525, 19. 4. 1885, 11. 5. 1885, 12. 5. 1885.

⁶³⁾ Tamtéž, Vídeň 25. 8. 1885.

⁶⁴⁾ Tamtéž, Praha 28. 2. 1886.

těchto návrhů, především těch, které byly adresovány vládním úřadům, se vyznačovala po celých 20 let značným optimismem. Jejich společným rysem bylo přesvědčení, že výuka na české lékařské fakultě se může zahájit v podstatě kdykoliv, protože pokud zrovna není pro určitý obor po ruce odborník v Čechách, snadno se povolá z nějaké univerzity zahraniční, kam odcházeli Češi vzhledem k malým vyhlídkám na uplatnění na univerzitě pražské. I v této otázce bylo ovšem při všem optimismu jasné, že obtížnější bude obsadit stolic teoretické než praktické.

Poslyšme např., co o tom soudil v r. 1867 J. E. Purkyně: „Zda-li jsou již nyní dostatečné síly, aneb má-li se čekat, až se vyvinou, kdo to může rozhodnout? Takovému odročovací otálení mohli by nám jenom naši nepřátelé radit. Tedy jen s chutí do toho! Konkurzy vypsat! Budou se hlásit mladí docenti, kteří by se ovšem teprva „kováním stali kováři“. Tomu ale nelze se již vyhnouti. Nejsme v těch poměrech, abychom mohli vybírat mezi staršími, osvědčenými silami. Tomu ale ovšem jinak bude, až bude více českých univerzit a vědecko-slovanská vzájemnost tak dalece dospěje, aby mohl Polák, Horvat aneb Rus snadno na naši stolic zasednout.“ Zabývá se pak i konkrétními návrhy na obsazení jednotlivých stolic; navrhuje 4 kliniky, kteří by mohli hned přednášet česky (Quadráta, Hoffmanna, Eiselta, Petersa), ale z teoretiků mimo sebe jen patologa profesora Treitze.

Adresa českých lékařů z téhož roku mluví neadresně o několika profesorech, kteří by mohli přednášet v obou řečech, a upozorňuje na množství nejmenovaných českých učitelů v zahraničí.⁶⁵⁾

Anonymní úvodník uveřejněný v září roku 1879 v ČLČ, který byl určen pouze čtenářům tohoto časopisu, je poněkud skeptičtější. Konstatuje, že „obsazování stolic učitelských na fakultě naší bude spojeno s většími obtížemi než při všech ostatních“, a upozorňuje, že bude zapotřebí za každou cenu získat Čechy, kteří působil v cizině. Také v závěru této úvahy najdeme vážný postulát, který nemohly pochopitelně obsahovat petice, určené úřadům: „Žádáme však jménem cti národní, aby každý kandidát měl tutěž způsobilost jak se na každém profesoru německém žádá; protestujeme hlasitě a opíráme se již nyní každému pomyslení na kandidáta profesury, který by neměl snad dostatečnou kvalifikaci všech akademických stupňů. Zásada tato při fakultě naší nezbytná a ode vždy platící, nechť zůstane neporušena a kdyby se pro tu neb jinou stolicí síla taková nenašla, neb získati nemohla, pak nechť zůstane stolic na ten čas raději neobsazena.“⁶⁶⁾

Memorandum SČL českému klubu poslanců na říšské radě z listopadu 1879 sice již podrobně vyjmenovává potřebný počet profesorů a asistentů pro jednotlivé české kliniky, ale zdržuje se konkrétních návrhů na obsazení těchto míst, pouze obecně ujišťuje, že by „skoro každý obor důstojně mohl být zastoupen buď silou domácí aneb povoláním oněch sil českých, které v cizině neb v Rakousku mimo univerzitu pražskou dlí.“⁶⁷⁾

⁶⁵⁾ ČLČ 6, 1867, s. 38—9, s. 88.

⁶⁶⁾ ČLČ 18, 1879, s. 281, Několik slov o české fakultě lékařské.

⁶⁷⁾ ČLČ 19, 1880, za s. 49.

Od počátku osmdesátých let, se vzrůstající naději na otevření české univerzity, se stala i otázka prvních učitelů lékařské fakulty do té míry konkrétní, že bylo nutno začít adresně uvažovat o jednotlivých osobách. Jakýmsi prologem těchto jednání — odehrávajícím se ovšem více v zákulisí než na veřejnosti — bylo úsilí prof. Eiselta, prosadit do Prahy na stoličce chirurgie vynikajícího českého chirurga a literáta E. Alberta, který působil na univerzitě v Innsbrucku. Albert, ač odchovanec vídeňské univerzity, byl vřelým vlastencem a udržoval s českým prostředím stále styky. Toužil po tom, dostat se do Prahy a dát své vynikající schopnosti vědecké, literární i organizační do služeb české lékařské fakulty. Ačkoliv za ním stáli vlivní politikové čeští (Rieger) i vídeňští (např. ministerský předseda Taaffe, jehož byl osobním lékařem a později i přítelem), byl místo něho přednostou uprázdněné chirurgické stolice po prof. Blažinovi jmenován V. Weiss, který s ním nesl srovnání takřka v žádném směru. Ačkoliv byl Albert tímto řešením bolestně dotčen, nezatrpkal a snažil se využívat všech svých významných konexí (které ještě vzrostly poté, co byl na počátku r. 1881 povolán do Vídně, aby zde převzal kliniku po svém zemřelém učiteli J. Dummreicherovi) ve prospěch české lékařské fakulty.⁶⁸⁾ Touto nepřilíši šťastnou volbou se také prohloubilo osobní napětí mezi B. Eiseltem, Albertovým stoupencem, a V. Weissem, které bohužel nejednou zkomplikovalo řešení složitých otázek české lékařské fakulty. V r. 1882, tedy krátce před zahájením činnosti české lékařské fakulty, pak dokonce Albert usiloval — i když marně — o to, aby Eiselt dostal kliniku ve Vídni po zemřelém prof. V. Duchkovi.⁶⁹⁾

První obšírný a konkrétní návrh na obsazení takřka všech stolic lékařské fakulty nalzáme v dopisu B. Eiselta F. L. Riegrovi 21. 7. 1880. Protože Eiselt v té době ještě doufal, že chirurgickou kliniku by mohl dostat E. Albert, navrhuje Weiss na kliniku pohlavních chorob a dermatologie, na anatomii Steffala nebo Willigka, (z bývalého chirurgického učiliště v Olomouci), pro fyziologii Tomsu z Kyjeva, pro experimentální patologii Spinu, Maixnera nebo Janovského, pro farmakologii Jiruše ze Zábřehu, pro patologickou anatomii Lambly z Varšavy nebo Eppingera z Prahy, nebo Sojku z Mnichova, nebo Bacha z Prahy, pro gynekologii a porod-

⁶⁸⁾ A. Jirásek, Eduard Albert, Praha, 1941, s. 62 nn.. Archiv NM, pozůstalost F. L. Riegrovi, dopisy E. Alberta Riegrovi z července 1880 a ze září 1880. V zářijovém dopise uvádí, že Weiss za své vítězství děkuje místopředsedovi Weberovi. Skepticky se vyjadřuje jak o jeho schopnosti přednášet česky, tak o jeho schopnostech odborných: „On bude konat řemeslo jako posud, ale věda, věda zejména naše, nebude z toho mít ani nejmenšího užítku, o nějaké konkurenci s Němci nemůže být ani řeči...“

⁶⁹⁾ ANM, pozůstalost F. L. Riegrovi, Albertův dopis Riegrovi, blíže nedatovaný. Žádá, aby Rieger nebyl proti povolání Eiselta do Vídně, a rozepisuje se mj. o vztahu Weisse a Eiselta: „Srovnávám se s Vámi i v tom, že nepřátelství mezi Eiseltem a Weissem je pro budoucí fakultu neblahé. Netajím toho, že jsem při Eiseltovi, ale lituji onoho nepřátelství tím více, poněvadž jsem přesvědčen, že smíření není možné. Lidé tak zralí a povahy tak rozdílné nejsou úplného smíření schopni. Následky tohoto rozbroje byly by stále se opakující příčinou nových různých. Ústrojí mladé a chatrné, jako budoucí fakulta lékařská naše však musí být ochráněno.“ Srv. též J. Jedlička, Počátky I. české interní kliniky pražské, ČLČ 110, 1971, s. 881 n.

nictví Strenga nebo Schwinga, pro oční lékařství Schöbla, pro státní lékařství Bělohorského, pro chemii Jandouše nebo Maixnera, pro polikliniku Maixnera a Janovského, pro dětské nemoci Neureuttera, pro ušní nemoci Czardu jun., pro psychiatrii Čumpelíka nebo Smolera, pro dějiny lékařství Janovského.⁷⁰⁾ Uvádíme zde úmyslně výčet všech jmen, která navrhoval Eiselt, abychom viděli, že v řadě oborů se uvažovalo o kandidátech zatím velmi málo vyhraněných; jednou byli jmenováni pro obor teoretický, podruhé pro obor klinický. I když v dalších návrzích se okruh jmen zužoval a nejčastěji se opakovala jména osob, které posléze byly jmenovány, bylo zřejmé, že výběr není zdaleka tak jednoduchý, jak se tvrdilo v různých peticích. Zatímco obsazení tří nejdůležitějších klinik bylo definitivně rozhodnuto již v r. 1881 a 1882, v teoretických oborech byla situace nejasná ještě v roce 1883. Při získávání učitelů ze zahraničí, zvláště profesorů, hrála nemalou úlohu i otázka finanční. Jejich příjmy byly většinou daleko vyšší než mohli získat na fakultě pražské.⁷¹⁾

Složitá situace v získání vhodných učitelů teoretických oborů se odrazila i v přípisu ministra Conrada císaři v březnu 1883. O klinikách se zde mluvilo jmenovitě, o teoretických pouze obecně. Uvádělo se, že téměř pro všechny teoretické obory jsou k dispozici síly, „které sice nejsou veskrze vynikající“, avšak přednášky se jim mohou svěřit. Konkrétní návrhy slibuje Conrad podat v brzké době a zdůrazňuje že i kdyby nebyly pro všechny obory, nemělo by to být na závalu aktivování české lékařské fakulty, protože konec konců studenti české fakulty by mohli podle univerzitního zákona navštěvovat některé přednášky na německé fakultě.⁷²⁾

V červnu 1883 pak konečně došlo k jmenování prvních dvou učitelů teoretických oborů. 5. června císař jmenoval dosavadního asistenta vídeňské univerzity Arnolda Spinu mimořádným profesorem všeobecné a experimentální patologie a městského obvodního lékaře v Praze dr. Václava Steffala profesorem deskriptivní anatomie. Zároveň císař konečně nařídil ministrovi školství, aby provedl ustanovení prozatímního profesorského sboru české lékařské fakulty.

První schůze sboru byla stanovena na 25. června v kanceláři rektora a měla mimo jiné za úkol zvolit děkana. Za přítomnosti rektora české univerzity V. V. Tomka a za účasti již jmenovaných učitelů lékařské fakulty profesorů Eiselta, Weisse, Strenga, Schöbla, Spiny, Janovského a Steffala byl zvolen prvním děkanem V. Weiss, nikoliv B. Eiselt, jak mnozí očekávali.⁷³⁾ Poté co byl konstituován sbor

⁷⁰⁾ J. Heidler, Příspěvky k listině dr. F. L. Riegrovi, II, Praha 1926, s. 132—3. Originál dopisu se bohužel nedochoval, zde je publikován pouze regist.

⁷¹⁾ ČLČ 21, 1883, s. 705. Slovo o zřízení české fakulty lékařské uvádí pro teoretické obory: Jiruše pro farmakologii, Tomsu pro fyziologii, Lambly pro patologii; přípis SČL akademickému senátu z prosince 1882 uvádí tytéž návrhy, přípis akademického senátu k ministerstvu na podporu žádost SČL z 14. 12. 1882 vedle stejných osob navrhuje pro anatomii A. Willigka, pro lékařskou chemii doc. Bělohoubka, pro soudní lékařství dr. Bělohorského, pro všeobecnou a experimentální patologii doc. Drozdu z Vídně nebo asistenta J. Thomayera; oboje AUK Normálie, 1882—1889—90, kart. 1.

⁷²⁾ Vídeň. AVA, CUM, Pres. 5092/83.

⁷³⁾ AUK, Normálie, 1882—1889—90, kart. 1, SÚA PM 1881—1890, 6/1/1, 1883, kart. 1523, ČLČ 22, 1883, s. 415.

české lékařské fakulty, řešily se otázky obsazování pracovišť především na jeho fóru, protože on měl právo předkládat návrhy ministerstvu. Z počátku zasedal tento sbor takřka každý týden a otázky personální tvořily značnou část projednávaných záležitostí.

Sbor se jednomyslně usnesl prosazovat urychlené jmenování prof. V. Tomsy, který tehdy působil na univerzitě v Kyjevě, přednostou fyziologického ústavu. Jmenován byl již 4. 8. tohoto roku, avšak jeho nástup se protáhl až do dubna roku 1884, protože musil nejprve žádat o propuštění z ruské státní služby a poddanství. Suplováním přednášek z fyziologie byl do té doby pověřen prof. Spina.⁷⁴⁾

Na prvé pracovní schůzi sboru navrhl také prof. Spina povolat na stolicí lékařské chemie a farmakologie dr. Jana Horbaczewského, tehdejšího asistenta prof. Ludwiga ve Vídni, Ukrajince, za něhož se zaručil, že je schopen přednášet česky.⁷⁵⁾ Také za tento návrh se sbor postavil jednomyslně a Horbaczewski byl jmenován již 22. 8. 1883 mimořádným profesorem.

Neshody ve sboru (mezi přívrženci prof. Weisse na jedné a prof. Eiselta na druhé straně) se vyskytly při návrzích na obsazení stolice soudního lékařství. Uvažovalo se o 4 kandidátech (doc. dr. V. Bělohradský, habilitovaný pro soudní lékařství na právnické fakultě, dr. J. Šťastný, okresní lékař v Karlíně, dr. Hněvkovský, býv. asistent prof. Mašky na katedře soudního lékařství a dr. J. Reinsberg, okresní lékař v Klatovech.) Po delších průtazích byla stolice svěřena v červnu r. 1884 Reinsbergovi nejprve jako suplentu.⁷⁶⁾

Ne zcela jednoznačně proběhlo ve sboru též jednání o obsazení stolice patologické anatomie. Sbor byl nejprve zajedno v tom, povolat na tuto stolicí profesora D. Lambla, který tehdy působil na univerzitě varšavské. Jednání s ním se protáhlo (zatím nelze jednoznačně říci, zda váhal spíše Lambl či ministerstvo), obsazení jedné z nejdůležitějších teoretických stolic však nebylo možno odkládat, a proto ministerstvo jmenovalo již v červnu r. 1883 supletem dosavadního asistenta patologicko-anatomického ústavu J. Hlavu.⁷⁷⁾ Hlava se marně snažil habilitovat na nerozdělené fakultě. Na české fakultě se habilitoval spolu se svým přítelem J. Thomayerem již v říjnu 1883. V dubnu r. 1884 ho navrhl profesorský sbor na jmenování mimořádným profesorem, i když profesor Weiss a někteří jeho přívrženci stále doporučovali naléhat na jmenování Lambla. Nakonec Hlava dostal mimořádnou profesuru již v září 1884 a o Lamblovi se přestalo definitivně uvažovat.⁷⁸⁾ Mladý J. Janošik si zažádal o habilitaci na české lékařské fakultě ani ne rok po promoci (v červenci r. 1883), habilitován byl v listopadu téhož roku a jako asis-

⁷⁴⁾ AUK, LF Sborové protokoly 1883—99, kart. II/1 Zápis ze schůze 25. 6. 1883 a 3. 7. 1883, SÚA PM, 1881—1890, 6/1/1, 1883, kart. 1523.

⁷⁵⁾ AUK, Sborové protokoly 1883—1899, kart. II/1, 25. 6. 1883 a 3. 7. 1883.

⁷⁶⁾ AUK, tamtéž, 3. 7. 1883, 24. 4. 1884 a 28. 4. 1884, SÚA PM 1881—1890, 6/1/1, 1883, kart. 1523.

⁷⁷⁾ SÚA PM, 1881—1890, 6/1/1, 1883, kart. 1523, Vídeň, AVA CUM, Pres. 5092/83.

⁷⁸⁾ AUK, Sborové protokoly 1883—1899, kart. II/1, 24. 4. 1884 a 7. 9. 1884.

tent anatomického ústavu přednášel od počátku letního semestru 1884 histologii.⁷⁹⁾

Od r. 1883 se také vyjednávalo s profesorem záhřebské univerzity B. Jirušem o tom, aby převzal na české lékařské fakultě stolicí farmakologie a farmakognozie. Jednání se protáhlo především vinou Jiruše, který se nemohl rozhodnout. Do Prahy přišel až v r. 1886, do té doby se tyto obory suplovaly (prof. Horbaczewski a docent filozofické fakulty A. Bělohoubek).⁸⁰⁾

Tím bylo v podstatě prvé obsazení teoretických stolic české lékařské fakulty dokončeno. Těžko zodpovědně zhodnotit vědeckou a pedagogickou úroveň oněch osmi zmíněných prvních představitelů teoretických oborů na české lékařské fakultě, šlo-li dosud ve většině případů odkázání pouze na nekrology a příležitostné jubilejní články, které již svou povahou v podstatě neumožňují kritické zhodnocení osobnosti. Dokud se nebudeme moci opřít o fundované rozborů jejich prací, zasazené do historie vývoje příslušné vědní disciplíny, což mohou dnes provést pouze odborníci, kteří sami v příslušném oboru pracují, můžeme se omezit pouze na několik poznámek.

Podíváme-li se na tuto skupinku z hlediska generačního, možno říci, že mladá generace se zhostila svého těžkého úkolu mnohem lépe než generace starší s výjimkou nejstaršího, prof. Tomsy. Prof. Vladimír Tomsa (1830—1895) se vrátil do Prahy z Kyjeva jako 53letý renomovaný fyziolog materialistického zaměření, mající za sebou ve svém oboru řadu priorit. I když v pražském období jeho publikační činnost nebyla již příliš rozsáhlá, je nepochybné, že byl ve svém oboru plně na výši doby a byl pro českou lékařskou fakultu přínosem.⁸¹⁾ To bohužel nelze říci o dvou dvačtyřicátnících, prof. anatomie Václavu Steffalovi (1841—1894) a profesoru farmakologie Bohuši Jirušovi (1841—1901), kteří naděje do nich skládané nesplnili. Také Jiruš se vrátil do Prahy ze Záhřebu již jako profesor, avšak tam působil jako botanik. V Praze mu byla svěřena stolice farmakologie a farmakognozie vzhledem k tomu, že o tyto obory se zajímal jako mladý asistent zootechnického ústavu profesora Lercha. V tomto oboru však v Praze v podstatě odborně nepracoval a nepublikoval. Svě botanické zájmy dále pěstoval na půdě Národního muzea. Postrádal i potřebného nadání pedagogického. Prof. K. Lhoták označil jmenování profesora Jiruše osudnou chybou, která způsobila, že tento obor byl „ztracen ve vědecké souhře na celou generaci“.⁸²⁾

⁷⁹⁾ Tamtéž, 21. 7. 1883 a 17. 11. 1883.

⁸⁰⁾ Nerozhodnost Jirušovi kritizoval zejména prof. Eiselt, který považoval v červnu r. 1886 za nedůstojné s Jirušem dále vyjednávat poté, co jednou přislíbil, avšak po zvýšení platu v Záhřebu odmítl. Horbaczewski byl pro to, aby do Prahy přišel, Tomsa radil, aby budoucí farmakolog české lékařské fakulty alespoň jeden rok studijně pobýval v cizině. AUK, Sborové protokoly 1883—99, karton II/1, protokol č. 15/1886 a vyjádření profesorů v něm vložená.

⁸¹⁾ F. Mareš, Vědecké dílo prof. V. Tomsy, ČLČ, 34, 1855, s. 377 n., tamtéž redakční článek s. 293 n., O. Matoušek, Lékaři a přírodovědci doby Purkyňovy, Praha 1954, s. 193 n., S. Trojan, E. Trávníčková, 125 let fyziologického ústavu FVL UK v Praze, Praha 1976, s. 11 n.

⁸²⁾ K. Lhoták, Soubor prací na památku 70. narozenin prof. dr. K. Chodounského, Praha 1913, s. 9; neuznává ani jeho uspořádání farmakognostických sbírek, které dle něho ne-

Jeho vrstevník V. Steffal byl povolán na stolicí anatomie nejprve jako mimořádný, od r. 1887 jako řádný profesor přímo z praxe. Od r. 1872 byl městským obvodním lékařem v Praze. Měl za sebou sice asistentská léta v anatomickém ústavu prof. Bochdalka v letech 1868—71 a v r. 1872 dokonce na doporučení Bochdalkovo suploval vedení ústavu jako jeho prozatímní zástupce po té, co odešel na odpočinek, avšak k řádnému jmenování tehdy nedošlo, prý z důvodů politických. Dokonce i v nekrologu najdeme zmínku o tom, že po nástupu na českou fakultu musil dohánět rozdíl mezi „anatomii nynější a anatomii periody Bochdalkovy“. Jako pedagog byl nepochybně daleko lepší než prof. Jiruš, zhotovil např. velké množství výukových preparátů, ale jeho vědecký význam je zanedbatelný.⁶³⁾

Mnohem lépe se vpravil do úlohy vysokoškolského učitele o málo mladší prof. Josef Reinsberg (1844—1930), který přišel na fakultu rovněž z praxe jako okresní lékař z Klatov. I před příchodem na fakultu však vědecky pracoval a poznal i některá univerzitní pracoviště rakouská a německá. Již od šedesátých let se účastnil prací při sběru materiálů k české lékařské terminologii. Ještě před příchodem na lékařskou fakultu začal zpracovávat souborné dílo *Nauka o soudním lékařství* (I. díl 1883, V. 1894). Publikoval i množství dalších prací a je vzpomínán jako vzorný učitel, který vychoval řadu významných žáků.⁶⁴⁾

Ještě větším přínosem pro českou lékařskou fakultu byli nepochybně 4 mladí teoretici ve věku okolo 30 let. Připomeňme, že Purkyně už v šedesátých letech vybízel k tomu, umožnit nástup mladým, byť se „teprve kovááním stali kováři“. Dva z nich, Spina a Horbaczewski, přišli z Vídně na doporučení profesora Alberta, který zvláště nad Spinou držel jakýsi protektorát i po jeho odchodu do Prahy.⁶⁵⁾

Oba byli ve Vídni asistenty u vynikajících vědců, experimentální patolog Arnold Spina (1850—1918) v laboratoři S. Strickera, Jan Horbaczewski (1854 až 1942), jako chemik v laboratoři prof. Ludwiga. Oba, ač mladí, měli před příchodem do Prahy některé vědecké priority, zejména Horbaczewski proslul ve vědeckém světě tím, že se mu jako prvému podařilo vyrobit synteticky kyselinu močovou. Horbaczewski se věnoval i v Praze vedle náročné práce pedagogické soustavně i práci vědecké, které docházela uznání i v zahraničí. V r. 1904 vydal čtyřsvazkovou učebnici *Chemie lékařská*, která v mnohém směru slouží dodnes jako základ a vzor pro výuku tohoto oboru.⁶⁶⁾

měly ani didaktickou ani vědeckou cenu. Obdobně hodnotí Jiruše i R. Zadina, prof. MUDr. K. Chodounský 1843—1931, ČLČ 120, 1981, s. 743; nekrolog uveřejněný v ČLČ K. Chodounským je velmi stručný. Srv. ČLČ 40, 1901, s. 1269.

⁶³⁾ ČLČ 33, 1894, s. 313 n., M. Navrátil, *Almanach českých lékařů*, Praha 1913, s. 298, I. Dylevský, *Pražská anatomie 1918—1952*, AUC, HUCP 1979, XIX/2, s. 42.

⁶⁴⁾ M. Navrátil, l. c., s. 256, F. Hájek, *Vývoj soudního lékařství na UK před založením Ústavu pro soudní lékařství*, *Soudní lékařství 1958*, separát *Kriminalistického sborníku*, s. 1 n.

⁶⁵⁾ A. Jirásek, E. Albert..., s. 63 n., dopis Alberta neznámému pražskému adresátovi o Spinovi z března r. 1883. Albert později také bojoval za jmenování Spiny do akademie.

⁶⁶⁾ O J. Horbaczewském, nejnověji B. Večerek, J. Taizich, *Výuka chemie na lékařské fakultě pražské univerzity*, *Chemické listy* 70, 1976, s. 1003 n.

Také profesor Spina pokračoval v intenzivní vědecké práci i po příchodu do Prahy, ačkoliv zpočátku musil vedle výuky vlastního oboru suplovat i fyziologii a embryologii s histologií. Měl velké zásluhy o to, že vedl k systematické experimentální a vědecké práci mladé badatele a většina pozdějších profesorů pražské lékařské fakulty, jak teoretiků, tak kliniků, publikovala své prvotiny právě pod jeho vedením.⁶⁷⁾

Také dva teoretici pražští, kteří patřili vůbec k nejmladším členům sboru, patologický anatom Jaroslav Hlava (1855—1924) a histolog a embryolog Jan Janošík (1856—1927), který přešel r. 1894 na anatomii, začali přednášet své obory ještě před dovršením třicítky. Brzy však dokázali svoji vysokou odbornou úroveň.

Těžké vědecké práce J. Janošika spočívalo spíše v embryologii, avšak jeho učebnice systematické anatomie (*Anatomie člověka 1897—1901*) je dodnes hodnocena jako originální vědecké dílo.⁶⁸⁾

Také J. Hlava, průkopník bakteriologie u nás, který vynikal mimo jiné jako všestranný organizátor, zpracoval spolu s O. Obrzutem první českou klasickou učebnici svého oboru *Patologická anatomie a bakteriologie* (1894, 2 díly), k níž přidali v r. 1900 jako třetí část *Speciální patologickou anatomii*.⁶⁹⁾ Připomeňme také, že Hlava neprodleně po zahájení činnosti české lékařské fakulty začal spolu s J. Thomayerem usilovat o založení vědeckého orgánu fakulty, což se jim vskutku podařilo, takže již v r. 1887 vyšel první ročník *Sborníku lékařského s podtitulem Časopis pro pěstování vědy lékařské*, který se s malými přestávkami podařilo udržet jako orgán lékařské fakulty až do dnešních dnů.⁹⁰⁾ Založení tohoto sborníku bylo bezesporu pro českou lékařskou fakultu a povznesení její odborné úrovně činem nesmírně důležitým i záslužným. Francouzská resumé (od druhého ročníku) umožňovala informovat o vědecké práci členů fakulty i zahraniční fórum.

První ročník tohoto časopisu uvítal mimo jiné vřelými slovy i E. Albert, který se při této příležitosti zamyslel i nad počátky a prvními léty české lékařské fakulty všeobecně. Albertovy názory byly sice ovlivněny přátelským vztahem k ministerskému předsedovi Taaffemu a nepochybně přecenil úlohu vlády, která „držela věc pevně v ruce a nepřipustila nižádných vlasteneckých protekcí“, takže „fakulta lékařská, co se týče volby sil učitelských, zřízena způsobem důstojným“, nicméně však řada jeho soudů je naprosto správná. Je nepochybně, že existovali v té době u nás lidé, kteří doufali, že s politickým uvolněním získají snadno profesuru na

⁶⁷⁾ G. Kabrhel, Dvorní rada prof. dr. A. Spina, ČLČ 57, 1918, s. 649, též, *Po padesáti letech*, Praha 1933, s. 111 n.

⁶⁸⁾ K. Weigner, In memoriam prof. Janošika, ČLČ 66, 1927, s. 824 n., I. Dylevský, l. c., s. 44.

⁶⁹⁾ J. Hlavovi bylo věnováno po smrti celé jedno číslo ČLČ, v němž je řada statí osvětlující různé stránky jeho bohaté činnosti vědecké, pedagogické a veřejné. ČLČ 63, 1924, č. 45, s. 1621 n.

⁹⁰⁾ L. Hlaváčková *Časopisy vydávané v minulosti pražskou lékařskou fakultou 1844—1945*, *Sborník lékařský* 75, 1973, s. 120 n.

české fakultě, při čemž byli ochotni ujmout se takřka jakékoliv stolice, aniž by pro ni byli odborně kvalifikováni, a na jejich adresu Albert poprávu píše, že „... politický převrat nedělá z nedouků odborníky a z mazalů malíře. Jen práce a jen práce pomůže národu“. Albert pak probírá učitele jednotlivých oborů na české lékařské fakultě, při čemž zvláštní pozornost věnuje opět představitelům oborů teoretických. Uzavírá a dokazuje mimo jiné existenci Sborníku lékařského, že na profesorské stolice byli „povoláni mužové pravi“. I z jeho rozpravy však vyplývá, že i on si byl vědom rozdílů v úrovni těchto „pravých mužů“; rozhodně ne náhodou se zde např. zcela vyhnul hodnocení prof. Steffala a jen jménem se zmínil o prof. Jirušovi.⁹¹⁾

Vedle tohoto střízlivě kladného hodnocení počátků české lékařské fakulty E. Albertem můžeme uvést i bezvýhradně nadšené hodnocení z pera prof. hygieny G. Kabrhela, bývalého asistenta prof. Spiny, který zřejmě pod silným vlivem dojmů z činnosti svého vynikajícího učitele byl náchylný ke generalizaci. Ve svých vzpomínkách tvrdí, že jsme měli doma i v cizině „tolik věhlasných hlav, že na vedoucí místa v ústavech teoretických i klinických mohli být povoláni vynikající odborníci“, že na místa asistentů a demonstrátorů byli vybíráni „s naprostou nestranností jen síly nejlepší dle předchozí práce v laboratořích a klinikách“. Hovoří o bohaté vědecké činnosti brzy po otevření české fakulty, o publikacích, které pronikaly i do světové literatury atd.⁹²⁾

Naproti tomu však poslyšme, co psal o počátcích české lékařské fakulty E. Albertovi v dubnu r. 1887 J. Thomayer: „Vím, že jste au fait s poměry naší fakulty, ač jsem přesvědčen, že přece jen celou tu mizerii z dálky snad ani v té nahotě nevidíte, jakó nás několik lidí — bez vlivu v Praze. Patřím k lidem, kteří nepozbyli veškerých ideálních nazírání o věcech vlasteneckých, a dnes jako dříve mám zato, že teprve zřízením vysokých škol českého lidu vzkříšení jest dokonáno. Proto, an na univerzitě té dokonce působím, nemám, věřte, jiného přání, než aby univerzita ta byla dobrou a speciálně, aby fakulta naše vynikala. Bohužel, nejsem ničeho tak dalek, jako splnění svých přání. My máme řadu profesorů, kteří se stali profesory bez přiměřených antecedentií, a po jmenování dělají tak málo jako před tím. My máme řadu docentů, kteří neuznali ani za prospěšné svou habilitační práci uveřejnit, my máme řadu asistentů, kteří nedělají nic. Všechno úpí pod komandem jediného muže, jehož sic volo je poslední rozumovou instancí nejednoho pánů členů přisvědčících ve sboru fakulty.“⁹³⁾ (Nepochybně myslí V. Weisse.)

I když Kabrhel psal své vzpomínky až ex post, a jak známo tendence k idealizaci je ve vzpomínkách vždy značná, jsou názory Kabrhelovy a Thomayerovy do té míry protichůdné, že si musíme položit otázku, komu máme věřit a jaká byla pravda.

⁹¹⁾ E. Albert — Šifra D. L. — Sborník lékařský, Atheneum VI, 1889, s. 143 n.

⁹²⁾ G. Kabrhel, Po padesáti letech... s. 110 n.

⁹³⁾ Čl.Č 110, 1971, s. 884—5.

S již výše uvedenou výhradou, že zhodnocení vědecké úrovně většiny učitelů české lékařské fakulty ještě čeká na své autory, možno již dnes snad říci, že pravda ležela někde uprostřed extrémního názoru Kabrhelova a Thomayerova. Mezi teoretickými učiteli první generace byli jak jedinci odborně slabí, tak průměrní i vynikající. Všichni začali pracovat za neobyčejně těžkých podmínek doslova s holýma rukama, či spíše s holými stěnami svých pracovišť, zpočátku mnozí z nich bez asistentů a pomocného personálu. U každého vysokoškolského učitele je třeba vždy hodnotit spravedlivě nejen jeho činnost odborně vědeckou a pedagogickou, ale i organizační a řekli bychom budovatelskou. Tato poslední, která v normálních podmínkách bývá třeba některými učiteli opomíjena ku prospěchu jejich práce vědecké, byla všem teoretickým učitelům první generace české lékařské fakulty doslova vnucena. Každý z nich musil věnovat neúměrně mnoho času a energie budování svého pracoviště, sbírek, výukových preparátů, muzea atd. Také pedagogická činnost byla při návalu posluchačů do nevybudovaných a prostorově neobyčejně stísněných pracovišť nesmírně náročná. Navíc zde stále ještě byly i přetrvávající problémy terminologické, které bylo nutno v přednáškách i publikacích řešit ze dne na den a bez odkladu. Pod zorným úhlem této situace je pak třeba hodnotit jejich možnosti k práci vědecké a k činnosti publikační, která je jejím nejlepším důkazem.⁹⁴⁾ O aktivování české lékařské fakulty, které nebylo možno vzhledem k sociálně politické situaci u nás již déle odkládat, se často citují slova J. Golla, že je můžeme „nazvat činem dosti odvážným“.⁹⁵⁾ Myslím, že je můžeme po právu nazvat i činem ne dosti, ale neobyčejně úctyhodným.

LUDMILA HLAVÁČKOVÁ

Der Aufbau der theoretischen Institute an der tschechischen medizinischen Fakultät in den Jahren 1883 bis 1884

ZUSAMMENFASSUNG

Der Aufbau der medizinischen Fakultät war nach der Teilung der Prager Universität im Vergleich mit den anderen Fakultäten viel schwieriger und forderte die Lösung einer ganzen Reihe spezifischer Probleme. Einer der aktuellsten Probleme war der Aufbau der theoretischen und klinischen Arbeitsstätten.

Auch die Sprachfrage hatte an der medizinischen Fakultät eine Reihe Besonderheiten. Bereits seit den achtziger Jahren des 18. Jh. wurde zwar die Geburtshilfe für Hebammen ununterbrochen in tschechischer Sprache gelehrt, Ärzte im öffentlichen Gesundheitsdienst sollten beide Landessprachen kennen und seit den dreissiger Jahren bemühten sich die Ärzte der Wiedergeburt eine tschechische medizinische Terminologie hervorzu-

⁹⁴⁾ Celkem objektivní rozbor publikační činnosti pracovníků české lékařské fakulty v prvních 3 letech trvání přinesl K. Chodounský, Literární činnost učitelských sil c. k. české fakulty lékařské od října 1883 do října 1886, Čl.Č 25, 1886, s. 625 n., 641 n., 657 n.

⁹⁵⁾ J. Goll, l. c., s. 64.

bilden, aber noch in der Periode der Universittteilung bestanden grössere Schwierigkeiten in ihrer Fachsprache, als in anderen Fächern. Die Vorlesungen in tschechischer Sprache setzten sich deshalb auch vor der Teilung der Universität langsamer durch.

Die tschechischen Ärzte, die seit dem Jahre 1862 ihre eigene Zeitschrift und einen eigenen Verein hatten, spielten im Kampfe um eine tschechische Universität und medizinische Fakultät eine bedeutende Rolle. Mittels diesen Instituten griffen sie im Verlauf der ersten zwanzig Jahre ihrer Bestehungszeit oft tatkräftig in die komplizierten und andauernden Kämpfe um eine tschechische Universität ein. In den sechziger Jahren stand an der Spitze dieser Aktionen J. E. Purkyn, später vor allem B. Eiselt.

Alle sich mit der Tschechisierung der medizinischen Fakultät befassende Vorschläge, mussten sich mit der Frage der Stationierung der parallelen klinischen und theoretischen Arbeitsstätten auseinandersetzen. Diese spezifische Frage war besonders im Falle der theoretischen Institute, sehr schwer lösbar und hatte vor allem zur Folge, dass der Unterricht an der tschechischen medizinischen Fakultät erst ein Jahr nach der juristischen und philosophischen Fakultät aufgenommen werden konnte.

Die tschechischen Ärzte unterbreiteten wiederholt ihre Vorschläge einer Teilung der Gebäude der bisherigen theoretischen Institute, was aber immer auf einen unüberwindbaren Widerstand der deutschen Mitarbeiter der medizinischen Fakultät stiess. Noch am Ende des Jahres 1882 dachten die Tschechen erst in der zweiten Etappe den Aufbau eines neuen Objektes für die theoretischen Institute unternehmen zu müssen. Da es aber zu keiner Einigung über die Teilung der bestehenden Institute gekommen war, entschied die Regierung für die tschechischen theoretischen Institute ein neues Gebäude aufzubauen. Die Verhandlungen verliefen um die Jahreswende 1882/83, mit dem Bau wurde im April begonnen und schon im Oktober konnte die erste Sektion unternommen werden. In der ersten Etappe des Aufbaus wurde aber nur ungefähr ein Drittel des heutigen Komplexes vollendet. Es wurden hier sechs theoretische Institute stationiert, die aber stark am Rummangel litten. Es handelte sich um ein „Provisorium im definitiven Gebäude“, welches den Unterricht und die wissenschaftliche Arbeit sehr erschwerte. Die Situation verbesserte sich erst nach dem Zubau von 1886 und 1897.

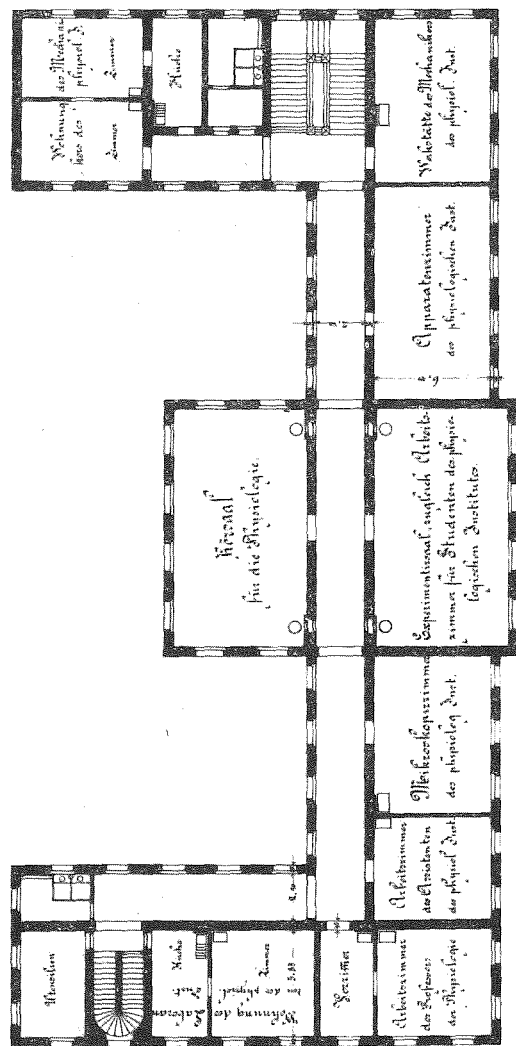
Auch die Besetzung der theoretischen Lehrstühle an der tschechischen medizinischen Fakultät war nicht einfach. Vier Mitarbeiter wurden an auswärtigen Universitäten gewonnen (Tomsa, Horbaczewski, Spina und Jiruř), die restlichen wurden aus den Reihen einheimischer Wissenschaftler berufen (Steffal, Reinsberg, Hlava und Janořik). Es waren bedeutende Persönlichkeiten, sowie auch weniger bedeutende und fachlich schwächere Ärzte unter ihnen. Es ist aber notwendig darauf aufmerksam zu machen, dass jeder von ihnen unter sehr schwierigen Bedingungen arbeitete, am Anfang oft ohne Assistenten und Hilfskräfte, ohne Lehrbücher und ohne feste Fachterminologie. Ihre Fachttigkeit muss deshalb auch von diesem Gesichtspunkte aus eingeschätzt werden.

Die Aktivisierung der tschechischen medizinischen Fakultät muss deshalb nicht nur als tapfere, sondern auch als eine sehr ehrenwerte Tat betrachtet werden.

SEZNAM VYOBRAZEN

- 1) Pln suterénu budovy esk lkařsk fakulty v Kateřinské ulici z r. 1899, SA, 2478, D XVI 1/1
- 2) Pln přizem budovy esk lkařsk fakulty v Kateřinské ulici z r. 1899, SA, 2478, D XVI 1/2
- 3) Pln prvho patra budovy esk lkařsk fakulty v Kateřinské ulici z r. 1899, SA, 2478, D XVI 1/3
- 4) Plán druhého patra budovy esk lkařsk fakulty v Kateřinské ulici z r. 1899, SA, 2478, D XVI 1/4
- 5) Plán druhého patra budovy esk lkařsk fakulty v Kateřinské ulici z r. 1899 — trakt ústící do ulice Na bojiřti, SA, 2478, D XVI 1/5
- 6) Nerealizovan plán přizemí jednopatrov budovy esk lkařsk fakulty v Kateřinské ulici z r. 1883, SA, 573/a, DXI 1/1
- 7) Nerealizovan plán prvého patra jednopatrov budovy esk lkařsk fakulty v Kateřinské ulici z r. 1883, SA, 573/5 D IX 1/2

Beste Stockwerk.

Technisches Department der k. k. Statthalterei
Prag im Jahre 1883.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1982

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus XXII. Fasc. 1

Redakční rada:

Akademik Václav Vaněček, předseda, doc. PhDr.
Jan Havránek, CSc., tajemník, doc. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc.,
doc. JUDr. Karel Litsch, CSc., RNDr. Luboš Nový, DrSc.,
doc. MUDr. Ludmila Sinkulová, CSc.,
PhDr. Anna Skýbová, CSc., PhDr. Josef Tříška, CSc.,

Vyčala Univerzita Karlova, Praha 1982

Prorektor-editor prof. RNDr. Václav Prosser, CSc.

Odpovědný redaktor doc. RNDr. J. V. Černý, CSc.

Vedoucí univerzitní edice PhDr. Zdeňka Vávrová-Rejšková

Grafická úprava Jiří Kreuziger

Vytiskly Moravské tiskařské závody, provoz 19, Opava

Náklad 500 výtisků

Cena Kčs 15,—